HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

CDXIV

JOHN STUART MILL

OTOBİYOGRAFİ

JOHN STUART MILL

OTOBİYOGRAFİ

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

İNGİLİZCE ASLINDAN ÇEVİREN: ÖZGÜÇ ORHAN

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları



Genel Yayın: 5284

Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, insan varlığının en müşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini, biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet dâvamız için müessir bellemekteyiz. Zekâsının her cephesini bu türlü eserlerin her türlüsüne tevcih edebilmiş milletlerde düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyat, bütün kütlenin ruhuna kadar işliyen ve sinen bir tesire sahiptir. Bu tesirdeki fert ve cemiyet ittisali, zamanda ve mekânda bütün hudutları delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi milletin kütüpanesi bu yönden zenginse o millet, medeniyet âleminde daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Bu itibarla tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idare etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun genişlemesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemiyen Türk münevverlerine şükranla duyguluyum. Onların himmetleri ile beş sene içinde, hiç değilse, devlet eli ile yüz ciltlik, hususi teşebbüslerin gayreti ve gene devletin yardımı ile, onun dört beş misli fazla olmak üzere zengin bir tercüme kütüpanemiz olacaktır. Bilhassa Türk dilinin, bu emeklerden elde edeceği büyük faydayı düşünüp de şimdiden tercüme faaliyetine yakın ilgi ve sevgi duymamak, hiçbir Türk okuru için mümkün olamıyacaktır.

23 Haziran 1941
Maarif Vekili
Hasan Âli Yücel

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

JOHN STUART MILL
OTOBİYOGRAFİ

ÖZGÜN ADI
AUTOBIOGRAPHY

İNGİLİZCE ASLINDAN ÇEVİREN
ÖZGÜÇ ORHAN

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2021
Sertifika No: 40077

EDİTÖR
ALİ ALKAN İNAL

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ
NEBİYE ÇAVUŞ

GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

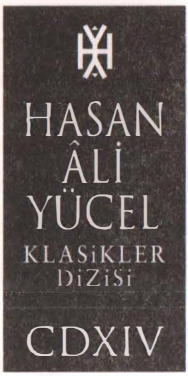
1. BASIM, EYLÜL 2021, İSTANBUL

ISBN 978-625-405-661-1 (CİLTLİ)
ISBN 978-625-405-662-8 (KARTON KAPAKLI)

BASKI-CİLT
DERYA MÜCELLİT SANAYİ VE TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
MALTEPE MAH. LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/80-81 TOPKAPI
ZEYTİNBURNU İSTANBUL
Tel. (0212) 501 02 72 - (0212) 501 35 91 Faks: (0212) 480 09 14
Sertifika No: 40514

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr



JOHN STUART MILL

OTOBİYOGRAFİ

İNGİLİZCE ASLINDAN ÇEVİREN:
ÖZGÜÇ ORHAN

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İçindekiler

Sunuş vii
Kronoloji xvii

1. Çocukluk ve İlk Eğitim 1
2. Erken Gençlik Dönemindeki Ahlaki Etkiler, Babamın Karakteri ve Görüşleri 29
3. Eğitimin Son Aşaması ve Kendini Eğitmenin İlk Aşaması 47
4. Gençlik Propagandacılığı, Westminster Review 67
5. Zihinsel Tarihçemde Bir Bunalım, İleriye Doğru Bir Aşama 101
6. Yaşamımın En Değerli Dostluğunun Başlaması, Babamın Ölümü, 1840'a Kadar Olan Yazılar ve Diğer Çalışmalar 139
7. Yaşamımın Geri Kalanının Genel Görünümü 167

Ek. Otobiyografi'nin Helen Taylor Tarafından Yazılan Devamı 237

Adlar Dizini 241

Sunuş

John Stuart Mill (1806-73) üzerine bir biyografisi olan Nicholas Capaldi (2011, 1) kitabına şu tespitle başlar: "John Stuart Mill'in hayatındaki en önemli iki gerçek James Mill'in oğlu olması ve Harriet Hardy Taylor'a âşık olmasıydı." Bu tespitin kaynağı büyük ölçüde Mill'in *Otobiyografi*'sidir (1873).[1] Aşağıda görüleceği gibi Mill'in yaşamı babasının şekillendirici etkisiyle başlamış ve sonradan eşi olan Harriet Taylor'ın etkisi de –her ne kadar erken (1858) vefat etmiş olsa bile– özellikle üvey kızı Helen Taylor'ın şahsında yaşamının sonuna kadar sürmüştür.[2] Hatta denilebilir ki Mill'in babası ve eşi bir nevi yin ve yang

1 Mill'in yaşamına dair önemli ve hatta daha kapsamlı bir diğer kaynak da yazışmalarıdır. Mill'in 33 ciltlik *Toplu Eserler*'inin (1963-91) 6 cildi (12-17) yazışmalarından oluşur. Bu yazışmalara dayanan, özellikle Mill-Taylor ilişkisine yönelik önemli bir çalışma için bkz. Hayek 2015. Bir üçüncü önemli kaynak da Mill'in genç dostu Alexander Bain'in yazmış olduğu biyografi ve değerlendirmedir; bkz. Bain 1882.

2 Helen Taylor (1831-1907) Harriet Taylor'ın önceki evliliğinden kızıdır, annesi ve Mill gibi reformcu ve kadın hakları savunucusu olarak bilinir. Mill *Otobiyografi*'de eşiyle aynı adı taşıyan annesi Harriet Barrow Mill'den hiç bahsetmez ve sekiz kardeşinin isimlerini anmaz. Bu sessizliğin nedeni büyük ölçüde Harriet Taylor ile evliliği olmalıdır. Anne ve bazı kardeşlerinin bu evliliğe yönelik tutumları ya da aralarındaki bir dizi yanlış anlama Mill'in onlardan uzaklaşmasına yol açmıştır (Hayek 2015, 162-76). Bunun dışında *Otobiyografi*'nin taslak aşamasındaki el yazmasında annesiyle ilişkisine dair tek tük bahisler mevcuttur. Buradan bu ilişkiye Mill'in kısmen babasından miras aldığı karşılıklı bir sevgisizlik ve zihinsel kapasite açısından annesine saygı duy(a)mama hâlinin hâkim olduğunu anlıyoruz (Capaldi 2011, 5).

gibi ruhunun birbirini tamamlayan ve birbirine dönüşen iki parçasını oluşturmuştur.

Mill'in yazımına 1850'li yıllarda başlanan, 1869-70'te bitirilen ve ölümünden sonra 1873'te yayımlanan *Otobiyografi*'si girişte bir uyarı olarak belirtildiği gibi ilginç yaşantılardan çok çocukluk ve gençlik yıllarında geçirdiği eğitim deneyimi ve bu deneyimin daha ileri yaşlarda ortaya çıkardığı sonuçları üzerinedir. Mill küçük yaştan itibaren dönemin tanınmış bir entelektüeli olan babası James Mill'in (1773-1836) gözetiminde sıra dışı bir eğitim almıştır. Üç yaşında Yunancayı, sekiz yaşında Latinceyi öğrenmeye başlamış ve bu erken yaşlarda çoğu Yunan ve Latin klasiğini okumuştur. Herodotos'un *Tarih*'i gibi tarih okumaları sayesinde Mill dinsel görüşlerin çeşitliliğini erken yaşta kavramış ve bu sayede yaşamı boyunca dinsel ya da politik mutlak görüşlerden uzak durabilmiştir.

Mill yaşamı boyunca dinle öyle ya da böyle meşgul olmuştur. Gençliğinde kısa bir süreliğine İskoç Presbiteryen Kilisesi'nde vaizlik yapmış olan James Mill oğluna Hristiyanlık veya başka bir din telkin etmemiş, Kilise tarihi, Protestan Reformu gibi dinsel konularda tarihsel okumalar yapmasını sağlamıştır.[3] Mill'in üniversiteye gitmeme sebebi babası ve kendisinin Anglikan Kilisesi'ne bağlı Oxford ve Cambridge üniversitelerine girmek için şart koşulan dinsel yemine itiraz etmeleriydi. Babasının Cambridge Üniversitesi'nden bir profesör tanıdığı oğlunu Cambridge'e yazdırması için ısrar etmiş, ancak o bu teklifi reddetmiştir.[4]

---

3 Bu en azından Mill'in *Otobiyografi*'de anlattığıdır. Fakat bu açıklamanın yanıltıcı olduğuna, Mill'in çocukluğunu aslında dindar bir atmosfer içinde geçirdiğine ve o yıllarda dindar olduğuna dair bkz. Larsen 2018, 1-18. Babası ancak 1816'dan sonra din konusunda şüpheciliğe kaymıştır. O sırada babası 43, Mill 10 yaşındadır. Annesi ve biri dışında tüm kardeşleri yaşamları boyunca dindar olmuştur.

4 O dönemde Britanya'da olmasa da İngiltere'de Oxford ve Cambridge dışında bir üniversite yoktu. James Mill bu tekeli kırmak için 1826'da arkadaşlarıyla birlikte bugün hâlâ University College London adı altında aktif olan ve din kıstası gözetmeyen University of London'ı kurmuştur.

J. S. Mill'in yakın dostu ve aynı zamanda ilk biyografisinin yazarı olan Alexander Bain (1882, 28-9), "Bir tahmin yürütmek gerekirse, baba ve oğul arasında daha fazla itiraz edecek olan ikincisi olurdu," der.

Mill *Otobiyografi*'de babasının "dogmatik bir ateist" olmadığını, zira böyle bir görüşü saçma bulduğunu belirtir. Onu "agnostik" olarak adlandırmasa da Tanrı'nın varlığına dair bir şey bilinemeyeceğine inanan biri için uygun tanımlamanın bu olduğu açıktır.[5] Dini "ahlakın en büyük düşmanı" olarak gören James Mill dinsel inancı mantık ve kanıt temelinde değil ahlaki bir gerekçeyle reddeder: Kötülüklerle dolu bir dünyanın kendinde sonsuz kudret ile mükemmel ihsan (iyilik) ve adaleti birleştiren bir Yaratıcı'nın eseri olabileceğine inanmayı kendisi için imkânsız bulur.

Din insanların zihinsel ve ahlaki güçlerini köreltici ve kısıtlayıcı baş etkenlerden biridir ve çoğunlukla, hatta evrensellik iddiası altında sekterdir. Bunun çok az istisnası vardır. 1861 tarihli bir mektubunda Mill şöyle der: "İnsanın muhakeme gücüne ve ahlaki hislerine zararlı gördüğüm dinler dışında hiçbir dine düşman değilim" (*CW* 15, 754).[6] Zararlı dinlerin özelliği az önce bahsedilen babasının antipati gerekçesinde yatar: Aynı anda hem kâinatın mükemmel derecede iyi ve bilge bir Varlık tarafından yaratıldığını hem de bu Varlık'ın mutlak kudrete sahip olduğunu savunan bir dinin mensupları kötülüğün aslında iyilik olduğunu kabul etmek zorundadır. Kötülükten kasıt insanın başına gelen her türlü kötülüktür. Bunlara izin veren bir Tanrı aynı zamanda iyi olamaz. Yalnızca onun gücünü kısıtlayan ikinci bir kötülük ilkesini kabul eden görüşler gerçek anlamda ahlaklı olmaya imkân tanır. Bu ilke Zerdüştlük ve benzerlerinde olduğu

5 "Agnostik" terimi ilk defa 1869'da "Darwinci" Thomas Huxley (1825-95) tarafından icat edilmiş ve 1870'lerden itibaren kullanılmaya başlamıştır. Dolayısıyla yazımı 1870'te bitmiş olan *Otobiyografi*'de bu terimin kullanılmamış olması gayet doğaldır.

6 *CW* 15 = *Collected Works of John Stuart Mill* (1963-91), cilt 15.

gibi farklı kötücül varlıklar ya da Platon'daki gibi (*Timaios* 47e-48a) direngen maddedir (a.y.).

Mill üzerine basarak ifade ettiği gibi genel olarak dine karşı değildir. İsa'ya büyük hürmet duyduğunu belirtir. Okullarda herhangi bir dinin dogmatik bir şekilde öğretilmemesini, dinsel öğretilerin eksileri ve artılarıyla mümkün olduğunca tarafsız ve tartışmaya açık bir şekilde öğretilmesini savunur. "Mükemmel bir Varlık'ın ideal tasavvuru" Mill'in herhangi bir dinde en önemli gördüğü unsurdur. Bu tasavvur pratikte dindarların davranışlarını etkilemeyebilir, zira inandıkları Tanrı'nın bu ideal tasavvura uymayan özellikleri de bulunabilir ve pratikte bu özellikler daha belirleyici olabilir. Yine de bu durum ideal tasavvurun pratik değerini (örneğin bir umut kaynağı olarak) azaltmaz. Mill böyle bir tasavvurun geleneksel dinler dışında da hayal gücüyle kurgulanabileceğini ve bu açıdan herhangi bir geleneksel dini takip etmeyenler için bir tür dinsel deneyime imkân sağlayabileceğini düşünür.

"Tanrı" düşüncesinin bir varsayım ya da kestirim olarak benimsenebileceğini kabul eder (a.y.; *CW* 24, 1083). Ancak kesin ispata elverişli bir mesele olmayan varlık/yokluk meselesi ona göre ikincil öneme sahiptir. Kamusal alanda asıl vurgulanması gereken nokta dinin ahlaki ya da daha doğrusu ahlak karşıtı yönüdür. Bir başka ifadeyle önemli olan insanların Tanrı'nın varlığı varsayımına dayanarak başkalarıyla ilişkilerde ne yaptıklarıdır. Mill'in kabul ettiği sınırlı Tanrı varsayımı kötülüklerin ortadan kaldırılması veya asgariye indirilmesi için beşerî sorumluluğa ve dolayısıyla ahlaka daha fazla imkân tanır.

XIX. yüzyılın ilerlemeci bakış açısını ve umudunu ana hatlarıyla paylaşan Mill, insanlığın gelişimi önündeki en büyük ayak bağlarından birinin dogmatik din olduğuna inanır. Mill'in politika ve ahlak felsefesinin ana direği olan düşünce ve ifade özgürlüğünün insanlık tarihi boyunca en fazla

kısıtlandığı konuların başında din gelir. En meşhur eseri *Özgürlük Üzerine*'nin (1859) bir pasajında din konusunda düşünce ve ifade özgürlüğünün özellikle önemli olduğuna ve devletin bunu korumakla sorumlu olduğuna dikkat çeker: "İkisi arasında bir seçim yapmak zorunda olsaydık, dinden ziyade inançsızlığa yönelik mütecaviz saldırıları önlemek çok daha gerekli olurdu." Zira ilerlemenin başlıca kaynağı olan felsefe ve bilim kuşkuculuğu ve eleştirelliği bireysel olduğu kadar kamusal olarak da gerektirir.

Mill'in felsefi ve politik faaliyetinin odağı dinsel gerekçelere dayandırılarak uygulanan baskıya karşı çıkmak ve toplumsal hoşgörüyü savunmaktır. XIX. yüzyıl İngilteresi'nde "küfür" ya da "dine hakaret" suçlaması resmî ve gayriresmî olarak hâlâ geçerliydi. Mill ve çevresindeki insanlar bu suçlamalara sıklıkla maruz kalmıştır. Örneğin *Otobiyografi*'de bahsettiği gibi 1868'de o dönem için radikal politik görüşlere sahip ve aynı zamanda bir ateist olan Charles Bradlaugh'nun (1833-91) seçim kampanyasına bir bağışta bulunmuş ve bu yüzden yoğun saldırılara maruz kalmıştır. Bu konuda kendisine yazılmış bir eleştiri mektubuna verdiği yanıtta *Özgürlük Üzerine*'nin dine dair ifade ettiği ilkelerin bir özetini yapar: "Ateistlerin yanı sıra herhangi bir dine ve hatta en kötüsüne inananlar bile iyi insanlar ve yaşamın her türlü ilişkisinde saygın ve değerli insanlar olabilir ve çoğu zaman da öyle olurlar ve tüm diğer insanlar gibi onlar da eylemleriyle değerlendirilmeyi hak ederler." (*CW* 16, 1479) Yine aynı yerde insanların bir politikacı hakkında karakter ve politik görüş açısından itiraz edecek bir konu bulamadıklarında dinsizlik suçlamalarına sarıldıkları tespitini de yapar.

Mill özellikle din ve politika konularında çok fazla görülen "sekter" (hizipçi) eğilime karşıdır. Bu eğilimin tehlikelerini özellikle Fransız Devrimi'nde bunun bedelini ödemiş biri olan Condorcet'nin (1743-94) *Turgot'nun Yaşamı*'ndan

(1786) öğrenmiş ve hatta bu sayede kendisini tanımlarken başvurduğu "faydacı" ya da "Benthamcı" sıfatlarından vazgeçerek kendi dışsal sekterliğinden de kurtulmuştur. Daha derinde yatan sekterliğinden ise Mill şiirde ve doğada insan yaşamın estetik boyutunu deneyimleyerek yavaş yavaş kurtulmuştur. İngiltere veya Kıta Avrupası'nda çıktığı dağ ve kır gezintilerinden sık sık bahseder. Wordsworth ve Coleridge gibi İngiliz romantik şairlerin etkisiyle de takdir etmeyi öğrendiği bu estetik boyut Mill'in gençlik döneminde yaşadığı ve daha sonra ara ara nükseden bunalımına şifa olmuştur.

Genç Mill'in eğitiminde ve düşüncelerinin gelişiminde dönemin önde gelen bir filozofu, hukukçusu, reformcusu ve aynı zamanda James Mill'in yakın dostu ve bir nevi hamisi olan Jeremy Bentham (1748-1832) önemli bir rol oynamıştır. Mill'in ahlak felsefesi "faydacılık" olarak bilinir ve Bentham bu felsefe okulunun kurucusu sayılır. Mill genç yaşta sadık bir takipçisi olduğu Bentham ve babasının görüşlerinde ileriki yıllarda önemli değişiklikler yapacak ve bunları *Faydacılık* (1861) adlı kısa eserinde ifade edecektir. Aralarındaki en büyük fark Mill'in duyumsama kapasitesine sahip bir canlı açısından faydanın kıstası olarak alınan "haz" ve "acı" kavramlarına maddi boyutun ötesinde manevi bir boyutu eklemesidir. Örneğin sanat, doğa, felsefe, bilim, edebiyat gibi insanın düşünsel ve manevi yönlerine hitap eden etkinliklerden alınan haz bu türdendir. Mill modern Epikürcülük[7] diye eleştirilen faydacılığı şöyle savunur: "Faydacılığa hücum edenlerin nadiren insaflı bir şekilde teslim ettikleri bir hususu tekrar etmeliyim: Davranışlarda neyin doğru olduğuna dair faydacı kıstası oluşturan mutluluk failin mutluluğu değil, tüm ilgili tarafların mutluluğudur. Faydacılık failin kendi mutluluğuyla başkalarının mutluluğu arasında mümkün olduğunca tarafsız ve iyi niyetli bir izleyici gibi davranmasını talep eder. Nasıralı İsa'nın Altın Kural'ında fayda ahlakının

7 Epikürcülük eleştirel olarak "maddiyatçılık" ve "ateizm" ile özdeşleştirilir.

tüm ruhunu buluruz: Kendinize davranılmasını istediğiniz gibi davranmak ve komşunuzu kendiniz gibi sevmek, bunlar faydacı ahlakın ideal mükemmelliğini teşkil eder." (*CW* 10, 218) Yine de aşağıda ifade ettiği gibi Mill kendisini sekter bir şekilde "faydacı" ya da "Benthamcı" olarak adlandırmayı bırakmıştır.

Mill, Bentham ve babasından devraldığı daha genel bir felsefi yaklaşımı ise büyük ölçüde korumuştur. Ampirizm teriminin kökeninde "deney(im)" anlamına gelen Eski Yunanca *empeiria* sözcüğü vardır. Deney(im) kavramı epistemolojiyle, yani bilginin kaynağıyla veya nasıl elde edildiğiyle ilgilidir. Terim sadece bir şeyi deneyimlemek sonucunda kazanılan beceriye dayalı uzmanlık olarak değil, aynı zamanda veya bundan daha önemlisi bir olgunun gözlemi ve bazen de bu gözlemi teyit etmek için yapılan deney yoluyla ulaşılan bilgi olarak anlaşılmalıdır. Mill, Francis Bacon'a uzanan ve aralarında John Locke ve David Hume'un da bulunduğu İngiliz deneyci okulun bir üyesidir. Bu okul ya da yöntem salt akıl yürütme (rasyonalizm) veya sezgi (sezgicilik) yoluyla bilgi edinmenin bir alternatifi olarak anlaşılmalıdır. Mill kendi epistemolojik yöntemi için "empirizm" tanımlamasını kullanmamış ve hatta bu yaklaşımı şiddetle eleştirmiştir. Kendisi için kullandığı tanımlama "Deneyim Okulu" olmuştur. Mill için deneyim "gözlem" ve "deney" olmak üzere iki aşamadan oluşmaktadır ki "deney"in gerçekleşmesi şart değildir.

Metindeki bir noktaya dair küçük bir hatırlatma yapalım: Mill'in genel olarak ve bu metin özelinde çok sık kullandığı *positive* ve *negative* terimleri değer yargısı değil, "pozitif bilimler" ya da "pozitif hukuk" gibi varlık/yokluk ilişkisi bildiren ifadeler olarak anlaşılmalıdır. "Olumlu/müspet" ya da "olumsuz/menfi" karşılıklarının en azından gündelik dilde bu ilişkiye dair kullanımı yaygın olmadığından "pozitif" ve "negatif" karşılıkları kullanılmıştır.

Çeviride esas alınan metin Mill'in 33 ciltlik *Toplu Eserler*'inin (1963-91) editörlüğünü John M. Robson ve Jack Stillinger'ın yaptığı 1981 tarihli 1. cildinde yer almaktadır. Bölüm başlıklarının altındaki dönemler eklemedir. Koyu harflerle belirtilmiş olan alt başlıklar Jonathan Bennett'in hazırlamış olduğu bir edisyondan ödünç alınmıştır.[8] Ayrıca Mill'in uzun paragrafları özellikle bu alt başlıkların bulunduğu yerlerden bölünmüştür. Orijinal metinde olmayan kısa eklemeler köşeli parantez içinde verilmiştir. Açıklamaya muhtaç bazı noktalar dipnotlarda kısaca belirtilmiştir. Aksi belirtilmedikçe dipnotlar çevirmene aittir. Mill'in kendi notları ile üvey kızı Helen Taylor'ın sonradan eklediği notlara kime ait olduklarına dair açıklamalar konulmuştur. Helen Taylor'ın Mill'in vefatından sonra yazmış olduğu *Otobiyografi*'nin devamı niteliğinde kısa bir yazı en sona eklenmiştir. En sondaki Kişiler Dizini metinde ("lord" sıfatı taşıyanlar ve birkaç istisna dışında) sadece veya çoğunlukla soyadıyla anılan modern çağdan kişileri içermektedir.

Özgüç Orhan
İstanbul, Temmuz 2020

8 Bkz. J. S. Mill, *Autobiography*, http://www.earlymoderntexts.com/authors/mill.

Kaynakça

BAIN, ALEXANDER, *John Stuart Mill, A Criticism with Personal Recollections*, Longmans, Londra, 1882.

CAPALDI, NICHOLAS, *John Stuart Mill,* Çev. İsmail Hakkı Yılmaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

HAYEK, FRIEDRICH, *Hayek on Mill, The Mill-Taylor Friendship and Related Writings*, Ed. Sandra J. Peart, University of Chicago Press, Chicago, 2015.

LARSEN, TIMOTHY, *John Stuart Mill, A Secular Life*, Oxford University Press, Oxford, 2018.

MILL, JOHN STUART, *Collected Works of John Stuart Mill*, der. J. M. Robson, 33 cilt, University of Toronto Press, Toronto, 1963-91.

_____, *Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler*, Çev. Özgüç Orhan, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2017.

_____, *Din Üzerine Üç Deneme*, Çev. Özgüç Orhan, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Kronoloji

1806 John Stuart Mill 20 Mayıs'ta Londra'da doğar.

1809-20 Babası James Mill (1773-1836) tarafından evde eğitilir. Üç yaşında Yunanca öğrenmeye başlar.

1820-21 Fransa'da James Mill'in yakın arkadaşı Jeremy Bentham'ın (1748-1832) kardeşi Samuel Bentham'ın evinde bir yıl geçirir.

1821-22 Hukuk bilimci John Austin'den (1790-1859) Roma hukuku üzerine dersler alır. Bentham'ın hukuk üzerine yazılarını okuması için babası tarafından teşvik edilir.

1822 *Traveller* gazetesinde ilk yazıları yayımlanır.

1822-23 Faydacı ahlak ve politikayı Bentham'ın evinde tartışmak üzere iki haftada bir toplanan Faydacılar Cemiyeti'ni kurar. Radikal deist Richard Carlisle ve eşi ile kız kardeşinin Hristiyanlığa aykırı yayım yapmaktan haklarında açılan davalara dair düşünce özgürlüğünü savunan beş mektup yazar.

1823 Mill doğum kontrolünü savunan broşürler dağıttığı için tutuklanır ve hapiste bir gece geçirir. Babasının çalıştığı Doğu Hindistan Şirketi'nin İngiltere ofisinde kâtip olarak işe başlar.

1825-26 Mill, Bentham'ın *Hukuki İspatın Mantıksal Temeli* adlı 5 ciltlik eserine yardımcı olur. Almanca öğrenir ve Faydacılar Cemiyeti üyeleriyle siyasal iktisat ve mantığa dair okumalar yapar. Robert Owen'ın (1771-1858) takip-

çilerinin kurduğu Kooperatifçiler Cemiyeti ile tartışmalar yürütür ve akabinde iki haftada bir toplanan bir münazara cemiyeti kurar.

1826-27 *Westminster Review* için yazmaya başlar. Faydacılar Cemiyeti dağılır ve Mill daha sonra zihinsel bunalım diye tanımlayacağı bir süreçten geçer.

1829 Mill Münazara Cemiyeti'nden çekilir.

1830 1830 Fransa Devrimi esnasında Paris'i ziyaret eder ve *The Examiner* adlı haftalık gazetede Fransız sorunlarına dair yazılar yazar. Bu yazılar Thomas Carlyle (1795-1881) ile dostluk kurmasına vesile olur. O sırada John Taylor'la evli olan Harriet Taylor (1807-58) ile tanışır. Sosyalizmi ilk ortaya çıkaran Fransa'daki Saint-Simoncu yazarların eserlerini okur. Başlangıçta bu okulun üyesi olan Auguste Comte (1798-1857) ile daha sonra yoğun bir şekilde mektuplaşır.

1831 *Çağın Ruhu* adlı ilk ciddi eseri yayımlanır.

1834-40 Önce *London Review* dergisinin, daha sonra (adı değiştirilince) *London and Westminster Review*'nun editörlüğünü üstlenir ve sonra da sahibi olur.

1835 Alexis de Tocqueville'in *Amerika'da Demokrasi* adlı eserinin ilk cildini okur ve *London Review*'da bu cildin kitap incelemesi yayımlanır.

1836 "Uygarlık" adlı denemesi yayımlanır. James Mill vefat eder.

1838 "Bentham" adlı denemesi yayımlanır.

1840 Tocqueville'in *Amerika'da Demokrasi*'sinin ikinci cildini okur ve *Edinburgh Review*'da bu cildin kitap incelemesi yayımlanır.

1843 *Bir Mantık Sistemi* yayımlanır.

1848 *Siyasal İktisadın İlkeleri* yayımlanır.

1849 Harriet Taylor'ın eşi John Taylor vefat eder.

1851 Mill ve Harriet evlenir.

1854-55 Mill yalnız başına çıktığı altı aylık seyahat esnasında verem hastalığı için güney Avrupa'da şifa ararken annesi vefat eder.

1856 Doğu Hindistan Şirketi'nde başmüfettiş konumuna terfi eder.

1858 Hint İsyanı'nın ardından Doğu Hindistan Şirketi devletleştirilir. Karara karşı çıkan Mill kendisine şirketin yerine kurulan devlete bağlı Hint Kurulu'nda bir görev önerilse de emekliye ayrılır. Avignon'da Harriet Taylor'ın sağlığı için çıktıkları seyahat esnasında Harriet vefat eder. Mill her yıl kendi sağlığı için Avignon'a geri dönecektir.

1859 *Özgürlük Üzerine* ve *Parlamento Reformu Üzerine Düşünceler* yayımlanır.

1861 *Faydacılık* üç bölüm hâlinde *Fraser's Magazine*'de yayımlanır. *Temsilî Yönetim Üzerine Düşünceler* yayımlanır.

1865 Comte'u eleştirdiği *Auguste Comte ve Pozitivizm* ve İskoç metafizikçi William Hamilton'ı eleştirdiği *Hamilton Felsefesinin İncelemesi* yayımlanır. Parlamentoya Westminster seçim bölgesinden liberal üye olarak seçilir.

1867 St. Andrew Üniversitesi *Açılış Konuşması*'nı yapar. Parlamento üyesi olarak kadınların oy hakkının da İkinci Reform Yasası'na dâhil edilmesi için düzeltme teklifi yapar ve bu teklife destek olarak Kadınların Oy Hakkı Cemiyeti'nin topladığı 1500 imzalık bir dilekçeyi parlamentoya sunar.

1868 Genel seçimde Avam Kamarası'ndaki sandalyesini kaybeder.

1869 Üvey kızı Helen Taylor'ın teşvikiyle *Kadınların Köleleştirilmesi* yayımlanır.

1873 Avignon'da 6 Mayıs'ta vefat eder ve eşinin yanına defnedilir. Helen Taylor *Otobiyografi* (1873) ve *Sosyalizm Üzerine Bölümler* (1879) adlı eserler de dâhil olmak üzere Mill'in birçok eserinin yayımlanmasını sağlar.

Birinci Bölüm

Çocukluk ve İlk Eğitim (1806-1819)

Aşağıdaki biyografik taslağın başına neden benimki gibi olaysız geçen bir yaşamın böyle bir anıtını ardımda bırakmanın arzu edilir olduğunu bana düşündürten sebeplere dair bir açıklama koymak uygun görünüyor. Anlatmam gereken şeylerin herhangi bir kısmının bir anlatı olarak ya da kendimle bağlantılı olarak kamuoyuna ilginç gelebileceğini kesinlikle hayal etmiyorum. Ancak eğitimin ve onun gelişiminin İngiliz tarihinin herhangi bir eski döneminden daha derin olmasa da daha fazla araştırmaya konu olduğu bir çağda sıra dışı ve dikkate değer ve başka ne yapmış olursa olsun, öğretim denilen şeyin yaygın şekillerinde neredeyse israf edilen o ilk yıllarda yaygın olarak sanılandan daha fazlasının öğretilebileceğini ve daha iyi öğretilebileceğini kanıtlamış bir eğitimin bazı kayıtlarının olmasının yararlı olabileceğini düşündüm. Ayrıca kanaatlerin geçiş aşamasında olduğu bir çağda her zaman ileriye doğru giden, kendi veya başkalarının düşüncelerinden aynı oranda hem öğrenmeye hem öğrendiklerini unutmaya hazır bir zihnin müteakip aşamalarına dikkat çekmekte hem ilgi hem de fayda olabilir. Fakat benim için bunlardan daha ağır basan bir saik düşünsel ve ahlaki gelişimimde diğer kişilere olan borçlarım için şükranlarımı ifade

etme arzusudur; bazıları tanınmış saygınlığa sahiptir, bazıları hak ettiklerinden daha az bilinir ve en borçlu olduğum kişi[1] dünyanın tanıma fırsatı olmadığı biridir. Eğer bu şeylere ilgi duymayan bir okuyucu daha fazla okursa sadece kendisini suçlaması gerekir ve ondan tek ricam bu sayfaların onun için yazılmadığını aklında tutmasıdır.

Babam

20 Mayıs 1806'da Londra'da doğdum ve *İngiliz Hindistanı'nın Tarihi* eserinin yazarı James Mill'in en büyük oğluydum. Angus ilindeki Northwater Bridge'te, küçük bir esnafın ve (sanırım) küçük bir çiftçinin oğlu olan babam henüz çocukken yetenekleri sayesinde Fettercairn'den, İskoçya'daki Maliye Mahkemesi yargıçlarından[2] biri olan Sir John Stuart'ın dikkatini çekmiş ve bunun sonucunda Leydi Jane Stuart (Sir John Stuart'ın eşi) ve diğer bazı leydiler tarafından genç erkekleri İskoç Kilisesi için eğitmek üzere kurulan bir ödenek hesabına Edinburgh Üniversitesi'ne gönderilmişti. Orada her zamanki eğitim sürecinden geçmiş ve bir vaiz olarak lisans almış, ancak mesleği hiç takip etmemişti; o veya başka bir kilisenin doktrinlerine inanamayacağı konusunda kendisini ikna etmişti. Birkaç yıl boyunca Tweeddale Markisi'nin ailesi gibi İskoçya'nın çeşitli ailelerinde özel öğretmenlik yapmış, ancak sonunda Londra'ya yerleşerek kendini yazarlığa vermişti. India House'da iş bulduğu 1819 yılına kadar başka bir geçim aracı da olmamıştı.

Babamın yaşamının bu döneminde şaşkınlık duymamamın imkânsız olduğu iki şey var: Bunlardan biri maalesef çok yaygın, diğeri ise oldukça nadir bir durumdur. Birincisi içinde bulunduğu konumda süreli yayınlarda güvencesiz bir şekilde yazmaktan başka kaynağı yokken evlenmiş ve

1 Harriet Taylor.

2 Exchequer Baronları.

geniş bir aileye sahip olmuş olmasıdır, hiçbir şey en azından daha sonraki yaşamında sıkı bir şekilde savunduğu görüşlere hem sağduyu hem de [ahlaki] görev açısından bu davranışa daha zıt olamazdı. Diğer durum en başından beri altında çabaladığı ve evliliği yüzünden kendi başına açtığı dezavantajlarla sürdürdüğü yaşamı devam ettirmek için gereken olağanüstü enerjidir. Kendisini ve ailesini uzun yıllar boyunca hiç borca ya da herhangi bir maddi zorluğa girmeden yazı yazarak desteklemekten başka bir şey yapmamış olsaydı bu hiç de azımsanacak bir şey olmazdı. Özellikle de politika ve dine dair görüşleriyle o kuşaktaki hem nüfuz sahibi herkesi hem de tipik müreffeh İngilizleri o zamana kadar ya da o zamandan beri olmadığı kadar rahatsız ettiğini ve sadece inandığı şeylerin aksine yazmaya hiçbir şeyin sevk edemeyeceği bir adam değil, aynı zamanda koşulların bir şekilde izin verdiğini düşündüğü ölçüde yazdığı her şeye inançlarını her zaman katmış biri olduğunu ve ayrıca ifade edilmelidir ki asla ihmalkârca bir şey yapmadığını, asla onu yeterince icra etmek için gerekli tüm emeği özenle vermediği edebi veya başka bir görevi üstlenmediğini dikkate alacak olursak. Ancak bu yükler üzerindeyken *Hindistan Tarihi*'ni planlamış, başlamış ve tamamlamıştı ve bunu yaklaşık on yıl gibi kısa bir sürede yapmış ki bu eşit hacimde ve yaklaşık aynı miktarda okuma ve araştırma gereken herhangi bir başka tarihsel eserin (başka bir işi olmayan yazarlar tarafından bile) üretimi için harcanan süreden daha azdır. Ve buna tüm bu dönem boyunca neredeyse her günün önemli bir bölümünün çocuklarının öğretiminde kullanıldığını ekleyelim: Bunların birinde benim durumumda kendi tasavvuruna göre düşünsel eğitimin en yüksek derecesini vermek için uğraşırken, öyle bir emek, özen ve azim gösterdi ki eğer benzer bir amaç için daha önce böyle bir şey olmuşsa bile bu çok nadir olmuş olmalıdır.

Üç Yaşında Yunancaya Başlama

Kendi pratiğinde zaman kaybetmeme ilkesine bu kadar aktif riayet eden bir insan, öğrencisinin öğretiminde de aynı kurala bağlı kalmış olmalıydı. Yunanca öğrenmeye başladığım zamanı hatırlamıyorum, bana üç yaşındayken olduğu söylendi. Buna dair en eski hatıram babamın benim için İngilizce anlamlarıyla birlikte kartlara yazdığı ve sözcükler olarak adlandırdığı şeyleri, yani yaygın Yunanca kelime listelerini ezberlememdir. Dil bilgisi konusunda birkaç yıl sonrasına kadar isim ve fiil çekimlerinden daha fazlasını öğrenmedim, ancak sözcükler dersinin ardından hemen çeviri yapmaya geçtim ve okuduğum ilk Yunanca kitap olarak Aisopos'un *Masallar*'ını bitirdiğimi şöyle böyle hatırlıyorum. Daha iyi hatırladığım *Anabasis* okuduğum ikinci kitaptı. Latinceyi sekizinci yılıma kadar öğrenmedim. Onun öncesinde babamın öğretimi altında bir dizi Yunan nesir yazarını okudum: Bunların arasında hatırladıklarım Herodotos'un tamamı ve Ksenophon'un *Kyros'un Eğitimi* ile *Sokrates'in Anıları*, Diogenes Laertios'un *Filozofların Yaşamları*'ndan bazıları, Lukianos'un bir kısmı ve İsokrates'in *Demonikos'a* ve *Nikokles*'e adlı söylevleridir. Ayrıca 1813'te Platon'un *Euthyphron*'dan [başlayarak] *Theaitetos* dâhil (yaygın sıralamaya göre) ilk altı diyaloğunu[3] okudum: Sonuncusunu atlamak daha iyi olurdu sanırım, zira anlayabilmem tamamen imkânsızdı. Fakat babam tüm öğretiminde benden sadece yapabileceğimin azamisini değil, aynı zamanda muhtemelen yapamayacağım çok fazla şeyi de talep etti. Kendisinin öğrenimim uğruna nelere katlanmaya hazır olduğu Yunanca derslerime yazılarını yazdığı aynı odada ve aynı masada çalışmış olmamdan değerlendirilebilir ki o günlerde Yunanca-İngilizce sözlükler olmadığından ve henüz Latince öğrenmeye başlamamış olduğum için Yunanca-Latince bir sözlüğü

3 Platon, *Euthyphron, Savunma, Kriton, Phaidon, Kratylos* ve *Theaitetos*.

pek kullanamadığımdan bilmediğim her kelimenin anlamı için ona başvurmak zorunda kalmıştım. Oldukça sabırsız bir insan olmasına rağmen bu sürekli kesintiye razı olmuş ve *Tarih* eserinin birçok cildini ve o yıllarda yazmak zorunda olduğu diğer tüm şeyleri bu kesintiler altında yazmıştı.

Tarih vs.

Çocukluğumun bu bölümünde Yunancanın yanı sıra ders olarak öğrendiğim tek şey aritmetikti. Bunu da babam öğretti: Akşamların ödeviydi ve sıkıcı olduklarını hatırlıyorum. Fakat dersler aldığım günlük eğitimin sadece bir parçasıydı. Büyük bölümü kendi başıma okuduğum kitaplardan ve babamın özellikle yürüyüşlerimizde bana yaptığı konuşmalardan oluşuyordu. 1810'dan 1813'ün sonuna kadar o zamanlar neredeyse kırsal bir semt olan Newington Green'de[4] yaşıyorduk. Babamın sağlığı ciddi ve sürekli bir egzersiz gerektiriyordu ve kahvaltıdan önce genellikle Hornsey'e[5] doğru yeşil patikalarda yürüyüş yapma alışkanlığı vardı. Bu yürüyüşlerde ona hep eşlik ettim, yeşil kırlar ve kır çiçeklerine dair en eski hatıralarım bir gün önce okuduğum şeye dair ona verdiğim günlük raporun hatırasıyla karışıktır. Hatırladığım kadarıyla bu ödev verilmiş bir alıştırmadan ziyade gönüllü bir şeydi. Okurken fişlere notlar alır ve sabah yürüyüşlerinde hikâyeyi ona bunlardan anlatırdım, zira kitaplar büyük ölçüde tarih üzerineydi ve bu şekilde birçoğunu okudum: Robertson'ın tarih kitapları, Hume, Gibbon; fakat o zamanda ve daha sonra uzun bir süre boyunca en fazla keyif aldığım kitaplar Watson'ın *İkinci Philip* ve *Üçüncü Philip*'i oldu. Malta Şövalyeleri'nin Türklere karşı ve Hollanda'nın başkaldıran illerinin İspanya'ya karşı kahramanca savunması içimde yoğun ve kalıcı bir ilgi uyandır-

4 Londra'nın kuzeydoğusunda.

5 Bir civar köyü.

dı. Watson'dan sonra en sevdiğim tarihsel okuma Hooke'un *Roma Tarihi*'ydi. Yunanistan'a dair o zamanlar kısaltılmış okul kitapları ve Makedon Philip'ten başlayan Rollin'in *Antikçağ Tarihi*'nin çevirisinin son iki veya üç cildi dışında standart bir tarih kitabı görmedim. Ama Langhorne'un Plutarkhos çevirisini büyük bir keyifle okudum. İngiliz tarihinde Hume'un bıraktığı zamanın ötesinde Burnet'in *Zamanımın Tarihi*'ni okuduğumu hatırlıyorum, ancak savaşlar ve muharebeler dışında herhangi bir şeyi önemsememiştim ve yine *Yıllık Kayıt*'ın[6] tarihsel kısmını en başından babamın Mr. Bentham'dan benim için ödünç aldığı ciltlerin bıraktığı yaklaşık 1788 yılına kadar okudum. Çektiği zorluklar sırasında Prusyalı Friedrich'e ve Korsikalı yurtsever Paoli'ye yakın bir ilgi duydum, fakat Amerikan savaşına[7] geldiğimde o sırada –ben misali çocuklar gibi– (babam tarafından düzeltilene kadar) ona İngiliz tarafı dendiği için yanlış tarafı tuttum. Okuduğum kitaplarla ilgili bu sık konuşmalarda fırsat oldukça bana daha sonra kendi sözlerimle yeniden ifade etmemi istediği uygarlık, hükümet, ahlak, zihinsel eğitimle ilgili açıklamalar ve fikirler vermekteydi. Ayrıca kendi başıma okumamı sağlayacak kadar yeterince ilgimi çekmeyecek birçok kitabı okutturdu ve sözlü olarak anlattırdı: Bunlar arasında Millar'ın *İngiliz Hükümeti'nin Tarihsel Görüşü* ki zamanı için çok önemli olan bu kitaba büyük değer veriyordu, Mosheim'ın *Kilise Tarihi*, McCrie'nin *John Knox'ın Yaşamı* ve hatta Sewell ve Rutty'nin Quaker'ların tarihleri vardı. Olağan dışı koşullar altında zorluklara karşı mücadele eden ve bunları aşmasını bilen enerji ve beceri dolu insanları sergileyen kitapları elime tutuşturmaktan hoşla-

6 *The Annual Register: A View of the History, Politicks and Literature of the Year*. 1758'de Edmund Burke'ün editörlüğü altında yayımlanmaya başlayan ve hâlâ devam etmekte olan yıllık süreli yayın. Her yılın yerel ve uluslararası önemli olaylarından oluşan içeriği tematik olarak kısımlara ayrılmıştı.

7 Britanya koloni yönetimine karşı Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1775-83).

nıyordu: Bu tür eserlerden Beaver'ın *Afrika Notları*'nı ve Collins'in Yeni Güney Galler'deki ilk yerleşim yerinin anlatısını hatırlıyorum. Okumaktan hiç yorulmadığım iki kitap çoğu genç için çok keyifli olan Anson'ın *Seyahat*'i ve Drake ile başlayıp Cook ve Bougainville ile sona eren dört ciltlik (sanırım Hawkesworth'un) *Dünyanın Etrafında Seyahatler* derlemesiydi. Oyuncaklar gibi nadiren bir akraba veya tanıdıktan hediye olarak aldıklarım dışında çocuk kitabım da pek yoktu: Sahip olduklarım arasında en önde geleni tüm çocukluğum boyunca bana keyif vermeye devam eden *Robinson Crusoe*'ydu. Babam eğlence kitaplarına çok az izin verse de onları dışlamak sisteminin bir parçası değildi. Bu tür kitaplardan elinde o zamanlar neredeyse hiç yoktu, ama benim için birçoğunu ödünç aldı; hatırladıklarım *Binbir Gece Masalları*, Cazotte'nin *Arap Masalları*, *Don Quijote*, Miss Edgeworth'un *Popüler Masallar*'ı ve zamanının ünlü bir kitabı, Brooke'un *Nitelikli Aptal*'ıydı.

Sekizinci yılımda küçük kız kardeşlerimden biriyle birlikte Latince öğrenmeye başladım; ben ilerledikçe ona öğretiyor, o da daha sonra dersleri babama tekrarlıyordu ve o zamandan itibaren diğer kız ve erkek kardeşlerim art arda öğrenci olarak eklendi ve günlük çalışmalarım önemli ölçüde bu hazırlık öğretiminden oluştu. Bu pek sevmediğim bir roldü, özellikle de neredeyse kendi derslerim kadar öğrencilerimin derslerinden sorumlu tutulduğum için: Bu disiplinden öğrettiğim şeyleri daha kapsamlı bir şekilde öğrenmek ve daha kalıcı bir şekilde akılda tutmak gibi büyük bir avantaj elde ettim, hatta belki diğerlerine zorlukları açıklamanın sağladığı pratik o yaşta bile faydalı olmuş olabilirdi. Diğer açılardan çocukluk deneyimim çocuklara birbirleri aracılığıyla öğretme planını destekler nitelikte değildir. Öğretimin öğretim olarak çok verimsiz olduğuna eminim ve öğreten ile öğrenen arasındaki ilişkinin de her ikisi için iyi bir ahlaki disiplin olmadığını iyi biliyorum. Latin dil bilgisi-

nin tamamı ve Cornelius Nepos ve Caesar'ın *Yorumlar*'ının önemli bir kısmında bu şekilde ilerledim, ancak daha sonra bu derslerin gözetmenliğine çok daha uzun olan kendi derslerimi ekledim.

Latinceye başladığım yıl *İlyada* ile Yunan şairlerine ilk başlangıcımı yaptım. Bunda biraz ilerleme kaydettikten sonra babam Pope'un çevirisini elime tutuşturdu. Okumayı umursadığım ilk İngilizce nazımdı ve uzun yıllar boyunca en çok keyif aldığım kitaplardan biri oldu: Sanırım yirmi ila otuz kez okumuş olmalıyım. Gerek *a priori* gerekse kişisel deneyimimden bekleyeceğimin aksine bu parlak anlatı ve manzumeleştirme örneğinin doyumsuz keyfinin erkek çocuklarda o kadar evrensel olmadığını gözlememiş olsaydım çocukluk için çok doğal görünen bir zevki bahsetmeye değer bulmazdım. Bundan hemen sonra Euklides'e başladım ve biraz daha sonra hâlâ babamın öğretimi altında cebire.

Latin, Yunan Şairler

Sekizinci yılımdan on ikinci yılıma kadar okuduğumu hatırladığım Latince kitaplar Vergilius'un *Çoban Şiirleri* ve *Aeneis*'in ilk altı kitabı, *Epodlar* hariç tüm Horatius, Phaedrus'un *Fabllar*'ı, Livius'un ilk beş kitabı (ki bunlara konuya olan düşkünlüğümden boş zamanlarımda ilk on yılın geri kalanını da gönüllü olarak ekledim), Sallustius'un hepsi, Ovidius'un *Dönüşümler*'inin önemli bir kısmı, Terentius'un bazı oyunları, Lucretius'un iki veya üç kitabı, Cicero'nun *Söylevler*'inin birçoğu ve hitabet üzerine yazıları, ayrıca Atticus'a mektuplarıydı ki bunun için babam Mingault'nun notlarındaki tarihsel açıklamaları Fransızcadan benim için çevirmek zahmetine katlandı. Yunanca olarak *İlyada* ve *Odysseia*'nın tamamını, Sophokles, Euripides ve Aristophanes'in çok az fayda sağladığım bir iki oyununu, Thukydides'in tümünü, Ksenophon'un *Yunan*

Tarihi'ni, Demosthenes, Aeskhines ve Lysias'ın büyük bir kısmını, Theokritos'u, Anakreon'u, *Antoloji*'nin[8] bir bölümünü, biraz [Halikarnaslı] Dionysios'u, Polybios'un birçok kitabını ve son olarak Aristoteles'in *Retorik*'ini okudum. Herhangi bir ahlaki veya psikolojik konuda açık bir şekilde bilimsel bir inceleme olarak okuduğum ve antiklerin insan doğası ve yaşamı hakkında en iyi gözlemlerini içeren bu sonuncusunu babam büyük bir özenle okumamı ve içeriğini özetleyici tablolar hâlinde düzenlememi sağladı. Aynı yıllarda temel geometri ve cebiri etraflıca öğrendim, fakat diferansiyel hesap ve yüksek matematiğin diğer kısımlarını bu kadar iyi öğrenmedim. Zira babam erken edinmiş olduğu bilgisinin bu kısmını korumamış olduğundan zorluklarımı gidermek üzere kendisini yeterli kılmak için zaman ayıramadı ve onlarla başa çıkmam için beni kitaplarla baş başa bıraktı. Bu arada gerekli ön bilgiye sahip olmadığımı görmediği zor problemleri çözemediğimden sürekli olarak memnuniyetsizliğine maruz kaldım.

Özel okumalarıma gelince sadece hatırladıklarımdan bahsedebilirim. Tarih ve özellikle Antik Çağ tarihinin çoğu en güçlü tutkum olmaya devam etti. Mitford'ın *Yunanistan*'ını devamlı okudum, babam bu yazarın Tory[9] önyargılarına ve despotları aklamaya ve halkçı kurumları karalamaya yönelik gerçeği saptırmalarına karşı dikkatli olmamı sağladı. Babam bu noktalar üzerine Yunan hatiplerinden ve tarihçilerinden örnekler vererek öyle etkili konuşuyordu ki Mitford'ı okurken sempatim her zaman yazarınkinin aksine oldu ve meseleyi bir dereceye kadar ona[10] karşı tartışabildim, ancak bu kitabı her okuduğumda aldığım yeni hazzı azaltmadı. Roma tarihi hem eski favorim Hooke'da hem de

8 Antik Yunan epigramlarından oluşan eser.

9 XVII. yüzyıl sonlarından XIX. yüzyıl ortalarına kadar İngiliz politikasında muhafazakâr kanada verilen isim.

10 Mitford'a.

Ferguson'da bana keyif vermeye devam etti. Tarzının yavan olduğu söylenmesine rağmen *Antikçağ Evrensel Tarihi*[11] büyük zevk aldığım bir kitaptı: Bunu sürekli okumak suretiyle kafamı en bilinmedik Antik Çağ halkıyla ilgili tarihsel detaylarla doldururken, modern tarih hakkında Hollanda Bağımsızlık Savaşı gibi müstakil kesitler dışında nispeten az şey biliyor ve önemsiyordum. Tüm çocukluğum boyunca pek düşkün olduğum gönüllü bir alıştırma tarih yazımı olarak adlandırdığım şeydi. Art arda Hooke'dan çıkardıklarımla bir Roma Tarihi, *Antikçağ Evrensel Tarihi*'nin bir özetini, en sevdiğim Watson'dan ve anonim bir derlemeden bir Hollanda Tarihi yazdım, on birinci ve on ikinci yıllarımda ciddi diye gururlandığım şeyi yazmakla meşgul oldum. Bu Livius ve Dionysios'tan (Hooke'un yardımıyla) derlenen bir Roma Hükümeti tarihinden daha az bir şey değildi: Bunu Licinia Yasaları[12] çağına kadar bir octavo[13] cildini dolduracak kadar yazmıştım. Bu aslında patriciler ve plebler arasındaki mücadelelerin bir anlatımıydı, daha önce zihnimde Romalıların salt savaşları ve fetihlerine duyduğum tüm ilgi şimdi bu konuya yönelmişti. Tüm anayasal noktaları ortaya çıktıkça tartıştım: Niebuhr'un araştırmalarından bihaber olsam da babamın verdiği fikirlerle Livius'un kanıtlarına dayanarak Tarım Yasaları'nı savundum ve elimden geldiğince Romalı demokratik tarafı destekledim. Birkaç yıl sonra çocukça çabalarımı küçümseyerek ve ilk yazma ve akıl yürütme girişimlerim hakkında herhangi bir merak duyabileceğimi tahmin edemeyerek tüm bu kâğıtları yok ettim. Babam bu faydalı eğlencede beni cesaretlendirdi, ancak

11 1736'da çok sayıda editörün katılımıyla yayımlanmaya başlanan *An Universal History from the Earliest Account of Time to the Present* adlı eserin 1744'te tamamlanan ilk yedi folyo cildi "Antikçağ Bölüm"ünü oluşturmaktadır. 16 folyo ciltlik "Yeniçağ Bölüm"ü 1759-65 arasında yayımlanmıştır.

12 Licinia Yasaları MÖ IV. yüzyılın ikinci yarısındadır.

13 Octavo cildi yaklaşık A5 kâğıdı büyüklüğündedir.

sağduyulu olduğunu düşünüyorum, hiçbir zaman yazdıklarımı görmek istemedi; böylece ne yazarken birine karşı sorumlu olduğumu hissettim, ne de eleştirel bir gözaltında olmanın ürpertici hissini yaşadım.

Şiir

Fakat bu tarih alıştırmaları hiçbir zaman zorunlu bir ders olmasa da böyle olan başka bir kompozisyon türü vardı: Dizeler yazma bu ödevlerimin en hoş olmayanlarından biriydi. Yunanca ve Latince dizeler yazmadım, bu dillerin vezin tekniğini de öğrenmedim. Babam bunun harcanacak zamana değmeyeceğini düşünerek yazdıklarımı ona yüksek sesle okumamla ve yanlış nicelikleri[14] düzeltmekle yetindi. Nesir olarak bile Yunanca hiç yazmadım, ama Latince çok az yazdım. Bunun sebebi bu dillere dair kapsamlı bir bilgi vermesi açısından bu pratiğin değerine babamın kayıtsız olması değil, bunun için gerçekten zaman olmamasıydı. Yazmam gereken dizeler İngilizceydi. Pope'un Homeros'unu ilk okuduğumda iddialı bir şekilde aynı türden bir şey yazmaya çalıştım ve *İlyada*'nın devamı niteliğinde bir kitap uzunluğunda bir şeyler yazmayı başardım. Şiir hırsının kendiliğinden telkinleri muhtemelen orada dururdu, fakat tercihle başlayan alıştırma emirle devam etti. Babamın her zamanki gibi yapmamı istediği şeylerin sebeplerini mümkün olduğunca açıklama pratiğine uygun olarak bana bunun için hatırladığım kadarıyla onun açısından son derece karakteristik olan iki sebep verdi. Bunlardan biri bazı şeylerin nazımda nesirden daha iyi ve daha kuvvetli bir şekilde ifade edilebileceğiydi: Bunun gerçek bir avantaj olduğunu söyledi. Diğeri ise genel olarak insanların nazma hak ettiğinden daha fazla değer vermesi ve onu yazma yeteneğinin bu nedenle edinmeye değer olmasıydı. Genellikle kendi konularımı seçmeme

14 Bir sesin ya da ses öbeğinin kapladığı süre.

izin verdi ki bunlar hatırladığım kadarıyla bazı mitolojik kişiliklere veya alegorik soyutlamalara yönelik hitaplardı; ama Horatius'un kısa şiirlerinin birçoğunun İngilizce çevirisini de yaptırdı: Bana Thomson'ın *Kış*'ını okumam için verdiğini ve daha sonra aynı konuda (kitaba bakmadan) kendi başıma bir şeyler yazmaya çalıştırdığını da hatırlıyorum. Yazdığım dizelerin elbette zırvadan bir farkı yoktu; manzumeleştirme konusunda da yetenek kazanmadım, fakat alıştırma daha sonraki bir dönemde ifade etme kolaylığı kazanmama yardımcı olarak bana fayda sağlamış olabilirdi.[15] Bu zamana kadar çok az İngiliz şiiri okumuştum. Babam Shakespeare'i esasen tarihsel oyunları uğruna elime tutuşturmuştu, ancak onlardan diğerlerine geçtim. Babam hiçbir zaman Shakespeare'in büyük bir hayranı olmamıştı ve İngilizlerin ona tapmasını şiddetle eleştirirdi. İngiliz şiirine pek önem vermiyordu; (en çok hayranı olduğu) Milton, Goldsmith, Burns ve Gray'in *Ağıt*'ına tercih ettiği *Ozan*'ı bunun istisnalarıydı: Belki Cowper ve Beattie'yi de ekleyebilirim. Spenser'a biraz değer veriyordu ve *Peri Kraliçesi*'nin ilk kitabını (her zaman bana okutturma pratiğinden farklı olarak) bana okumasını hatırlıyorum, fakat pek hoşuma gitmedi. Çağdaş yüzyılın şiirinde neredeyse hiçbir değer görmüyordu ve tavsiyesiyle okuduğum ve canlı anlatıdan her zaman keyif aldığım gibi aşırı keyif aldığım Walter Scott'ın vezinli romanları dışında yetişkin olana kadar hiçbiriyle tanışmadım. Dryden'ın şiirleri babamın kitapları arasındaydı ve bunlardan birçoğunu bana okutturdu, ama *İskender'in Şöleni* dışında hiçbirini umursamadım ve bunu kendi müziğimin eşliğinde içimden şarkı olarak söylüyordum. Aynısını

15 Bu alıştırmaların zorunlu olmaktan çıktığı çocukluğumun sonraki bir aşamasında birçok genç yazar gibi tragedyalar yazdım, ilham kaynağım Shakespeare'den ziyade Joanna Baillie'di: Onun özellikle *Constantine Paleologus*'u bana insanlığın en görkemli eserlerinden biri gibi görünüyordu. Hâlâ son iki yüzyılın en iyi dramalarından biri olduğunu düşünüyorum. [J. S. Mill'in notu.]

Walter Scott'ın şarkılarının çoğu için de yapıyordum, hatta bunlar için hâlâ hatırladığım ezgiler besteleyecek kadar ileri gittim. Cowper'ın kısa şiirlerini biraz zevkle okudum, ama daha uzun olanlara hiç girmedim ve iki ciltte hiçbir şey beni üç tavşanının nesir anlatısı kadar ilgilendirmedi. On üçüncü yılımda Campbell'ın şiirleriyle tanıştım; aralarında "Lochiel," "Hohenlinden," "İrlanda Sürgünü" ve diğer bazıları bana şiirden daha önce hiç deneyimlemediğim şeyler hissettirdi. Burada da uzun şiirleri önemsemedim, bunun tek istisnası "Wyomingli Gertrude"un çarpıcı girişiydi ki *pathos* mükemmelliği olarak hislerimdeki yerini uzun süre korudu.

Çocukluğumun bu bölümünde en büyük eğlencelerimden biri deneysel bilimdi, ancak kelimenin pratik anlamında değil teorik anlamında; bu deneyler yapmadığım, hatta görmediğim, sadece onlara dair okuduğum için sahip olmadığıma sıklıkla pişman olduğum bir disiplin türüydü. Joyce'un *Bilimsel Diyaloglar*'ında olduğu gibi hiçbir kitabın içine bu kadar girdiğimi hatırlamıyorum ve babamın bu çalışmanın ilk bölümünde bol bol yer alan fiziğin birincil ilkelerine dair kötü akıl yürütmeye yönelik eleştirilerine pek kulak asmadım. Bu konuda bir derse katılmadan veya bir deney görmeden yıllar önce kimya üzerine incelemeleri, özellikle de babamın eski dostu ve okul arkadaşı Dr. Thomson'ın yazdıklarını iştahla okudum.

Mantık

On iki yaşından itibaren eğitim sürecimde başka ve daha ileri bir aşamaya girdim, bunun ana nesnesi artık düşünce yardımcıları ve araçları değil düşüncelerin kendileriydi. Mantık ile başlayan bu aşamaya hemen *Organon* ile adım attım ve *Analitikler*'in sonuna kadar okudum, ancak henüz olgun olmadığım bir nazariye dalına ait olan *İkinci Analitikler*'den pek fayda sağlayamadım. *Organon* ile

aynı dönemde babam bana skolastik mantık üzerine Latin incelemelerinin bir kısmını veya tamamını okutturdu; her gün yürüyüşlerimiz esnasında ona okuduğum şeylerin çok kısa bir açıklamasını yapıyor, sayısız ve sorgulayıcı sorusunu yanıtlıyordum. Bundan sonra benzer şekilde Hobbes'ın *Computatio sive Logica*'sını[16] okudum; bu skolastik mantıkçıların kitaplarından çok daha yüksek bir düşünce düzeyine sahipti ve hatta kendisi[17] de buna büyük değer vermişti, ancak kanımca hak ettiğinden fazla, her ne kadar meziyetleri büyük olsa da. Babamın benden talep ettiği çalışmalar ne olursa olsun, onların faydasını mümkün olduğunca anlamamı ve hissetmemi sağlamak onun değişmez pratiğiydi ve bunu özellikle faydası birçok otorite sahibi yazar tarafından tartışılan tasım mantığı için uygun buldu. Beni ilk defa nasıl ve hangi yürüyüşte sorular sorarak konu üzerine düşündürmeye çalıştığını hatırlıyorum: O zamanlar Sandhurst'teki matematik profesörlerinden biri olan eski dostu Mr. Wallace'a ziyarete giderken Bagshot Heath mahallesinde tasım mantığının faydasını neyin oluşturduğunu tasavvur etmemi ve bu konuda başarısız olduğumda bunu açıklamalarla anlamamı sağlamaya çalışmıştı. Açıklamalar meseleyi o sırada benim açımdan hiç netleştirmedi, ancak bu nedenle işe yaramaz değillerdi, gözlemlerimin ve düşüncelerimin kristalleşmesi için bir çekirdek olarak kaldılar; babamın genel sözlerinin önemini daha sonra dikkatimi çeken özel örnekler bana yorumladı. Kendi bilincim ve deneyimim nihayetinde beni skolastik mantığa erken makul bir aşinalığın değerini en az onun kadar takdir etmeye yöneltti. Eğitimimde ulaştığım düşünme kapasitesi açısından bundan daha fazla borçlu olduğumu düşündüğüm hiçbir şey bilmiyorum. Herhangi bir yeterliliğe ulaştığım ilk düşünsel işlem kötü bir argümanı parçalara ayırıp incelemek ve hatanın hangi par-

16 Thomas Hobbes, *Hesap Yapma ya da Mantık*.

17 Thomas Hobbes.

çada yattığını bulmaktı ve bu konuda ulaştığım kapasiteye babamın azimle yaptırdığı düşünsel talimler sayesinde ulaşmış olsam da skolastik mantığın ve onu çalışırken edinilen zihinsel alışkanlıkların bu talimin başlıca araçları arasında olduğu da doğrudur. İnanıyorum ki modern eğitimdeki hiçbir şey uygun şekilde kullanıldığında skolastik mantık kadar kelimelere ve önermelere kesin bir anlam yükleyen ve belirsiz, gevşek veya çift anlamlı terimlerle aldatılmayan titiz düşünürler oluşturmaya yaramaz. Matematiksel çalışmaların övülen etkisi bunun yanında hiçbir şeydir, zira matematiksel süreçlerde doğru akıl yürütmenin gerçek zorluklarından hiçbiri meydana gelmez. Aynı zamanda felsefe öğrencilerinin eğitiminde erken bir aşamaya özellikle uygun bir çalışmadır, zira deneyimleri ve düşünmeleri yoluyla onların kendi değerli düşüncelerini yavaş edinme sürecini ön şart olarak varsaymaz. Onun sayesinde kendi düşünme yetileri çok gelişmeden önce bulanık ve kendi içinde çelişkili düşüncenin karmaşıklıklarını çözebilirler; bu aksi hâlde yetenekli olan insanların böyle bir disiplinin eksikliği dolayısıyla tamamen yoksun kaldığı bir kabiliyettir; bu tarz insanlar rakiplerine yanıt vermek zorunda kaldıklarında yalnızca hâkim oldukları argümanlarla zıt sonucu desteklemeye çabalar, rakiplerinin akıl yürütmelerini neredeyse çürütmeye bile teşebbüs etmez ve bu nedenle en fazla meseleyi argümana bağlı olduğu ölçüde ortada bırakırlar.

Bu süre zarfında babamla okumaya devam ettiğim Latince ve Yunanca kitaplar sadece dil değil, düşünce açısından da çalışmaya değerdi. Buna hatiplerin çoğu ve özellikle de başlıca söylevlerini birkaç kez okuduğum ve alıştırma olarak tam bir tahlilini çıkardığım Demosthenes dâhildi. Onları babama okuduğumda bu söylevler üzerine yaptığı yorumlar benim için çok öğreticiydi. Sadece Atina kurumlarına dair sağladıkları anlayışa ve bunların sıklıkla sergilediği yasama ve yönetim ilkelerine dikkatimi çekmekle kalmadı, hatibin

beceri ve sanatına da –[hatibin] amacı için önemli olan her şeyin nasıl tam da dinleyicilerin zihnini onları kabullenmeye en uygun duruma getirdiği anda söylendiğine, daha doğrudan ifade edilirse, muhalefetlerini uyandıracak düşünceleri nasıl yavaş yavaş ve dolaylı yolla zihinlerine gizlice ektiğine– işaret etti. Bu düşüncelerin çoğu o sırada tam anlama kapasitemin ötesindeydi, ancak arkalarında mevsimi geldiğinde çimlenen tohumlarını bıraktılar. Bu zamanda Tacitus, Juvenal ve Quintilian'ın tamamını da okudum. Sonuncusu kapalı tarzı ve incelemesinin birçok bölümünü oluşturan skolastik ayrıntılar nedeniyle çok az okunmakta ve nadiren yeterince takdir görmektedir. Kitabı antiklerin tüm eğitim ve kültür üzerine düşüncelerinin bir tür ansiklopedisidir ve yaşamım boyunca muhafaza ettiğim birçok değerli fikrin izini net bir şekilde o küçük yaşta bile olsa onu okumamda sürebilirim. Bu dönemde ilk defa Platon'un özellikle *Gorgias*, *Protagoras* ve *Devlet* olmak üzere en önemli diyaloglarından bazılarını okudum. Babamın zihinsel kültürü için kendisini Platon'dan daha fazla borçlu hissettiği ya da genç öğrencilere daha sık önerdiği başka bir yazar yoktur. Kendime dair de benzer tanıklık yapabilirim. Platonik diyalogların başlıca örneği olduğu Sokratik yöntem hataları düzeltmek ve bir disiplin olarak *intellectus sibi permissus*'tan[18] –tüm çağrışım demetlerini popüler ifade biçimleri altında oluşturmuş anlayıştan– kaynaklanan karışıklıkları gidermek için eşsizdir. Muğlak genellemeler[19] yapan insanı ne demek istediğini kendisine belirli terimlerle ifade etmeye ya da neden bahsettiğini bilmediğini itiraf etmeye zorlayan dikkatli, sorgulayıcı *elenkhos*;[20] tüm genel ifadelerin belirli örneklerle sürekli

18 Francis Bacon'ın *Novum Organum*'una (Yeni Organon,1620) gönderme: *kendi başına kalmış akıl.* (Lat.)

19 Jeremy Bentham'ın *The Book of Fallacies*'ine (Yanılgılar Kitabı, 1824) gönderme.

20 Son önermenin aksini ispatlayarak bir fikrin yanlışlığını ortaya koyan tasım.

olarak sınanması; büyük soyut bir terimin anlamına yönelik bir kuşatmada bu terimi ve daha fazlasını içeren daha geniş bir sınıf ismine tutunmak ve ardından aranan şeye [soyut terime] doğru bu büyük sınıfı bölmek, bu terimle ondan art arda ayrılan her bir ortak nesne arasında doğru bir şekilde yapılan bir dizi ayrımla terimin sınırlarını ve tanımını çizmek – tüm bunlar isabetli bir düşünme eğitimi olarak büyük değere sahiptir ve tüm bunlar o yaşta bile beni o kadar etkisi altında almıştı ki zamanla zihnimin bir parçası oldular. O zamandan beri Platoncu unvanının sadece çoğunlukla onun eserlerinin en az anlaşılabilir olanlarından çıkarılan belirli dogmatik sonuçları benimsemeleriyle ayırt edilen kişilere kıyasla –ki Platon'un zihninin ve yazılarının karakteri bu sonuçları şiirsel imgeler veya felsefi varsayımlardan öte bir şey olarak kabul edip etmediğini belirsiz kılar– Platon'un soruşturma tarzından beslenmiş ve onu uygulamaya çalışanlar tarafından çok daha fazla hak edildiğine inandım.

Güzel Konuşma Sanatı

Platon ve Demosthenes'i çalışırken bu yazarları artık dil açısından kolaylıkla okuyabildiğimden her bir cümleyi çevirmem gerekmiyordu, bunun yerine onları babama yüksek sesle okuyor ve soru sorduğunda yanıtlıyordum. Fakat güzel konuşma sanatına gösterdiği özel özen (ki bunda kendi mükemmelliği dikkate değerdi) bu yüksek sesle okumayı oldukça eziyetli bir iş hâline getirdi. Benden yapmamı istediği şeyler arasında sürekli kötü yaptığım ya da bana sürekli sinirlenmesine vesile olan bundan başka bir şey yoktu. Okuma sanatının ilkeleri, özellikle de en ihmal edilen kısmı, sesin bükülmesi –veya güzel konuşma sanatı üzerine yazarların (bir yandan *sesletim*, diğer yandan *anlatım*dan farklı olarak) dediği gibi *ses seyri*[21]– üzerine çok şey düşünmüş-

21 modülasyon.

tü ve onu bir cümlenin mantıksal çözümlemesine dayanan kurallara indirgemişti. Bu kuralları bana kuvvetlice nakşetti ve her ihlal için beni sert bir şekilde payladı, fakat o zaman dahi şunu fark ettim ki (gerçi bunu ona söylemek girişiminde bulunmadım) bir cümleyi kötü okuduğumda beni azarlasa da ve nasıl okumam gerektiğini *söylese* de cümleyi kendisi okuyarak nasıl okunması gerektiğini hiç *göstermedi.* Tüm düşünce tarzı gibi, aksi hâlde takdire şayan [olan] öğretim tarzının geneline nüfuz eden bir kusur, somut bir örnekle somutlaştırılmadığında soyutun anlaşılırlığına çok fazla güvenmekti. Ancak gençliğimin çok daha sonraki bir döneminde güzel konuşma sanatını kendi başıma ya da benle yaşıt arkadaşlarımla birlikte çalışırken kurallarının amacını anladım ve psikolojik temellerini gördüm. O zaman ben ve diğerleri konuyu sonuçlarına kadar takip ettik ve [hatta] babamın ilkelerine dayanarak çok faydalı bir inceleme kitabı yazabilirdik. Kendisi bu ilkeleri ve kuralları yazılı olarak bırakmamıştı. Sistematik alıştırma sayesinde zihnim konuyla doluyken onları ve onlarda yaptığımız iyileştirmeleri düzgün bir şekle sokmadığım için pişmanım.

Hindistan Tarihi

Eğitimime kelimenin tam anlamıyla büyük katkıda bulunan bir kitap babamın *Hindistan Tarihi*'ydi. 1818'in başında yayımlandı. Bir önceki yıl boyunca, kitap basım aşamasındayken baskı provalarını ona okurdum; daha doğrusu o provaları düzeltirken ben el yazmasını okurdum. Bu olağanüstü kitaptan aldığım çok sayıda yeni fikrin yanı sıra Hindu bölümünde toplum ve uygarlık, İngiliz bölümünde kurumlar ve İngiliz hükümetlerinin eylemleri üzerine eleştiri ve düşüncelerinin düşüncelerime verdiği itici güç, teşvik ve rehberlik onunla erken bir yaştaki aşinalığımı sonraki gelişimim için son derece faydalı hâle getirdi. Eksikliklerini

şimdi mükemmel bir standarda kıyasla algılayabilsem de ve şimdiye kadar yazılmış en öğretici tarih kitabı olmasa bile onlardan biri ve kendi görüşlerini geliştirme sürecindeki bir zihnin en fazla faydalanabileceği kitaplardan biri olduğunu düşünüyorum.

Babamın en karakteristik ve düşünce içeriği açısından en zengin yazıları arasında olan *Tarih*'in Önsöz'ü onu yazarken sahip olduğu duygu ve beklentilerin tamamen güvenilir bir resmini sunar. Kitabın o zamanlar aşırı kabul edilen demokratik bir radikalizmin görüş ve yargı biçimleriyle dolu olması ve İngiliz anayasasını, İngiliz hukukunu ve ülkede önemli bir etkiye sahip tüm parti ve sınıfları o zaman için oldukça sıra dışı bir sertlikle ele alması açısından yayımlanmasıyla itibar kazanmayı beklemiş olabilirdi, ancak kesinlikle kariyerinde bir ilerleme beklemiş olamazdı; ne de güçlü mahallerde onun için düşmandan başka bir şey yaratacağını sanmış olabilirdi; hele ki ticari ayrıcalıklarına mutlak biçimde düşman olduğu ve hükümetinin eylemleri üzerine birçok sert yorum yaptığı Doğu Hindistan Şirketi'nden herhangi bir iltimas beklemiş olamazdı. Yine de kitabının çeşitli kısımlarında onların lehine bir tanıklık yapar ki bunu hak ettiklerine inanıyordu: Şimdiye kadar hiçbir hükümet kapasiteleri ölçüsünde genel olarak uyruklarına karşı iyi niyetin bu kadar çok delilini sunmamıştır ve eğer aleniyet ışığı herhangi bir başka hükümetin eylemleri üzerine tamamen odaklanmış olsaydı muhtemelen onlar daha kötü bir sınav verirdi.

İktisat Bilimi

Bununla birlikte 1819 ilkbaharında *Tarih*'in yayımlanmasından yaklaşık bir yıl sonra Doğu Hindistan yöneticilerinin Londra merkezlerinin Hindistan'la yazışmaları yürütmek için istihdam edilen kısmını güçlendirmek istediklerini öğrendiğinde babam bu iş için aday oldu ve yöneticilerin de

hakkını teslim etmek gerekir, başvurusunda başarılı oldu. Hindistan Yazışmaları ofisinde müfettiş yardımcısı olarak atandı, bu memurların görevi üst yönetimdeki yöneticiler tarafından değerlendirilmek üzere Hindistan için yazışma taslakları hazırlamaktı. Bu görevde ve daha sonra elde ettiği müfettişlik görevinde yetenekleri, itibarı ve kararlı karakterinin gerçekten Hindistan'ın iyi yönetimini arzulayan üstleri nezdinde ona sağladığı etki yönetim kurulu ve denetim kurulundan geçirirken onların etkilerini zayıflatmadan yazışma taslaklarına Hindistan tebaası üzerine gerçek görüşlerini büyük ölçüde dâhil etmesini mümkün kıldı. *Tarih*'inde Hindistan yönetiminin gerçek ilkelerinin birçoğu ilk kez ortaya konmuştu ve *Tarih*'ten sonraki yazışmaları Hindistan'ın gelişimini daha önce hiç olmadığı kadar teşvik etmiş ve Hint yetkililere işlerini anlamalarını öğretmişti. Bunların bir seçkisi yayımlanmış olsaydı bu yazışmalar eminim ki pratik bir devlet adamı olarak karakterini teorik bir yazar olarak itibarıyla tamamen aynı düzeye koyardı.

Bu yeni meşguliyeti eğitimime gösterdiği ilgide hiçbir gevşemeye yol açmadı. Aynı yıl, 1819'da beni tam bir siyasal iktisat sürecinden geçirdi. Çok sevdiği samimi dostu Ricardo kısa bir süre önce siyasal iktisatta büyük bir çığır açan kitabını yayımlamıştı; bu babamın ricası ve güçlü teşviki olmasaydı hiç yayımlanmayacak ya da yazılmayacak bir kitaptı, zira gayet mütevazı bir insan olan Ricardo öğretilerinin hakikatine kesin olarak ikna olmuş olsa da onları hakkıyla açıklama ve ifade etme konusunda kendini o kadar yetersiz görüyordu ki aleniyet fikrinden kaçınıyordu. Aynı dostane teşvik bir iki yıl sonra Ricardo'yu Avam Kamarası'nın bir üyesi olmaya sevk etti, orada maalesef düşünsel gücünün zirvesindeyken kısa kesilen yaşamının geri kalan birkaç yılında hem siyasal iktisat hem de diğer konularda kendisinin ve babamın görüşlerine çok fazla hizmet etti.

Ricardo'nun büyük eserinin baskısı hâlâ mevcut olsa da öğretilerini içeren, öğrenciler için uygun bir didaktik incele-

me henüz çıkmamıştı. Babam bu nedenle yürüyüşlerimizde bana verdiği bir çeşit ders dizisiyle bu bilimi öğretmeye başladı. Her gün konunun bir kısmını açıklıyor ve ben de ertesi gün ona bunun yazılı bir raporunu veriyordum; o da net, kesin ve kabul edilebilir bir şekilde tam olana kadar bunu bana tekrar tekrar yazdırıyordu. Bu şekilde bu bilimin tüm yönlerini inceledim ve bilimin günlük *compte rendu*'mdan[22] kaynaklanan yazılı taslağı babama daha sonra yazacağı *Siyasal İktisadın Unsurları*'nın notları olarak hizmet etti. Bundan sonra Ricardo'yu okudum, her gün okuduğum şeylerin bir raporunu veriyor ve ilerlememizde karşımıza çıkan ortak noktaları elimden geldiğince tartışıyordum.

Konunun en karmaşık parçası olarak paraya dair bana Ricardo'nun külçe tartışması[23] adı verilen süreçte yazdığı takdire şayan kitapçıklarını okuttu. Bunları Adam Smith izledi ve bu okumada babamın ana amaçlarından biri Smith'in siyasal iktisada dair daha yüzeysel bakış açısına Ricardo'nun daha üstün düşüncelerini uygulamamı ve Smith'in argümanlarında neyin yanlış olduğunu veya herhangi bir sonucunda neyin hatalı olduğunu tespit etmemi sağlamaktı. Böyle bir öğretim tarzı bir düşünür yetiştirmek için mükemmel bir şekilde tasarlanmıştır, ama babam kadar dikkatli ve gayretli bir düşünür tarafından kullanılması gerekiyordu. Yol onun için bile dikenliydi ve eminim ki konuya olan güçlü ilgime rağmen benim için de öyleydi. Başarının beklenemeyeceği durumlarda başarısızlığım yüzünden sıklıkla ve makul olanın çok ötesinde sinirleniyordu, ama genel olarak yöntemi doğruydu ve başarılı oldu. Yetileri eğitmek adına babamın bana mantık ve siyasal iktisadı öğretme tarzından daha kapsamlı ya da daha uygun herhangi bir bilimsel öğretim olduğunu sanmıyorum. Abartılı bir

22 *rapor*. (Fr.)

23 1809-11 yıllarında kâğıt para ile altın külçesinin nispi değerleri üzerine kamusal bir tartışma.

derecede bile olsa yetilerimin faaliyetini açığa çıkarma çabasında her şeyi kendi başıma bulmamı sağladı, açıklamalarını zorlukların tam gücünü hissetmeden önce değil sonra yaptı ve bana bu iki büyük konu hakkında o zaman anlaşıldıkları kadarıyla doğru bir bilgi vermekle kalmadı, beni her ikisi üzerine de düşünür yaptı. Uzun bir süre sadece küçük noktalarda ve onun fikrini nihai ölçüt yaparak olsa da neredeyse en başından beri kendi başıma ve ara sıra ondan farklı düşündüm. Daha sonraki bir dönemde onu zaman zaman ikna ettim ve bazı ayrıntılara dair fikrini değiştirdim ki bunu kendimi övmek için değil, onu övmek için söylüyorum. Bu hem onun mükemmel açık sözlülüğünü hem de öğretim yönteminin gerçek değerini gösterir.

Bu noktada tam anlamıyla derslerim denebilecek çalışmaları tamamladım. On dört yaşımdayken bir yıldan fazla bir süreliğine İngiltere'den ayrıldım ve döndüğümde çalışmalarım babamın genel yönetimi altında devam etse de artık benim öğretmenim değildi. Bu nedenle burada duracağım, yaşamımın ve eğitimimin önceki hatıralarımda yer alan bölümüyle ilgili daha genel konulara döneceğim.

İlk Eğitimimle İlgili Genel Noktalar

Kısmen izini sürdüğüm öğretim sürecinde yüzeysel açıdan en belirgin nokta yüksek eğitim sayılan dallarda yetişkinlik yıllarına kadar (eğer edinilirse) nadiren edinilen bir bilgi miktarını çocukluk yıllarında kazandırmaya yönelik büyük çabadır. Deneyin sonucu bunun ne kadar kolay yapılabileceğini gösterir ve okula giden öğrencilere yaygın olarak öğretilen birazcık Latince ve Yunancayı elde etmek için harcanan çok değerli yılların kötü bir şekilde ziyan edilmesine güçlü bir ışık tutar, bu ziyan birçok eğitim reformcusunu bu dilleri genel eğitimden tamamen çıkarmaya yönelik yanlış bir öneriyi düşünmeye itmiştir. Eğer doğuş-

tan çok hızlı bir kavrayışa ya da çok doğru ve kalıcı bir belleğe sahip olsaydım veya oldukça aktif ve enerjik bir karakterde olsaydım denemenin sonucu kesin olmazdı, ama tüm bu doğal yeteneklerde ortalamanın üstünde olmaktan çok altındayım; benim yapabildiğimi ortalama kapasiteye ve sağlıklı bünyeye sahip herhangi bir erkek veya kız çocuk da kesinlikle yapabilirdi ve eğer bir şey başarabildiysem bunu diğer talihli koşulların yanı sıra bana babam tarafından bahşedilen erken eğitim sayesinde, dürüstçe diyebilirim ki, akranlarım karşısında çeyrek yüzyıllık bir avantajla başlamış olmaya borçluyum.

Bu eğitimde zaten bir ölçüde işaret etmiş olduğum ve yarattığı iyinin her şeyden çok nedeni olan ana bir nokta vardı. Çok fazla bilgiyi talim yoluyla edinen çoğu erkek çocuk veya gençte bu bilgi zihinsel kapasitelerini güçlendirmez, onların üzerini kaplar. Sadece olgusal gerçekler ve diğer insanların fikirleri veya ifadeleriyle doldurulurlar, bu şeyler de kendi fikirlerini oluşturma gücünün ikamesi olarak kabul edilir ve böylece eğitimleri için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan seçkin babaların oğulları genellikle öğrendiklerinin sadece papağan gibi tekrarlayıcıları olarak büyür ve kendileri için açılmış oluklar dışında akıllarını kullanamazlar. Ancak benimki bir ezber eğitimi değildi. Babam öğrendiğim şeylerin sadece ezber alıştırmasına dönüşerek yozlaşmasına hiç izin vermedi. Anlayışın sadece öğretimin her adımıyla birlikte yürümesini değil, mümkünse öncesinde de gelmesi için çabaladı. Düşünerek öğrenilebilecek bir şeyi kendi başıma bulma çabalarımı tüketene kadar asla bana söylemedi. Hafızama güvenebildiğim kadarıyla bu konuda pek yüzümün akıyla çıkamadım, bu tür şeylere dair hatıralarım neredeyse tamamen başarısızlıktan ibaret ve aralarında neredeyse hiç başarı yok. Başarısızlıkların ilerlememin bu kadar erken bir aşamasında başarının neredeyse imkânsız olduğu şeylerde olduğu doğrudur. On üçüncü yılımda

bir gün *idea* kelimesini kullanacak olduğum zaman bana *idea*'nın ne olduğunu sorduğunu ve kelimeyi tanımlamaya yönelik etkisiz çabalarım karşısında bir parça hoşnutsuzluğunu ifade ettiğini hatırlıyorum. Bir şeyin teoride doğru, ancak pratikte düzeltilmeye muhtaç olduğu şeklindeki yaygın ifadeyi kullanmam karşısında da kızdığını ve teori kelimesini tanımlamam için boşuna uğraştıktan sonra anlamını nasıl açıkladığını ve kullandığım avam konuşma tarzının yanlışlığını gösterdiğini ve beni teorinin doğru bir tanımını veremediğim, ondan pratikle uyuşmayabilecek bir şey olarak söz ettiğim için benzersiz bir cehalet gösterdiğime tam ikna olmuş olarak bıraktığını hatırlıyorum. Bu açıdan hiç de makul görünmezdi ve belki gerçekten de öyleydi, ama bence sadece başarısızlığıma kızdığı için. Kendisinden yapamayacağı hiçbir şey talep edilmeyen bir öğrenci asla elinden geleni yapmaz.

Kibir

Babam herhangi bir erken yeterliliğe eşlik etmeye en olası olan ve genellikle onun vaadini ölümcül bir şekilde mahveden kötülüklerden birine karşı en endişeli bir şekilde tedbirliydi. Bu kötülük kibirdi. Aşırı bir ihtiyatla kendimin övüldüğünü duymama ya da kendim ve başkaları arasında kendimi pohpohlayacak karşılaştırmalar yapmaya yönelmeme imkân vermedi. Benimle olan ilişkisinden kendim hakkında çok mütevazı bir kanaatten başka bir şey çıkaramadım ve her zaman bana gösterdiği kıyas ölçütü diğer insanların ne yaptığı değil, bir insanın yapabileceği ve yapması gereken şeydi. Beni çok korktuğu türden etkilerden korumayı tamamen başardı. Öğrendiklerimin benim yaşımda olağan dışı bir şey olduğunun kesinlikle farkında değildim. Kazara dikkatimi başka bir çocuğun benden daha az şey bildiği çekmiş olsa –ki bu sanılabileceğinden daha az

sıklıkta gerçekleşti– çok fazla şey bildiğim değil, onun bir sebeple az şey bildiği ya da bilgisinin benimkinden farklı olduğu sonucuna varırdım. Ruh hâlim alçakgönüllülük değildi, ama kibir de değildi. Kendime ben şöyle şöyleyim ya da şöyle şöyle yapabilirim demeyi hiç düşünmedim. Kendime ne yüksek ne de düşük değer biçtim: Kendime hiç değer biçmedim. Kendim hakkında herhangi bir şey düşündüysem, bu çalışmalarımda geri kalmış olduğumdu, zira babamın benden beklediğine kıyasla kendimi hep bu durumda bulurdum. Bunu emin bir şekilde öne sürüyorum, fakat çocukluğumda beni gören birçok kişinin izlenimi bu değildi. Daha sonra öğrendiğime göre beni fazlasıyla ve rahatsız edici bir şekilde kibirli buluyorlarmış, muhtemelen tartışmacı olduğum ve söylendiğini duyduğum şeylere doğrudan karşı çıkmaktan çekinmediğim için. Sanırım bu kötü alışkanlığı yaşımın ötesindeki konularda ve yetişkin insanlarla konuşmak için olağan dışı ölçüde teşvik görmüş olmaktan ötürü edindim, öte yandan onlara olağan saygıyı göstermek bana hiçbir zaman aşılanmamıştı. Babam bu terbiyesizliği ve kabalığı muhtemelen farkında olmadığı için düzeltmedi, çünkü ona karşı her zaman öyle bir huşu içinde oluyordum ki bana onun yanında son derece durgun ve sessiz olmak dışında bir seçenek kalmıyordu. Ancak tüm bunlara rağmen kendimde herhangi bir üstünlük olduğu fikrine sahip değildim ve sahip olmamam benim için iyi bir şeydi. On dördüncü yılımda, babamın evini uzun bir süre için terk etmenin arifesinde yeni insanlarla tanıştığım zaman yaşıtım olan gençlerin genellikle bilmediği birçok şeyi öğrenmiş olduğumu fark edeceğimi ve birçok insanın benimle bu konuyu konuşmaya, bana iltifat etmeye hevesli olacağını söylediği Hyde Park'taki yeri tam olarak hatırlıyorum. Bu konuda başka ne dediğini çok iyi hatırlamıyorum, ama sonunda şöyle dedi: Başkalarından daha fazla bildiğim her ne varsa, bu içimdeki herhangi bir değere değil, payıma düşen olduk-

ça olağan dışı bir avantaja, yani bana öğretebilen ve gerekli zahmeti ve zamanı vermeye istekli bir babanın olmasına atfedilebilirdi; benzer bir avantaja sahip olmayanlardan daha fazlasını biliyorsam bu benim için övgü meselesi değildi, ama bilmiyorsam benim için en derin utanç kaynağıydı. Şunu gayet iyi hatırlıyorum: Bana ilk defa bu şekilde bulunduğu telkin, yani iyi eğitimli olarak kabul edilen diğer gençlerden daha fazla şey bildiğim, benim için yeni bir şeydi ve babamın bana söylediği diğer tüm şeyler gibi buna da zımni onay verdim, ama bu beni kişisel bir mesele olarak hiç etkilemedi. Bildiğimi bilmeyen başka kişilerin olmasından ötürü kendimi yüceltme eğilimi hissetmediğim gibi, edindiğim yetenekler her ne olursa olsun bunların kendi meziyetim olduğuyla da gururlanmadım. Fakat konuya bir kez dikkatim çekilince babamın bana özgü avantajlarıma ilişkin söylediklerinin tam olarak hakikat ve sağduyunun gereği olduğuna inandım ve bu o zamandan beri kanaatimi ve hissiyatımı belirledi.

Yalnız Geçen Çocukluğum

Babam diğer erkek çocuklarla çok fazla ilişkiye girmemi dikkatlice engellememiş olsaydı, diğer birçok amacı gibi eğitim planının da başarılı olma şansı olmadığı açıktır. Sadece erkek çocukların erkek çocuklar üzerinde yaptığı yozlaştırıcı etkiden değil, avam düşünce ve his biçimlerinin bulaşmasından da kaçmam konusunda ciddi bir kararlılığı vardı ve bunun için tüm ülkelerde erkek öğrencilerin genellikle kazanmaya çalıştığı becerilerden geri kalarak bedel ödememe razıydı. Eğitimimdeki eksiklikler esasen erkek çocukların kendi başlarının çaresine bakmak durumunda kalmaları ve kalabalık hâlde bir araya getirilmelerinden öğrendikleri şeylerdi. İtidal ve yürüyüşle kaslı olmasam da sağlıklı ve dayanıklı yetiştim, fakat beceri veya fiziksel güç gösterile-

ri yapamazdım ve sıradan bedensel egzersizlerin hiçbirini bilmiyordum. Oyun ya da oyun zamanı benden esirgenmiş değildi. Çalışma alışkanlığım körelir ve tembelliğin tadını alırım diye tatile izin verilmemesine rağmen her gün kendimi eğlendirmek için bolca boş zamanım vardı, fakat arkadaşım olmadığı ve bedenin fiziksel faaliyet ihtiyacını yürümekle karşıladığım için çoğunlukla yalnız olan eğlencelerim genellikle kitabi olmasa da sessizdi ve çalışmalarımın zaten açığa çıkardığı zihinsel faaliyetten başka bir faaliyeti uyandırmadı. Bunun sonucunda el becerisi gerektiren herhangi bir şeyde uzun süre ve daha az derecede hep beceriksiz kaldım, zihnimin yanı sıra ellerim pratik ayrıntılara uygulandığında veya uygulanması gerektiğinde işini çok zayıf bir şekilde yaptı; insanların çoğunluğu için yaşamın başlıca ilgisi olan bu ayrıntılar aynı zamanda sahip oldukları zihinsel kapasiteyi büyük ölçüde yansıtan şeylerdi. Günlük yaşamla ilgili konularda sürekli olarak dikkatsizlik, ihmal ve genel zihinsel tembellikten ötürü azar işitiyordum. Babam bu ayrıntılarda benim tam tersimdi: Duyuları ve zihinsel yetileri her zaman tetikteydi, tüm tarzında ve yaşamın her eylemine kararlılık ve enerji taşıyordu ve yetenekleri kadar bu da kişisel temasa girdiği kişilerde her zaman bıraktığı güçlü izlenime katkıda bulunuyordu. Ancak enerjik ebeveynlerin çocukları genellikle pasif büyürler, çünkü ebeveynlerine yaslanırlar ve ebeveynler onlar için enerjiktir. Babamın bana verdiği eğitim aslında beni *yapmaktan* çok *bilmeye* eğitmek için uygundu. Bunun nedeni eksikliklerimden habersiz olması değildi, hem çocuk hem de gençken durmadan buna yönelik sert azarların acısını çekiyordum. Söz konusu olan bu tür eksikliklere karşı duyarsızlık veya müsamaha değildi: Ancak beni okul yaşamının yozlaştırıcı etkilerinden kurtarsa da bu yaşamın pratik kılıcı etkilerinin yeterli bir ikamesini sağlamak için hiçbir çaba sarf etmedi. Kendisinin muhtemelen herhangi bir zorluk veya özel eğitim almadan

edinmiş olduğu nitelikleri benim de o kadar kolay edinmem gerektiğini varsaymış görünüyordu. Kanımca eğitimin diğer birçok dalına olduğu kadar bu konuya aynı ölçüde düşünce ve dikkat ayırmadı ve eğitimimin diğer bazı noktalarında olduğu gibi burada da nedenleri olmadan sonuçlar beklemiş görünüyordu.

İkinci Bölüm

Erken Gençlik Dönemindeki Ahlaki Etkiler, Babamın Karakteri ve Görüşleri (1813-1821)

Eğitimimde herkesinkinde olduğu gibi diğerlerinden çok daha önemli olan ahlaki etkiler aynı zamanda en karmaşık ve tam olarak belirtilmesi en zor olandır. Bu açıdan erken [yaştaki] karakterimi şekillendirmiş olabilecek koşulları ayrıntılandırmak gibi ümitsiz bir çabaya girmeden, kendimi eğitimimin doğru bir açıklamasının ayrılmaz bir parçasını oluşturan birkaç ana noktayla sınırlayacağım.

Babam ve Din

En başından beri terimin olağan anlamıyla herhangi bir dinsel inanca sahip olmadan yetiştirildim. İskoç Presbiteryen inancında eğitim alan babam kendi çalışmaları ve düşünmeleriyle sadece vahye olan inancı değil, aynı zamanda yaygın olarak Doğal Din[1] diye adlandırılan şeyin temellerini de reddetti. Konuyla ilgili zihinsel dönüm noktasının Butler'ın *Analoji*'sini[2] okuması olduğunu söylediğini duy-

1 Dinsel bilgiye sadece akıl yoluyla ulaşılabileceği ilkesini esas alan, vahiy yerine akla dayalı bir Tanrı inancı.

2 Joseph Butler, *The Analogy of Religion, Natural and Revealed, to the Constitution and Course of Nature* (Londra: Knapton, 1736).

dum. Her zaman saygıyla anmaya devam ettiği bu eserin *Eski* ve *Yeni Ahit*'lerin mükemmel bilge ve iyi bir varlıktan kaynaklandığına veya onun eylemlerini kaydettiğine inanmanın zorlukları ne olursa olsun, aynı ve hatta daha büyük zorlukların böyle bir karakterin evrenin yaratıcısı olabileceği inancının da önünde durduğunu ona kanıtlayarak onu ciddi bir süre daha Hristiyanlığın ilahi otoritesine inanan bir kişi olarak tuttuğunu söyledi. Hedef aldığı tek rakibe karşı Butler'ın argümanına kesin gözüyle baktı. Bu dünya gibi bir dünyanın her şeye gücü yeten, aynı zamanda mükemmel derecede adil ve muhsin bir yapıcısı ve yöneticisini kabul edenler, Hristiyanlığa karşı en azından aynı derecede kendilerine karşı söylenebileceklerin dışında çok az şey söyleyebilirler. Dolayısıyla deizmde[3] hiçbir dayanak bulamadığı için, şüphesiz birçok mücadeleden sonra, eşyanın kökeniyle ilgili olarak hiçbir şeyin bilinemeyeceği inancına teslim olana kadar bir şaşkınlık hâli içinde kaldı. Bu onun görüşünün tek doğru ifadesidir, zira dogmatik ateizmi dünyanın ateist sandığı insanların çoğunun hep yaptığı gibi saçma olarak görüyordu. Bu ayrıntılar önemlidir, çünkü babamın dinsel inanç olarak adlandırılan her şeyi reddetmesinin çoğu kişinin sanabileceği gibi öncelikle bir mantık ve delil meselesi olmadığını gösterirler: Bunun gerekçeleri düşünsel olmaktan çok ahlakiydi. Kötülükle dolu bir dünyanın sonsuz gücü mükemmel iyilik ve adaletle birleştiren bir Yaratıcı'nın işi olduğuna inanmanın imkânsız olduğunu gördü. Aklı insanların bu açık çelişkiyi görmemek için başvurdukları [mantıksal] incelikleri reddetti. Sabiîlik[4] ya da Maniciliğin[5] evrenin yönetimi için birbirine karşı mücadele

3 Yaradancılık, evreni bir üstün gücün yarattığına inanmakla birlikte bu gücün evrenin işleyişine müdahale etmediği düşüncesine dayanır.

4 Sabiîlik ya da Mandeizm Vaftizci Yahya'yı en önemli peygamber olarak kabul eden bir dindir. Gnostik, Yahudi, Hristiyan ve İslami öğeler içerir.

5 Manicilik İran'da Mani (216-276) tarafından kurulan bir dindir. Budist, Zerdüşt, Hristiyan ve Yunan felsefesinden öğeler içerir.

eden iyi ve kötü ilkeler teorisini aynı derecede kınamazdı ve zamanımızda hiç kimsenin onu canlandırmamış olması karşısında şaşkınlığını ifade ettiğini duydum. Onu sadece bir hipotez olarak görür, ahlakı bozucu bir etki atfetmezdi. Zaten kelimenin alışıldık anlamıyla dine karşı hoşnutsuzluğu Lucretius'unkiyle aynı türdendi: Onu sadece zihinsel bir yanılsamanın değil, büyük bir ahlaki kötülüğün hak ettiği hislerle dikkate aldı. Onu ahlakın en büyük düşmanı olarak görüyordu: İlk olarak yapay erdemler yerleştirdiği –inançlara iman, ibadetle ilgili hisler, törenler: bunların hiçbiri insanlığın iyiliğiyle bağlantılı değildir– ve bunları gerçek erdemlerin ikamesi olarak kabul ettirdiği için; fakat her şeyden önce ahlaki ölçütü kökünden bozduğu, ahlakı bir varlığın iradesini yerine getirmekten ibaret kıldığı için ki bu varlığa her türlü methedici ifadeler düzerken aslında onu son derece menfur bir şekilde tasvir eder. Yüzlerce kez şunu dediğini duydum: Bütün çağlar ve uluslar tanrılarını sürekli artan bir ilerlemeyle kötü olarak temsil etmiştir; insanlık art arda nitelik eklemeye devam ederek insan zihninin icat edebileceği en mükemmel kötülük tasavvuruna ulaşmış ve buna Tanrı demiştir ve ona secde etmiştir. Kötülüğün bu *ne plus ultra*'sının[6] insanlığa Hristiyanlık inancı olarak sunulan şeyde tecessüm ettiğini düşünüyordu. Şöyle derdi: Öyle bir varlık düşünün ki bir cehennem yapsın ve büyük çoğunluğunun korkunç ve sonsuz işkenceye maruz kalacağı yanılmaz ön bilgisi ve dolayısıyla niyetiyle insan soyunu yaratsın. İnanıyorum ki bir tapınma nesnesine dair bu korkunç tasavvurun artık Hristiyanlıkla özdeşleştirilmeyeceği ve herhangi bir ahlaki iyilik ve kötülük hissi olan herkesin ona babamın duyduğu aynı öfkeyle bakacağı zaman yaklaşıyor. Babam herkes gibi Hristiyanların genel olarak böyle bir inanca içkin olarak görünen ve ondan beklenebilecek tarzda veya ölçüde yozlaştırıcı sonuçlara maruz kalmadık-

6 *ulaşılabilecek en yüksek nokta.* (Lat.)

larının farkındaydı. Onların kendi içinde çelişkili bir teoriyi kabul etmelerini sağlayan aynı düşünce savsaklığı ve aklın korkulara, isteklere, hislere teslimiyeti teorinin mantıksal sonuçlarını algılamalarını da engeller. İnsanlık birbirleriyle tutarsız olan şeylere aynı anda o kadar kolay inanır ki ve hakikat olarak kabul ettikleri şeyden hisleri tarafından önerilenlerden başka bir sonuç çıkaranlar o kadar azdır ki kalabalıklar Her Şeye Kadir Cehennem Yaratıcısı'na kuşkusuz bir inanç duyar ve yine de o varlığı mükemmel iyiliğin oluşturabildikleri en iyi tasavvuruyla özdeşleştirirler. Hayal ettikleri böyle bir Varlık'ın aslında olacağı iblise değil, kendi mükemmellik ideallerine ibadet ederler. Kötü olan şey böyle bir inancın ideali sefil bir şekilde düşük seviyede tutmasıdır ve onu daha yükseğe çıkarma eğilimi olan tüm düşüncelere karşı inatçı direnişidir. Müminler zihni net bir tasavvura ve yüksek bir mükemmellik standardına götürecek her düşünce dizisinden çekinirler, çünkü böyle bir standardın doğanın takdirlerinin ve Hristiyan inancı olarak görmeye alışık oldukları şeylerin çoğuyla çatışacağını net bir şekilde görmeseler bile hissederler. Ve böylece ahlak ona rehberlik edecek tutarlı bir ilke, hatta tutarlı bir his olmaksızın kör bir gelenek meselesi olmaya devam eder.

Şahsım ve Din

Dine dair inançlarına ve hislerine aykırı kanılar edinmeme izin vermek babamın görev düşünceleriyle tamamen tutarsız olurdu ve en baştan beri bana evrenin meydana gelme biçiminin ona dair hiçbir şey bilinmeyen bir konu olduğunu aşıladı: "Beni kim yaptı?" sorusu yanıtlanamaz, çünkü bunu yanıtlamak için dayanabileceğimiz herhangi bir deneyim veya sahih bilgi yoktur ve herhangi bir yanıt zorluğu sadece bir adım geri götürür, zira hemen "Tanrı'yı kim yaptı?" sorusu kendini gösterir. Aynı zamanda insanlı-

ğın bu içinden çıkılmaz sorunlar hakkında ne düşündüğünü bilmeme gayret etti. Beni ne kadar erken yaşta kilise tarihi okuyucusu yaptığından bahsetmiştim ve bana düşünce özgürlüğü adına ruhban tiranlığına karşı çıkan büyük ve kararlı bir mücadele olarak Reformasyon'a en büyük ilgiyi göstermemi öğretti.

Dolayısıyla bu ülkede dinsel inançlardan kurtulmaktan ziyade onlara hiç sahip olmamış az sayıdaki örnekten biriyim: Bununla ilgili negatif bir hâlde büyüdüm. Modern dine aynen Antik Çağ dinine baktığım gibi hiçbir şekilde beni ilgilendirmeyen bir şey olarak baktım. İngiliz halkının benim inanmadığım şeye inanması bana hiç de tuhaf görünmedi, tıpkı Herodotos'ta okuduğum insanların inanmadığım şeye inanmasının tuhaf görünmeyeceği gibi. Tarih insanlık içindeki görüş çeşitliliğini benim için aşina bir gerçek yapmıştı ve bu durum bu gerçeğin uzantısından başka bir şey değildi. Ancak erken eğitimimdeki bu noktanın bahsedilmesi gereken kötü bir tesadüfi sonucu oldu. Babam bana dünyanınkinden aykırı bir görüş verirken, bunu ihtiyatlı bir şekilde dünyaya açıkça beyan edilemeyecek bir görüş olarak vermenin gerekli olduğunu düşündü. Düşüncelerimi o küçük yaşta kendime saklamaya yönelik bu derse bazı ahlaki dezavantajlar eşlik etti; yabancılarla, özellikle de benimle din hakkında konuşması muhtemel olanlarla sınırlı ilişkim beyan veya ikiyüzlülük seçenekleri arasında kalmamı engelledi. Çocukluğumda kendimi bu iki seçenek arasında kaldığımı hissettiğim iki olayı hatırlıyorum ve her iki durumda da inançsızlığımı beyan ettim ve savundum. Rakiplerim benden çok daha büyük çocuklardı: Onlardan birini o sırada kesinlikle hayrete düşürmüştüm, ama konu aramızda yeniden hiç açılmadı; şaşırmış ve biraz şoke olmuş olan diğeri beni ikna etmek için bir süre elinden geleni yaptı, ama çabası elbette sonuçsuz kaldı.

"İnançsızların" Sessizliği

Bugün ve çocukluğum arasındaki en önemli farklardan biri olan tartışma özgürlüğündeki büyük ilerleme bu sorunun ahlaki boyutunu büyük ölçüde değiştirmiştir ve bence babamın aklı ve kamusal ruhuna sahip ve din ya da diğer büyük düşünce konuları üzerine onunki gibi büyük bir ahlaki inançla popüler olmayan görüşler benimsemiş çok az insan artık onları dünyadan sakınma yöntemini uygulayacak ya da aşılayacaktır – her geçen gün azalsa da bunun bir istisnası bu konulardaki açık sözlülüğün ya geçim araçlarının kaybı riskine yol açacağı ya da bireyin kapasitelerine özgü bazı yararlılık alanlarından dışlanması sonucunu doğuracağı durumlardır. Özellikle din konusunda bilgi açısından nitelikli ve olgun düşünme sonucunda kendisini mevcut görüşlerin sadece yanlış değil, zararlı olduğuna ikna etmiş herkesin aykırı görüşlerini duyurma zamanının gelmiş olduğuna inanıyorum; en azından konumları veya itibarları sayesinde görüşlerinin dinlenme şansı olan insanlar arasında iseler. Böyle bir beyan çok yanlış bir şekilde inançsızlık denen o şeyin zihnin veya kalbin kötü nitelikleriyle bağlantılı olduğuna dair avam önyargıya kesin olarak son verecektir. Dünya en parlak süslerinin –popüler değerlendirmeyle bile bilgelik ve erdemde en seçkin olanların– ne kadar büyük bir oranının din konusunda tam kuşkucu olduğunu bilseydi şaşırırdı; birçoğu kişisel nedenlerden ziyade vicdani ama şimdi kanımca gayet yanlış bir endişeyle beyandan kaçınır: Mevcut inançları zayıflatma ve bunun sonucunda (varsayımlarına göre) mevcut kısıtlamaları zayıflatma eğiliminde olacak konularda açıkça konuşarak iyilik yapmak yerine zarar vermekten endişe ederler.

Müminlerin yanı sıra (sözüm ona) inançsızların da neredeyse her çeşit ahlaki tipi dâhil olmak üzere birçok türü vardır. Ancak aralarında en iyi olanlar onları gerçekten tanıma

fırsatına sahip olmuş hiç kimsenin onaylamakta tereddüt etmeyeceği gibi din kelimesinin en iyi anlamı itibarıyla dindar unvanını münhasıran sahiplenenlerden daha dindardır. Çağın liberalliği veya başka bir deyişle insanların beklentilerine ters düştüğü için gözlerinin önünde olanını görememelerini sağlayan inatçı önyargının zayıflaması bir deistin gerçekten dindar olabileceği görüşünün çok yaygın olarak kabul görmesine neden oldu. Ancak eğer din sadece dogmayı değil, herhangi bir karakter zarafetini temsil ediyorsa, inancı deizme varmayan birçokları için de aynı iddiada bulunulabilir. Evrenin bir tasarım işi olduğu ispatını eksik görseler de ve onun kudreti mutlak olduğu kadar iyilikte de mükemmel bir Yaratıcı'sı ve Yönetici'si olabileceğine kuşkusuz inanmasalar da tüm dinlerin asıl değerini oluşturan şeye, alışkanlıkla vicdanlarının rehberi olarak adlandırdıkları ideal bir Mükemmel Varlık tasavvuruna sahiptirler ve bu İyilik ideali kendilerini bizimki gibi acıyla dolu ve adaletsizlikle sakat bırakılmış bir dünyanın yaratıcısında mutlak bir iyilik bulmak zorunda hissedenlerin nesnel Tanrı'sına kıyasla mükemmelliğe genellikle çok daha yakındır.

Babam ve Yunanlar

Babamın tamamen dinden kopmuş ahlaki inançları Yunan filozoflarının inançlarına çok benzerdi ve bunlar ondan gelen her şeyi karakterize eden kuvvet ve kararlılıkla aktarıldı. Onunla Ksenophon'un *Anılar*'ını okuduğum erken yaşta bile bu eserden ve onun yorumlarından Sokrates'in karakterine yönelik derin bir saygı özümsedim. Sokrates ideal bir mükemmellik modeli olarak zihnimde yer etti ve o sıralarda babamın "Herakles'in Seçimi"[7] dersini bana nasıl nakşettiğini hatırlıyorum. Biraz süre sonra Platon'un yazılarında sergilenen yüce ahlaki standart üzerimde büyük bir güçle

7 Erdem ve erdemsizlik arasında yapılan seçim.

işlemeye başladı. Babamın ahlaki telkinleri her zaman esasen "Socratici viri"ye[8] ait olanlardı: adalet, itidal (ki buna çok geniş bir uygulama alanı tanıdı), doğruluk, azim, acı ve özellikle zahmete katlanmaya hazır olma; kamu yararını dikkate alma; kişileri liyakatlerine göre ve şeyleri içsel yararlarına göre takdir etme; sefih bir rahatlık ve tembelliğin aksine çaba dolu bir yaşam. Bu ve diğer ahlaki ilkeleri kısa cümlelerle aktardı ve bu cümleleri ciddi bir tembih veya sert bir kınama ve horgörü gerektiğinde sarf etti.

Fakat doğrudan ahlaki öğretim çok şey yaparken dolaylı olanı daha fazlasını yapar ve babamın karakterim üzerinde yarattığı etki yalnızca o doğrudan amaçla söylediklerine ya da yaptıkları şeylere bağlı değildi, aynı zamanda ve daha da fazla olarak onun nasıl biri olduğuna bağlıydı.

Yaşam görüşlerinde Stoacı, Epikurosçu ve kelimenin modern değil eski anlamında Kinik karakterlerden pay aldı. Kişisel niteliklerinde Stoacı karakter baskındı. Ahlak standardı faydacı olması itibarıyla Epikurosçuydu: Doğru ve yanlışın tek sınaması olarak eylemlerin haz veya acı üretme eğilimini kabul ediyordu. Ancak hazza neredeyse hiç inanmıyordu (ki bu da Kinik unsurdu); en azından sonraki yıllarında, zira bu konuda yalnız o zamana dair güvenle konuşabilirim. Hazlara karşı duyarsız değildi; ama en azından toplumun bugünkü hâlinde çok azını kendilerine ödenmesi gereken bedele değer buluyordu. Yaşamdaki çoğu şeyin yolunda gitmemesini hazlara aşırı değer verilmesine atfedilebileceğini düşünüyordu. Buna göre Yunan filozoflarının amaçladığı geniş anlamda itidal –tüm hazları kararında tutmak– onlar için olduğu gibi onun için de eğitim kurallarının neredeyse merkezî noktasıydı. Onun bu erdemi aşılaması çocukluk anılarımda büyük bir yer tutar. Gençliğin ve tatminsiz merakın tazeliği geçtikten sonra insan yaşamını en fazla zavallı bir şey olarak görüyordu. Bu muhtemelen özel-

8 Sokrates'in takipçileri. (Lat.)

likle gençlerin yanında sıklıkla konuşmadığı bir konuydu, fakat konuştuğu zaman bunu oturaklı ve derin bir inançla yapıyordu. Bazen eğer yaşam iyi bir yönetim ve iyi bir eğitimle olabileceği şey yapılsaydı ona sahip olmaya değer olacağını söylerdi, fakat bu olasılıktan bile coşkuya yakın bir şeyle hiç söz etmedi. Düşünsel hazlara sonraki faydalarından bağımsız olarak haz değeri açısından bile diğerlerinin üzerinde değer biçmek konusunda hiç değişkenlik göstermedi. Ölçekte iyiliksever hislerin hazlarını yükseğe koyar ve gençlik hazlarını tekrar yaşayabilenler dışında mutlu bir yaşlı adam hiç tanımadığını söylerdi.

Duygular ve Ahlak

Her türden tutkulu duygulardan ve bunların yüceltilmesine yönelik söylenmiş veya yazılmış her şeyden büyük horgörüyle söz ederdi. Onları bir delilik biçimi sayardı. "Yoğun" kelimesi onda küçümseyici bir tasvip etmeme anlamına gelirdi. Duyguya yapılan büyük vurguyu antiklerin standardına kıyasla modern zamanların ahlaki standardının bir sapması olarak görürdü. Aslında duyguların övgü veya yerginin uygun konuları olmadığını düşünürdü. Doğru ve yanlışı, iyi ve kötüyü sadece eyleme ya da ihmale dayalı davranışların nitelikleri olarak kabul ederdi; iyi ya da kötü eylemlere yol açamayacak ve sıklıkla yol açmayan hiçbir duygu yoktur: Vicdanın kendisi, doğru davranma arzusu genellikle insanları yanlış davranmaya yönlendirir. Övgü ve yerginin amacının yanlış davranışın caydırılması ve doğru olanın teşvik edilmesi olması gerektiği öğretisiyle tutarlı olarak övgüsünün veya yergisinin failin saikinden etkilenmesine izin vermeyi reddetti. Saik bir görev duygusu olduğunda sanki failler bilinçli olarak kötülük yapanlarmış gibi kötü bir eylem olarak düşündüğü şeyi sert bir şekilde kınadı. Engizisyoncuların sapkın inançlıların yakılmasını samimi olarak

vicdanın gereği olduğuna inanmalarını hafifletici bir mazeret olarak kabul etmezdi. Ancak niyetin dürüstlüğüne eylemlere yönelik kınamasını yumuşatmak için izin vermese de bunun karakter değerlendirmesi üzerinde tam etkisi vardı. Hiç kimse sorumluluk duygusuyla hareket etmeyi ve niyetin doğruluğunu ondan daha fazla takdir etmedi veya bunu yansıtmayan herhangi birine ondan daha az değer veren yoktu. Fakat insanların kötü davranmasına yol açmasını aynı derecede muhtemel gördüğü diğer kusurları da neredeyse aynı ölçüde sevmezdi. Örneğin herhangi bir kötü davadaki fanatiği aynı davayı kişisel menfaatten ötürü benimsemiş biri kadar veya ondan daha fazla sevmezdi, çünkü onun pratikte daha zararlı olma olasılığının daha yüksek olduğunu düşünürdü. Böylece birçok düşünsel hataya ya da öyle gördüğü hatalara karşı duyduğu tiksinti bir anlamda ahlaki bir duygu karakterine sahipti. Bu sadece bir zamanlar yaygın, ama şimdi çok sıra dışı bir şekilde duygularını görüşlerine soktuğu anlamına gelir ki her ikisine de çokça sahip birinin bundan kaçınabilmesini anlamak gerçekten zordur. Görüşleri umursamayanlar dışında hiç kimse bunu hoşgörüsüzlükle karıştırmayacaktır. Gayet önemli olduğunu düşündükleri görüşlere sahip ve bunların karşıtlarını fazlasıyla zararlı bulup da genel iyiye derin saygısı olanlar, bir sınıf olarak ve soyut bir şekilde, doğru gördüklerini yanlış, yanlış gördüklerini doğru görenleri zorunlu olarak sevmeyecektir. Fakat bu yüzden bir rakipteki iyi niteliklere duyarsız olmak zorunda değillerdir, ne de bireylerin değerlendirmesinde karakterlerinin tamamı yerine tek bir genel karineyle hareket etmek zorundadırlar ki babam da böyleydi. Diğer insanlardan daha yanılmaz olmayan ciddi bir insanın antipatiye layık olmayan görüşler nedeniyle insanları sevmeme eğiliminde olabileceğini kabul ediyorum; ama eğer kendisi onlara ne bir zarar verir, ne de başkaları tarafından zarar verilmesine göz yummazsa hoşgörüsüz değildir. Övgüye değer veya zihnin en yüksek ahlaki

derecesinde mümkün olan tek hoşgörü de tüm görüşlerin eşit özgürlüğünün insanlık için önemli olduğuna dair vicdani bir anlayıştan doğan tahammüldür.

Şefkat

Yukarıda tasvir edilen görüşte ve karakterde olan bir insanın esasen onun şekillendirdiği herhangi bir zihin üzerinde güçlü bir ahlaki etki bırakacağı ve ahlaki öğretisinin gevşeklik ya da müsamahada aşırıya kaçmasının muhtemel olmadığı kabul edilecektir. Çocuklarıyla olan ahlaki ilişkisinde esasen eksik olan unsur şefkatti. Bu eksikliğin kendi doğasında yattığına inanmıyorum. Göstermeye alışık olduğundan çok daha fazla duyguya ve şimdiye kadar geliştirilmiş olandan çok daha fazla duygu kapasitesine sahip olduğuna inanıyorum. Duygu emarelerinden utanmak ve onları göstermeyerek duyguları aç bırakmak konusunda çoğu İngilize benziyordu. Ayrıca tek öğretmen olmak gibi zahmetli bir konumda olduğunu düşünürsek ve buna mizacının doğuştan sinirli olduğunu eklersek, çocukları için çok şey yapan ve yapmaya çabalayan, onların sevgisine çok değer veren, ancak sürekli olarak baba korkusunun bu sevgiyi kaynağında kuruttuğunu hissetmiş olması gereken bir baba için gerçek bir merhamet hissetmemek imkânsızdır. Bu daha sonraki yaşamında ve daha küçük çocukları için artık geçerli değildi. Onu içten sevdiler ve bunu kendim için çok fazla söyleyemesem de ona her zaman sadakatle bağlıydım. Kendi eğitimimle ilgili olarak sertliği karşısında kaybeden tarafta mı, kazanan tarafta mı olduğum konusunda kararsızım. Sertliği mutlu bir çocukluk geçirmemi engelleyecek türden değildi. Erkek çocukların da kuru ve usandırıcı çalışmaları kuvvetle ve daha zoru azimle uygulamaya sadece ikna gücü ve yumuşak sözlerin etkisiyle teşvik edilebileceğine inanmıyorum. Katı disiplinin ve bilinen

cezai sorumluluğun vazgeçilmez araçlar olduğu birçok şey çocuklar tarafından yapılmalı ve öğrenilmelidir. Kuşkusuz modern öğretimde gençlerin öğrenmesi gereken şeyleri mümkün olduğu kadar kolay ve ilginç hâle getirmek çok övgüye değer bir çabadır. Ancak bu ilke kolay ve ilginç hâle getirilmiş olanlardan başka bir şey öğrenmelerini gerektirmeyecek kadar ileri götürüldüğünde eğitimin başlıca amaçlarından biri feda edilir. Her ne kadar sıkı çalışma alışkanlıkları kazandırmada başarılı olmuş olsa da eski acımasız ve zalim öğretim sisteminin gerileyişine seviniyorum, ama yeni sistem bana öyle geliyor ki hoşlarına gitmeyen herhangi bir şeyi yapamayacak bir insan soyu yetiştiriyor. O hâlde eğitimde bir unsur olarak korkudan vazgeçilebileceğine inanmıyorum, ama ana unsur olmaması gerektiğine eminim; bu çocuğun sonraki yılların güvenilir danışmanları olması gerekenlere yönelik sevgisini ve güvenini önleyecek ve belki de çocuğun doğasındaki açık ve doğal konuşkanlık çeşmelerini mühürleyecek kadar baskın olduğunda eğitimin herhangi bir başka kısmından doğabilecek ahlaki ve düşünsel faydaları büyük ölçüde azaltacak bir kötülüktür.

Jeremy Bentham ve Diğerleri

Yaşamımın bu ilk döneminde babamın evinin alışılmış müdavimleri çok az kişiyle sınırlıydı ve bunların çoğu dünyaca az bilinen kişilerdi, ancak kişisel değerleri ve babamın en azından politik görüşlerine az çok yakınlıkları (bu o zamandan beri olduğu gibi o zaman da sık karşılaşılmayan bir şeydi) onu onlarla dostluk kurmaya yöneltti ve sohbetlerini ilgiyle ve çok şey öğrenerek dinledim. Babamın çalışma odasının sürekli bir sakini olmam sayesinde en sevdiği dostu David Ricardo'yu tanıdım: Müşfik yüz ifadesi ve nazik davranışı onu genç insanlar için çok çekici kılıyordu. Siyasal iktisat çalışmaya başlayışımdan sonra beni evine ve konuy-

la ilgili sohbet etmek için onunla yürümeye davet etti. Babamla İskoçya'nın aynı yöresinde doğan ve onun liseden ya da üniversiteden sanırım daha genç bir okul arkadaşı olan Mr. Hume'un (yaklaşık 1817 veya 1818'den itibaren) daha sık ziyaretçisiydim. Hindistan'dan döndükten sonra gençlik tanışıklıklarını tazelemiş ve başka birçokları gibi büyük ölçüde babamın aklı ve karakter gücünün etkisi altında kaldıktan sonra kısmen bu etkiyle parlamentoya girmeye karar vermiş ve orada ona ülkesinin tarihinde onurlu bir yer kazandıran davranış çizgisini benimsemişti. Mr. Bentham'ı babamla olan yakın samimiyeti sebebiyle çok daha fazla gördüm. Babamın İngiltere'ye ilk gelişinden ne kadar sonra tanıştıklarını bilmiyorum. Fakat babam Bentham'ın genel ahlak, yönetim ve hukuk görüşlerini tamamen anlayan ve büyük ölçüde benimseyen ilk önemli İngilizdi ve bu aralarındaki sempati için doğal bir temeldi ve onları Bentham'ın yaşamının daha sonrasına kıyasla çok daha az ziyaretçi kabul ettiği bir döneminde yakın dost yaptı. Bu sırada Mr. Bentham her yılın bir kısmını Barrow Green House'da, Surrey Tepeleri'nin güzel bir yerinde, Godstone'dan birkaç mil ötede geçirdi ve orada her yaz uzun bir ziyarette babama eşlik ettim. 1813'te babam, Mr. Bentham ve ben Oxford, Bath ve Bristol, Exeter, Plymouth ve Portsmouth'u kapsayan bir gezi yaptık. Bu yolculukta benim için öğretici olan birçok şey gördüm ve doğal manzaraya yönelik ilk zevkimi bir "görünüm"den basit bir hoşlanma biçiminde edindim. Sonraki kış Mr. Bentham'ın evinin çok yakınında, Westminster, Queen Square'de babamın ondan kiraladığı bir eve taşındık. 1814'ten 1817'ye kadar Mr. Bentham her yılın yarısında Somersetshire'daki (daha doğrusu Somersetshire ile çevrili Devonshire'ın bir bölümünde) Forde Abbey'de yaşadı; bu aralıkları orada geçirme avantajım vardı. Bu geçici ikametin eğitimimde önemli bir ayrıntı olduğu kanısındayım. Hiçbir şey bir ailenin hislerinin yücelmesine

evlerinin geniş ve özgür karakterinden daha fazla katkıda bulunmaz. Bu güzel eski yerin Orta Çağ mimarisi, baronlara yakışır salonu ve geniş ve yüksek tavanlı odaları İngiliz orta sınıf yaşamının sefil ve sıkışık dış görünüşünün aksine daha geniş ve daha özgür bir varoluş hissi verdi ve Abbey'in bulunduğu arazinin neşeli ve tenha, gölgelik ve düşen suların sesiyle dolu doğasının da yardımıyla benim için bir tür şiirsel eğitimdi.

Eğitimimdeki şanslı durumlardan bir diğerini, Fransa'da bir yıl ikameti Mr. Bentham'ın kardeşi General Sir Samuel Bentham'a borçluyum. Sir Samuel Bentham ve ailesini daha önce bahsettiğimiz tur sırasında Gosport yakınlarındaki evlerinde (o sırada Portsmouth'taki tersanenin amiriydi) ve barıştan[9] kısa bir süre sonra kıtada yaşamaya gitmeden önce Forde Abbey'e yaptıkları birkaç günlük ziyarette görmüştüm. 1820'de beni altı aylığına Güney Fransa'da onları ziyaret etmem için davet ettiler ki nezaketleri ziyaretimi sonunda yaklaşık on iki aya çıkardı. Sir Samuel Bentham ünlü kardeşininkinden farklı bir zihin yapısında olmasına rağmen çok önemli başarılara ve mekanik sanat için tartışmasız bir dehayla birlikte genel kabiliyetlere sahip bir adamdı. Ünlü kimyager Dr. Fordyce'ın kızı olan karısı güçlü bir irade ve kararlı bir karaktere, hayli genel bilgiye ve Edgeworth tarzında[10] büyük bir pratik sağduyuya sahip bir kadındı: Hak ettiği ve son derece nitelikli olduğu gibi hane halkının yönetici ruhuydu. Aileleri bir oğul (ünlü botanikçi) ve en küçüğü benden iki yaş büyük üç kızdan oluşuyordu. Kendilerinden çok ve çeşitli şeyler öğrendiğim ve esenliğimle neredeyse bir ebeveyn gibi ilgilendikleri için onlara minnettarım. Mayıs 1820'de onlara ilk katıldığımda Montauban ve Toulouse arasındaki Garonne ovasına bakan tepelerdeki (hâlâ

9 Napoleon Savaşları'nı sonlandıran 1815 Paris Antlaşması.

10 Maria Edgeworth'un (1768-1849) yazılarında vurgulanan ve teşvik edilen türden.

Voltaire'in düşmanının soyundan gelen birine[11] ait) Pompignan Şatosu'nda oturuyorlardı. Bagnères de Bigorre'da bir süre konaklama, Pau, Bayonne ve Bagnères de Luchon'a bir yolculuk ve Pic du Midi de Bigorre'a çıkma da dâhil olmak üzere bir Pireneler gezisinde onlara eşlik ettim.

Fransa Üzerine Notlar

En yüksek seviyedeki dağ manzarasıyla bu ilk tanışmam bende gayet derin bir iz bıraktı ve yaşamım boyunca zevklerime renk kattı. Ekim ayında Castres ve St. Pons arasındaki güzel dağ yolunu izleyerek Toulouse'tan Montpellier'e gittik. Sir Samuel, Montpellier'de eşsiz St. Loup Dağı'nın eteğine yakın Restinclière mülkünü daha yeni satın almıştı. Fransa'daki bu ikamet sırasında Fransızcayı yakından öğrendim ve tipik Fransız edebiyatıyla tanıştım; çeşitli beden egzersizleri dersi aldım, ancak hiçbirinde yeterlilik kazanmadım ve Montpellier'de Faculté des Sciences'ta[12] kimya üzerine Mösyö Anglada'nın, zooloji üzerine Mösyö Provençal'ın ve mantık üzerine on sekizinci yüzyıl metafiziğinin çok başarılı bir temsilcisi olan Mösyö Gergonne'ın derslerinden oluşan Bilimlerin Felsefesi adlı mükemmel kış kurslarına katıldım. Ayrıca Montpellier Lisesi'nde profesör olan Mösyö Lenthéric'in özel ders verdiği yüksek matematik kursunu bitirdim. Ama belki de eğitimimin bu bölümüne borçlu olduğum birçok avantajın en büyüğü bütün bir yıl boyunca kıta yaşamının özgür ve güler yüzlü atmosferini solumaktı. Bu avantaj onu o zaman takdir edemesem, hatta bilinçli olarak hissedemesem de daha az kesin değildi. İngiliz yaşamına dair çok az deneyime sahip olduğum ve tanıdığım az sayıda insanın kalbinde çoğunlukla büyük ve kişisel menfaati ilgilendirmeyen türde kamusal amaçlar

11 Jean Louis Georges Lefranc de Pompignan.

12 Bilimler Fakültesi. (Fr.)

olduğu için İngiltere'de toplum denilen şeyin düşük ahlaki tonundan habersizdim: Davranışın şüphesiz her zaman düşük ve küçük amaçlara yönelik olduğunu açıktan söylemeden her türlü ima yoluyla bunu varsayma alışkanlığı ve yüksek hislerin yokluğu; bu durum kendini yüksek hislerin tüm ispatlarına yönelik alaycı bir değersizleştirmede ve herhangi bir yüksek eylem ilkesini ikrar etmekten (daha katı dincilerin birkaçı dışında) genel olarak kaçınmada gösterir, bunun tek istisnası böyle bir ikrarın durumun kostüm ve formalitelerinin bir parçası olarak takınıldığı önceden belirlenmiş hâllerdir. O sırada bu varoluş tarzı ile Fransızlar gibi hataları eşit derecede gerçek olsa bile her hâlükârda farklı olan bir halkın varoluş tarzı arasındaki farkı bilemez veya takdir edemezdim. Aralarında en azından kıyas yoluyla yüksek denebilecek hisler hem kitaplarda hem de özel yaşamda insan ilişkilerinin geçer akçesidir ve ikrar edildiğinde sıklıkla buharlaşsa da sürekli alıştırma yoluyla ulusun genelinde canlı tutulur ve çok sayıda insanın varlığının canlı ve aktif bir parçasını oluşturması ve herkesçe tanınması ve anlaşılması için sempatiyle teşvik edilir. Bu hislerin alışkanlık hâlini almış kullanımından kaynaklanan ve böylece kıtadaki birçok ülkenin en eğitimsiz sınıflarına taşınan zihinsel genel kültürü de o zamanlar takdir edemezdim ki bu İngiltere'de alışılmadık bir vicdan hassasiyetinin doğru ve yanlış meselelerinde aklın alışkanlık hâlini almış kullanımına yol açtığı örnekler dışında, sözde eğitimliler arasında eşi olmayan bir düzeydedir. Sıradan İngilizler arasında zaman zaman tek tük özel bir şey dışında bencil olmayan şeylere ilginin yokluğunun ve ilgi duydukları şeyler hakkında başkalarıyla ve hatta kendileriyle konuşmama alışkanlığının nasıl hem hislerinin hem de düşünsel yetilerinin güdük kalmasına veya kendilerini yalnızca tek ve çok sınırlı bir yönde geliştirmelerine yol açtığını ve bu açıdan onları ruhani varlıklar olarak bir tür negatif varoluşa indirgediğini

bilmiyordum. Bütün bu şeyleri uzun süre sonraya kadar algılayamadım; ama o zaman bile, gerçi kendime açıkça ifade etmeden, Fransız kişisel ilişkisinin açık sosyalliği ve cana yakınlığı ile herkesin sanki herkes (az ya da hiç istisna olmadan) ya bir düşman ya da sıkıcı bir tipmiş gibi davrandığı İngiliz varoluş tarzı arasında bir zıtlık olduğunu hissettim. Fransa'da hem bireysel hem de ulusal karakterin kötü ve iyi noktalarının İngiltere'ye kıyasla daha fazla yüzeye çıktığı ve sıradan bir ilişkide korkusuzca ortaya çıkıverdiği doğrudur; ancak insanların genel alışkanlığı bunun aksi için pozitif bir neden olmadıkça herkesin birbirine karşı samimi bir his göstermesi ve bunu başkalarından beklemesidir. Böyle bir şey İngiltere'de sadece üst veya üst orta tabakalardaki en iyi şekilde yetişmiş insanlar için söylenebilir.

Hem gidişte hem de dönüşte Paris'ten geçerken babamın dostu ve mektup arkadaşı olan ünlü siyasal iktisatçı Mösyö Say'nin evinde biraz vakit geçirdim; onunla barıştan bir iki yıl sonra İngiltere'yi ziyaret ettiğinde tanışmıştım. Kendisi Fransız Devrimi'nin sonraki döneminin bir adamı, en iyi Fransız Cumhuriyetçisi tipinin güzel bir örneğiydi ve Bonaparte tarafından elde edilmeye çalışılsa da ona hiç diz çökmemiş olanlardan biriydi; gerçekten namuslu, cesur ve aydınlanmış bir adamdı. Kamusal ve özel alanda ona gösterilen sıcak sevgilerle mutlu kılınmış sakin ve çalışkan bir yaşam sürdü. Liberal Parti'nin birçok önderiyle tanışıklığı vardı ve evinde kalırken birçok kayda değer kişiyi gördüm; aralarında henüz bir felsefe ya da dinin kurucusu olmayan, sadece kendine özgü akıllı bir kişi olarak kabul edilen Saint-Simon'u bir kez gördüğümü hatırlamaktan zevk duyuyorum. Gördüğüm toplumdan koparıp yanımda götürdüğüm başlıca meyve daha sonra kendimi İngiliz politikası kadar *au courant*[13] tuttuğum kıta liberalizmine güçlü ve kalıcı bir ilgiydi: Bu o günlerde İngilizler arasında hiç de olağan bir

13 *haberdar.* (Fr.)

şey değildi; İngiltere'de her zaman yaygın olan ve önyargıya karşı tüm üstünlüğüne rağmen babamın bile muaf olmadığı bir hatadan, evrensel sorunları sadece bir İngiliz standardıyla değerlendirme hatasından beni uzak tutarak gelişmem üzerinde çok sağlıklı bir etkisi oldu. Caen'da babamın eski bir dostuyla[14] birkaç hafta geçirdikten sonra Temmuz 1821'de İngiltere'ye döndüm ve eğitimim olağan seyrine devam etti.

14 Joseph Lowe (öl. 1831).

Üçüncü Bölüm

Eğitimin Son Aşaması ve Kendini Eğitmenin İlk Aşaması (1821-1823)

Fransa'ya yaptığım ziyaretten sonraki ilk bir iki yıl boyunca bazı yeni çalışmaların da eklenmesiyle eski çalışmalarıma devam ettim. Dönüşümde babam matbaa için *Siyasal İktisadın Unsurları*'nı bitirmek üzereydi ve bana el yazması üzerinde Mr. Bentham'ın kendi yazılarında uyguladığı ve "derkenar içerikleri" adını verdiği bir alıştırma yaptırdı; bu alıştırma yazarın düşüncelerinin sırasını ve anlatımının genel karakterini daha kolay değerlendirmesini ve geliştirmesini sağlamak üzere her paragrafın kısa bir özetini içermekteydi. Kısa bir süre sonra babam elime Condillac'ın *Traité des Sensations*'ı[1] ile *Cours d'Etudes*'ün[2] mantıksal ve metafizik ciltlerini tutuşturdu; ilki (Condillac'ın psikolojik sistemiyle babamınki arasındaki yüzeysel benzerliğe rağmen) bir örnek olduğu kadar bir uyarı niteliğindeydi. Fransız Devrimi'nin tarihini ilk defa bu kış mı, yoksa bir sonraki kış mı okuduğumdan emin değilim. O zamanlar Avrupa'nın her yerinde önemsiz ve çaresiz bir azınlıkta görünen demokrasinin il-

1 *Duyumlar Üzerine İnceleme.*

2 *Öğretim Programı.*

kelerinin hepsinden önce Fransa'da otuz yıl önce doğmuş ve ulusun inancı olmuş olduğunu şaşkınlıkla öğrendim. Bundan da anlaşılacağı gibi daha önce bu büyük kargaşa hakkında çok muğlak bir fikrim vardı. Sadece Fransızların XIV. ve XV. Louis'nin mutlak monarşisini yıktıklarını, kral ve kraliçeyi idam ettiklerini, biri Lavoisier olmak üzere birçok insanı giyotinle öldürdüklerini ve sonunda Bonaparte despotizmi altına girdiklerini biliyordum. Bu andan itibaren konu doğal olarak hislerimi çok fazla etkisi altına aldı. Demokrasi savunucusu karakterine yönelik tüm çocukluk hayallerimle ittifak kurdu. Yakın zamanda olan bir şey tekrar kolayca olabilir gibi görünüyordu ve hayal edebildiğim en aşkın şan bir İngiliz Konvansiyonu'nda başarılı ya da başarısız bir Jironden olarak görünmekti.

Benthamcılığın Özümsenmesi

1821-2 kışında Fransa'ya yaptığım ziyaret esnasında babamın ancak son zamanlarında tanıdığı Mr. John Austin kendisiyle Roma Hukuku'na dair okumalar yapmama nazikçe izin verdi. Babam İngiliz Hukuku adı verilen barbarlık kaosundan nefret etmesine rağmen düşüncelerini benim için diğer tüm mesleklerden genel olarak daha az uygunsuz bulduğu hukuk mesleğine çevirmişti ve Bentham'ın en iyi fikirlerini benimseyen ve diğer kaynakların yanı sıra kendi zihninden çok şey katan Mr. Austin'le bu okumalar sadece hukuk çalışmalarına değerli bir giriş değil, genel eğitimin önemli bir parçasıydı. Mr. Austin'le birlikte Heineccius'un *Antiquitatum Romanarum*'un[3] *Institutiones*[4] üzerine şer-

3 Edward Gibbon'ın da hocası olan Alman hukukçu Johann Gottlieb Heineccius'un (1681-1741) *Antiquitatum Romanarum jurisprudentiam illustrantium syntagma* adlı eseri, *Roma Hukuku'nun Antik Kaynakları*.

4 *Institutiones Iustiniani* Doğu Roma İmparatoru I. Iustinianus'un (482-565) emriyle derlenen ve 529-34 arasında yayınlanan *Corpus Iuris Civilis*'in bir bölümüydü.

hini ve *Pandectae*[5] şerhinin bir bölümünü okudum; buna Blackstone'un önemli bir kısmı[6] eklendi. Babamın onların gerekli bir refakatçisi olarak Bentham'ın temel nazariyelerinin Dumont[7] tarafından *Traité de Législation*'da[8] kıtaya ve aslında tüm dünyaya yorumlandığı şekliyle elime tutuşturması bu çalışmaların başındaydı. Bu kitabın okunması yaşamımda bir çığır açmış, zihinsel tarihçemin dönüm noktalarından biri olmuştu.

Önceki eğitimim bir anlamda zaten bir Benthamcılık kursu olmuştu. Benthamcı "en büyük mutluluk" ölçütü her zaman uygulamam öğretilen bir ölçüttü; hatta babam tarafından Platoncu modelde yönetim üzerine yazılmış ama yayınlanmamış bir diyaloğun bir bölümünden soyut bir tartışmasına bile aşinaydım. Yine de Bentham'ın ilk sayfalarından tüm yenilik etkisiyle üzerime atıldı. Beni bu şekilde etkileyen şey Bentham'ın ahlak ve yasama alanında "doğa yasası", "doğru akıl", "ahlak duygusu", "doğal doğruluk"[9] gibi ifadelerden çıkarılmış yaygın akıl yürütme yöntemlerini yargıladığı ve onları kılık değiştirmiş dogmatizm olarak nitelendirdiği bölümdü: Bu dogmatizm hislerini gösterişli ifadeler örtüsü altında başkalarına dayatırken ve bu ifadeler his için bir gerekçe iletmezken hisleri kendi gerekçesi olarak yerleştirmekteydi. Bentham'ın ilkesinin tüm bunlara bir son verdiği daha önce dikkatimi çekmemişti. Önceki tüm ah-

---

5 *Pandectae* (veya *Digesta*) *Institutiones*'in bir bölümüydü. Kısmen eski Roma hukukçularının kısa yazı ve görüşlerinden oluşan *Institutiones* hukuk öğrencileri için bir ders kitabı olarak tasarlanmıştı, ancak aynı zamanda yasa hükmündeydi.

6 İngiliz hukukçu William Blackstone'un (1723-80) dört ciltlik eseri *Commentaries on the Laws of England* (1765-69).

7 Pierre Étienne Louis Dumont (1759-1829), İsviçreli Fransız siyaset yazarı. Jeremy Bentham'ın Fransızca yayımlanan eserlerinin editörüydü.

8 *Yasama Üzerine İnceleme*, editör É. Dumont.

9 Bu ifadenin aslı olan *natural rectitude* hatalı olabilir, zira Mill'in *Remarks on Bentham's Philosophy* (1833) yazısında ve Bentham'ın *A Table of the Springs of Action* (1817) çalışmasında *moral rectitude* (ahlaki doğruluk) ifadesi geçmektedir.

lakçıların hükümsüz kılınmış olduğu ve burada gerçekten de düşüncede yeni bir çağın başladığı hissine kapıldım. Bu izlenim Bentham'ın eylemlerin sonuçlarının çeşitli sınıf ve gruplarını tahlil ederek mutluluk ilkesinin eylemlerin ahlakına uygulanmasını bilimsel bir forma sokma tarzıyla güçlenmişti. Ama o sırada beni en çok etkileyen şey Dumont'un *rédaction*'unda[10] temel aldığı Bentham'ın orijinal çalışmasından çok daha net, derli toplu ve heybetli olan Suçların Sınıflandırılması'ydı. Önceki eğitimimin çok büyük bir bölümünü oluşturan mantık ve Platon'un diyalektiği bana doğru sınıflandırmaya dair güçlü bir beğeni kazandırmıştı. Bu beğeni Fransa'da kaldığım süre boyunca büyük bir şevkle de olsa sadece eğlence olarak ilgilendiğim "doğal yöntem" denilen şeyin ilkeleri üzerine botanik çalışmasıyla güçlenmiş ve aydınlanmıştı ve bilimsel sınıflandırmanın haz verici ve acı verici sonuçlar ahlaki ilkesinin rehberliğinde büyük ve karmaşık bir konu olarak cezalandırılabilir eylemlere uygulandığını ve Bentham tarafından bu konulara getirilen bir ayrıntı düzeyiyle sonuna kadar götürüldüğünü gördüğümde kendimi geniş bir zihinsel alanı yukarıdan izleyebileceğim ve uzaklara doğru tahmin edilemez sonuçların uzandığını görebileceğim bir yüksekliğe çıkmış gibi hissettim. İlerledikçe bu düşünsel netliğe insan ilişkilerindeki pratik gelişimin en ilham verici beklentileri eklenmiş görünüyordu. Bentham'ın bir hukuk külliyatının yorumlanmasına dair genel görüşüne tamamen yabancı değildim, bunun takdire şayan bir özeti olan babamın "İçtihat Bilimi" üzerine makalesini dikkatle okumuştum; fakat çok az faydalanarak ve neredeyse hiç ilgi duymadan okumuştum ve bunun nedeni şüphesiz son derece genel ve soyut karakterde ve aynı zamanda *corpus juris*'in[11] özünden çok biçimiyle, hukuk ahlakından çok mantıkla ilgili olmasıydı. Fakat Bentham'ın konusu içtihadın sadece

10 *kaleme alma, yazma.* (Fr.)

11 *hukuk külliyatı.* (Lat.)

biçimsel bir parçası olduğu yasamaydı ve her sayfada insan görüşlerinin ve kurumlarının ne olması gerektiği, olmaları gereken şeye nasıl dönüştürülebilecekleri ve şimdi ondan ne kadar uzak oldukları üzerine daha net ve daha geniş bir tasavvur açıyor gibi görünüyordu. *Traité*'nin son cildini elimden bıraktığımda farklı bir varlık olmuştum. Bentham'ın anladığı ve onu bu üç ciltte uyguladığı şekliyle "fayda ilkesi" bilgim ve inançlarımın kopuk ve parçalı bileşenlerini bir arada tutan kilit taşı olarak tam yerine oturdu. Eşyaya dair tasavvurlarıma bir bütünlük kazandırdı. Şimdi görüşlerim; bir inancım, bir öğretim, bir felsefem; kelimenin en iyi anlamlarından biriyle bir dinim vardı ve bunun öğretimi ve yayılması bir yaşamın başlıca dışsal amacı hâline getirilebilirdi. Ve bu öğreti aracılığıyla insanlığın durumunda yapılacak değişikliklere dair önüme konmuş büyük bir tasavvur vardı. *Traité de Legislation* bana göre insan yaşamının bu incelemede önerilen türden görüşler ve yasalarla yapılabilecek en etkileyici resmini içermekteydi. İçindeki uygulanabilir gelişim tahminleri dikkatli bir şekilde ılımlıydı; bir gün onları bir zamanlar hayalî bulanlara muhtemelen haksızlık yapılacak kadar insanlara doğal görünebilecek birçok şey belirsiz bir coşkunun düşleri olarak küçümseniyor ve tasvip edilmiyordu. Ancak benim ruh hâlimde yanılsamaya karşı bu üstünlük görünüşü Bentham'ın öğretilerinin zihinsel gücün etkisini yükseltmek yoluyla üzerimde yarattığı etkiye katkıda bulundu ve Bentham'ın açtığı gelişim manzarası yaşamımı aydınlatmak ve özlemlerime kesin bir şekil vermek için yeterince geniş ve parlaktı.

Psikoloji

Bundan sonra zaman zaman Bentham'ın o vakte kadar basılmış diğer eserlerinin en önemlilerini ya kendisi tarafından yazılmış ya da Dumont tarafından düzenlenmiş biçi-

miyle okudum. Bu benim özel okumamdı; çalışmalarım ise babamın rehberliği altında analitik psikolojinin üst dallarına taşındı. Hemen Locke'ın [*İnsanın Anlama Yetisi Üzerine*] *Deneme* kitabını okudum ve kendi ifadelerimle her bölümün tam bir özetinden oluşan bir açıklama yazdım ve bu babam tarafından okundu ya da (sanırım) babama okundu ve bütünüyle tartışıldı. Kendi seçimimle okuduğum Helvetius'un *De l'Esprit*[12] kitabı için de aynı şeyi yaptım. Babamın gözetimine tabi olarak bu özetleri hazırlamanın, ister hakikatler olarak kabul edilsin, ister sadece başkalarının görüşü olarak kabul edilsin, psikolojik öğretileri tasavvur etme ve ifade etme hassasiyetimi zorlamak açısından bana çok faydası dokundu. Helvetius'tan sonra babam bana zihin felsefesinin gerçekten usta eseri olarak gördüğü Hartley'nin *İnsan Üzerine Gözlemler*'ini çalıştırdı. Bu kitap *Traité de Législation* gibi varoluşuma yeni bir renk vermese de konusuyla ilgili olarak üzerimde çok benzer bir etki bıraktı. Hartley'nin daha karmaşık zihinsel olayları çağrışım yasasıyla açıklaması birçok noktada eksik olsa da gerçek bir analiz olarak hemen takdirimi kazandı ve bana Condillac'ın bunun aksine sadece sözel genellemelerinin ve hatta Locke'ın psikolojik açıklamalara yönelik el yordamıyla yaptığı öğretici arayışların yetersizliğini hissettirdi. Babam Hartley'nin zihinsel olaylara dair açıklama yöntemini çok daha fazla bir uzunluğa ve derinliğe taşıdığı *Zihnin Analizi* kitabını tam o sırada yazmaya başladı. Bu eser için gerekli düşünce yoğunlaşmasını yıllık bir ay ya da altı hafta olan tatilindeki tamamen boş zamanda elde edebildi ve ona 1822 yazında Dorking'de geçirdiği ilk tatilde başladı; bu semtte o zamandan yaşamının sonuna kadar, iki yıl hariç, resmî görevlerinin izin verdiği ölçüde her yılın altı ayı boyunca yaşadı. *Analiz* üstünde yayımlandığı 1829 yılına kadar peş peşe birçok tatilde çalıştı ve ilerledikçe el yazmasını parça parça okumama izin verdi. Zihin felsefesi

12 Claude Adrien Helvétius, *Zihin Üzerine*.

üzerine canım istediğinde okuduğum diğer İngiliz yazarlar şunlardı: Özellikle Berkeley, Hume'un *Denemeler*'i, Reid, Dugald Stewart ve Brown'ın *Neden ve Sonuç*'u. Brown'ın *Dersler*'ini iki ya da üç yıl sonrasına kadar okumadım ki o zamana kadar babam da okumamıştı.

Dinin Faydası

Bu yıl boyunca gelişimime önemli katkıda bulunan eserler arasında (Bentham'ın bazı el yazmalarını temel alarak yazılmış ve Philip Beauchamp[13] takma adı altında yayımlanmış) *Doğal Dinin İnsanın Dünyevi Mutluluğu Üzerindeki Etkisinin Analizi* başlıklı bir kitaptan bahsetmeliyim. Bu herhangi bir özel vahyin kendine özgü özellikleri dışında en genel anlamda dinsel inancın hakikatinin değil faydasının bir incelemesiydi. Bu konu dinle ilgili tartışmanın tüm bölümleri arasında herhangi bir dinsel öğretiye gerçek inancın zayıf ve kırılgan olduğu, ancak dinsel öğretinin ahlaki ve sosyal amaçlar açısından zorunluluğu görüşünün neredeyse evrensel olduğu bu çağda en önemli olanıdır. Ve yine bu çağda vahyi reddedenler genellikle doğanın düzenine ve varsayılan ilahi takdir seyrine tapınma olarak iyimser bir deizme sığınır, fakat bu da tamamen ayrıntılandırıldığında en az diğer Hristiyanlık biçimleri kadar çelişkilerle dolu ve ahlaki duygular açısından yozlaştırıcıdır. Ancak şüpheciler bu inanç biçiminin faydasına karşı herhangi bir felsefi niteliğe sahip çok az şey yazmıştır. Philip Beauchamp'ın adını taşıyan cildin amacı özellikle budur. El yazması olarak babama gösterildikten sonra onun tarafından elime tutuşturuldu ve *Siyasal İktisadın Unsurları*'nda yaptığım gibi bunun bir derkenar analizini yaptım. *Traité de Législation*'ın yanı sıra analizinin araştırıcı niteliğiyle üzerimde en büyük etkiyi yaratan kitaplardan biri buydu. Onu uzun yıllar sonra yakın

13 George Grote (1794-1871).

zamanlarda okuduğumda Benthamcı düşünce biçimlerinin meziyetleri kadar bazı kusurlarına da sahip olduğunu ve şimdi düşündüğüm gibi birçok zayıf argümanı içerdiğini görüyorum, fakat yine de bunları fazlasıyla dengeleyen sağlıklı argümanlara ve daha eksiksiz felsefi ve nihai bir inceleme için çok fazla iyi malzemeye sahiptir.

Denemeler Yazma

İnanıyorum ki erken zihinsel gelişimim üzerinde önemli bir etkisi olan tüm kitaplardan bahsettim. Bu noktadan itibaren düşünsel eğitimimi okumaktan çok yazarak sürdürmeye başladım. 1822 yazında ilk argüman temelli denememi yazdım. Onun hakkında sadece şu kadarını hatırlıyorum: Zenginlerin ahlaki niteliklerde yoksullardan üstün oldukları veya öyle olmalarının muhtemel olduğuna dair aristokratik önyargı olarak gördüğüm şeye karşı bir saldırıydı. Eserim tamamen argüman temelliydi ve konunun kabul edebileceği ve genç bir yazarın aklına gelmesi beklenebileceği gibi herhangi bir hararetli söylev içermiyordu. Ancak [retoriğin] bu bölümünde pek yeteneksizdim ve öyle de kaldım. Kuru argüman becerebildiğim ya da isteyerek denediğim tek şeydi; gerçi pasif de olsa belli bir akıl temelinde duygulara hitap eden ister şiir, ister hitabet biçiminde olsun tüm kompozisyonların etkisine çok duyarlıydım. Tamamlanana kadar bu denemeden hiç haberi olmayan babam ondan gayet memnun kaldı ve hatta başkalarından öğrendiğime göre keyif aldı; fakat belki de saf mantıksal olandan başka zihinsel yetilerin kullanımını teşvik etme arzusu yüzünden bir sonraki kompozisyon alıştırmamı hitabet türünde yapmamı önerdi. Bu öneri üzerine Yunan tarihi ve fikirlerinin yanı sıra Atinalı hatiplere olan aşinalığımdan faydalanarak iki söylev yazdım: Bunlardan biri Spartalıların Attika'yı işgali sırasında kent surlarının dışına çıkarak

onlarla savaşmadığı için Perikles'e yönelik farazi bir duruşmada onun suçlanması, diğeri onun savunmasıydı. Bunun ardından kapasitemin çok ötesinde konular üzerine yazılar yazmaya devam ettim, fakat hem alıştırmanın kendisinden hem de babamla yol açtığı tartışmalardan büyük fayda sağladım.

Üç Önemli Temas

Artık temasa geçtiğim eğitimli insanlarla genel konularda sohbet etmeye başlamıştım ve böyle bir temas fırsatı doğal olarak giderek arttı. Babamın dostları arasında bana en çok şey kazandıran ve en çok ilişkide olduğum iki dostu Mr. Grote ve Mr. John Austin'di. Her ikisinin de babamla tanışıklığı yeniydi, ancak bu tanışıklık hızla samimiyete dönüştü. Mr. Grote sanırım 1819'da (o zaman yaklaşık yirmi beş yaşındaydı) Mr. Ricardo tarafından babamla tanıştırılmıştı ve gayretli bir şekilde babamın yanında olmaya ve onunla sohbet etmeye çalışırdı. Zaten oldukça eğitimli bir insan olsa da babamın yanında insana dair büyük konularda bir acemiydi. Fakat babamın en iyi fikirlerini hızla benimsedi ve 1820 gibi erken bir tarihte Sir James Mackintosh'ın o sırada *Edinburgh Review*'de yeni yayımlanmış ünlü bir makalesine yanıt olarak yazdığı radikal reformu savunan bir kitapçıkla politik görüş alanında kendini tanıttı. Mr. Grote'un bankacı babası sanırım tam bir Tory ve annesi koyu bir Evanjelistti,[14] dolayısıyla liberal görüşlerini hiçbir şekilde ev etkilerine borçlu değildi. Ancak miras yoluyla zengin olma beklentisi olan çoğu insanın aksine aktif olarak bankacılık işiyle uğraşmasına rağmen felsefi çalışmalara önemli bir zaman ayırmaktaydı ve babamla olan yakınlığı zihinsel ilerlemesinde bir sonraki aşamanın niteliğinin belirlenmesine

14 Evanjelizm XVIII. yüzyılda özellikle İngiltere ve İngiltere'nin Kuzey Amerika kolonilerinde Protestanlık içinden çıkan bir yenilenme hareketiydi.

büyük katkısı oldu. Onu sık sık ziyaret ediyordum; politik, ahlaki ve felsefi konularda onunla yaptığım sohbetler bana çok değerli şeyler öğretmesine ek olarak o zamandan beri yaşamı ve yazılarının dünyaya gösterdiği yüksek düşünsel ve ahlaki üstünlüğe sahip bir insanla sempatik paylaşımın tüm hazzını ve faydasını sağladı.

Mr. Grote'tan dört ya da beş yaş büyük olan Mr. Austin Suffolk'ta emekli bir değirmencinin en büyük oğluydu; babası savaş sırasında sözleşmelerle para kazanmıştı ve tüm oğullarının sıra dışı yeteneklere sahip ve ünlü beyefendiler olması gerçeğinden çıkardığım kadarıyla dikkate değer niteliklere sahip olmalıydı. Şu anda ilgili olduğumuz ve içtihat bilimi üzerine yazılarıyla ün kazanmış oğlu bir süre orduda bulunmuş ve Sicilya'da Lord William Bentinck emrinde görev yapmıştı. Barıştan sonra rütbesini satıp baro sınavı için çalışmıştı ve babam onu tanımadan bir süre önce baroya çağrılmıştı. Mr. Grote'un aksine herhangi bir şekilde babamın bir öğrencisi değildi, fakat okuyarak ve düşünerek kendi kararlı karakteriyle tadil edilmiş de olsa aynı görüşlerin birçoğunu edinmişti. Sohbette en iyi şekilde kendini gösteren büyük düşünsel kapasiteye sahip biriydi: Tartışmanın heyecanı altında genel konuların birçoğunda belli bir görüşü güçlü bir şekilde ve ifade gücü zenginliğiyle savunmaya alışkındı ve sadece güçlü değil, aynı zamanda temkinli ve sakin bir iradeye sahip görünürdü; bu kısmen mizaçtan, kısmen de duygularının ve düşüncelerinin genel karakterinden kaynaklanan belirli bir acılıkla karışıktı. Sezgisi güçlü ve son derece vicdan sahibi her zihnin toplumun ve aklın mevcut hâli karşısında az çok hissettiği yaşam ve dünyaya yönelik hoşnutsuzluk onun durumunda karakterine melankolik bir ton veriyordu ki bu aktif enerjileriyle orantısız bir şekilde fazla pasif ahlaki duyarlılıklara sahip kişiler için çok doğaldı. Zira davranışının bu kadar güçlü bir güvencesini veriyor göründüğü irade gücünün kendisini

esasen davranışta tükettiği söylenmelidir. İnsan gelişimi için büyük bir gayrete, güçlü bir görev duygusuna ve bıraktığı yazıların ispatladığı kapasiteler ve edindiği becerilere rağmen herhangi bir büyük düşünsel işi neredeyse hiç tamamlamadı. Yapılması gerekenler konusunda öyle yüksek bir standarda, kendi eserlerindeki eksikliklere dair öyle abartılı bir hisse ve sebebe ve amaca yetecek kadar ayrıntıya dair öyle bir hoşnutsuzluğa sahipti ki sadece eserlerinin çoğu üzerinde fazla çalışarak onları sıradan kullanım için bozmakla kalmıyor, aynı zamanda gereksiz çalışma ve düşünce için çok fazla zaman ve çaba harcıyordu ve işini tamamlamış olması gerektiğinde yüklendiği şeyin yarısını bitirmeden genellikle kendisini bir hastalığa sürüklüyordu. Bu zihinsel zafiyet (ki tanıdığım başarılı ve yetenekli insanlar arasında kendisi bunun tek örneği değildir) ile tehlikeli olmasa da sık sık onu etkisizleştiren kötü sağlık nöbetlerinin birleşmesi yüzünden yaşamı boyunca yapabileceklerine kıyasla az şey başarmıştır; fakat ürettikleri en yetkin uzmanların en yüksek takdirini kazanmıştır ve sohbetiyle birçok kişi için sadece bir hayli eğitimin değil, aynı zamanda büyük bir karakter yüceliğinin de Coleridge gibi kaynağı olmasını hafifletici bir sebep olarak öne sürebilir. Benim üzerimdeki etkisi çok sağlıklı oldu. Bu etki en iyi anlamda ahlakiydi. Bana onun yaşında, konumunda ve sert görünen karakterindeki bir kişinin önemsiz bir gence göstermesi beklenebilecek olanın çok ötesinde samimi ve nazik bir ilgi gösterdi. Sohbetinde ve tavrında o zamanlarda ilişkide olduğum diğer insanların herhangi birinde aynı ölçüde vardıysa bile kendisini o kadar göstermeyen bir asalet tınısı vardı. Sık ilişkide olduğum diğer tüm entelektüel insanlardan farklı bir zihinsel tipte olması nedeniyle onunla olan ilişkim daha faydalıydı ve kendisi en baştan belirli bir düşünce tarzı veya belirli bir sosyal çevreyle şekillenmiş genç bir erkekte bulunacağı kesin olan önyargılara ve dar görüşlere kararlı bir şekilde karşı çıktı.

Bu sırada ve sonraki bir iki yıl boyunca çok gördüğüm küçük kardeşi Charles Austin de çok farklı bir biçimde olsa bile üzerimde büyük bir etki bıraktı. Benden sadece birkaç yaş büyüktü ve bir entelektüel ve muhteşem bir hatip ve konuşmacı olarak büyük *éclat*[15] ile parladığı üniversiteyi o sırada yeni bitirmişti. Cambridge akranları üzerinde yarattığı etki tarihî bir olay sayılmayı hak ediyor; zira genel olarak liberalizme ve liberalizmin özellikle Benthamcı ve politik-iktisadi biçimine yönelik eğilimin izi kısmen bu etkiyle sürülebilir; bu eğilim kendisini üst sınıflardan gelen daha aktif fikirli genç erkeklerin bir kısmında bu zamandan 1830'a kadar gösterdi. O dönemde itibarının zirvesinde olan Münazara Cemiyeti o zamanlar politika ve felsefede aşırı olduğu düşünülen görüşlerin Cambridge gençliğinin *élite*'inden[16] oluşan izleyicilerin önünde haftalık olarak karşıt düşüncelerle yüz yüze geldiği bir arenaydı ve daha sonra birçok kayda değer kişi (ki Lord Macaulay aralarında en ünlü olandır) ilk hitabet defne taçlarını bu münazaralarda kazanmış olsa da bu entelektüel gladyatörler arasında gerçekten etkili olan zihin Charles Austin'di. Üniversiteden ayrıldıktan sonra konuşması ve kişisel üstünlüğüyle orada arkadaşları olan aynı genç erkek topluluğu arasında lider olmaya devam etti ve diğerlerinin yanı sıra beni de [savaş] arabasına bağladı. Onun aracılığıyla Macaulay, Hyde ve Charles Villiers, Strutt (şimdi Lord Belper), Romilly (şimdi Lord Romilly ve Temyiz Mahkemesi Başkanı) ve daha sonra edebiyat veya politikada rol alan ve benim için hâlâ bir dereceye kadar yeni birçok konu üzerine aralarındaki tartışmaları dinlediğim daha niceleriyle tanıştım. Charles Austin'in benim üzerimdeki etkisi yetişkin bir erkeğin bir erkek çocuk üzerindeki etkisi değil, daha büyük bir akranının etkisi olmak suretiyle şimdiye kadar bahsettiğim kişile-

15 *parlak ışık, ışıltı, parıltı.* (Fr.)

16 *seçkin.* (Fr.)

rinkinden farklıydı. İlk kez onun aracılığıyla kendimi öğretmenlerin altındaki bir öğrenci yerine erkekler arasında bir erkek olarak hissettim. Eşitlik zemininde tanıştığım ilk entelektüel insandı, ancak bu ortak zeminde henüz ondan çok daha aşağıdaydım. Görüşleri onunkinin tam tersi bile olsa temas kurduğu kişileri fazlasıyla etkileme konusunda asla başarısız olmayan biriydi. Verdiği izlenim sınırsız bir güçtü ve yetenekleriyle birlikte irade ve karakterin böylesine aşikâr bir gücüyle birleştiğinde dünyaya hâkim olabilir görünüyordu. Onu tanıyanlar, onunla dost olsun ya da olmasın, her zaman kamusal yaşamda dikkat çekici bir rol oynamasını bekliyordu. Belli bir ölçüde hazırlanmadıkları sürece insanların konuşarak böylesine bir ani etki üretmeleri nadiren görülür ve o bunu hiç de sıradan bir seviyede yapmadı. Çarpıcı olmayı ve hatta sarsmayı severdi. Kararlılığın en büyük etki unsuru olduğunu biliyordu ve görüşlerini onlara verebileceği tüm kararlılıkla dile getirirdi; en çok onların cüretkârlığıyla birini şaşırttığında memnun olurdu. Her ikisinin de savundukları ilkelerin daha dar yorumlarına ve uygulamalarına karşı mücadele eden kardeşinin aksine Benthamcı öğretileri mümkün olan en sarsıcı şekilde sunar ve herhangi birinin önyargılı hislerini rahatsız edecek sonuçlara meyleden her şeyi abartırdı. Tüm bunları öyle bir şevk ve canlılıkla savunurdu ve o kadar hoş ve etkili bir şekilde kotarırdı ki ya her zaman galip gelirdi ya da savaş alanının onurlarını bölüşürdü. İnancım odur ki Benthamcılar veya faydacılar olarak adlandırılanların ilkeleri ve hislerine dair popüler düzeydeki kanaatin kökeni büyük ölçüde Charles Austin tarafından ortaya atılan paradokslardır. Bununla birlikte onun örneğinin daha genç mühtediler tarafından [onunkine] *haud passibus æquis*[17] takip edildiği ve Benthamcılığın öğreti ve düsturlarında rahatsız edici sayılan şeyleri *abartmanın*[18] bir

17 Vergilius kökenli bir vecize: *eşit olmayan adımlarla.* (Lat.)

18 Mill burada Fransızca *outrer* fiilini kullanmıştır.

zamanlar gençlerden oluşan küçük bir grubun nişanı hâline geldiği söylenmelidir. Ancak ben de dâhil onlarda bir şey bulan bu kişilerin hepsi bu çocuksu kibirden çabucak kurtuldu ve kurtulmayanlar diğer insanlardan farklı olmaktan yoruldu ve bir süredir ilan ettikleri heterodoks görüşlerin hem iyi hem de kötü kısımlarını terk etti.

Faydacılar Cemiyeti[19]

Temel ilkelerde –faydayı ahlak ve politikada ölçüt olarak tanıma ve kabul ettiğim felsefede ondan çıkarılmış belli başlı bazı sonuçlar– anlaşan gençlerden oluşacak ve iki haftada bir denemeler okumak ve bu şekilde üzerinde anlaşılan temellere uygun soruları tartışmak için bir araya gelecek küçük bir cemiyetin planını 1822-23 kışında yapmıştım. Planladığım cemiyete verdiğim isim Faydacılar Cemiyeti olmasaydı bu bahsetmeye değer bir şey olmazdı. İlk defa birisi "faydacı" sıfatını almıştı ve terim bu mütevazı kaynaktan dile girdi. Bu kelimeyi ben icat etmemiş, [John] Galt'ın romanlarından birinde, *Cemaatin Vakayinamesi*'nde bulmuştum: Kitap sözde otobiyografisi olduğu İskoç din adamını *İncil*'i terk edip faydacı olmamaları konusunda cemaatini uyarırken tasvir eder. Bir isim ve bir sancak edinmiş bir çocuk gibi sevinerek bu kelimeyi sıkıca kavradım ve bir süre kendimi ve başkalarını bir hizip unvanı olarak onunla adlandırdım ve zamanla işaret etmesi amaçlanmış görüşleri savunan başkalarınca ara sıra kullanılmaya başlandı. Bu görüşler giderek daha fazla dikkat çekmeye başladığında bu terim yabancılar ve rakipler tarafından tekrarlandı ve tam da onu başta benimsemiş olanların diğer hizip özellikleriyle birlikte bunu da bıraktığı sırada epey yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandı. Bu şekilde adlandırılan cemiyet ilk başta en fazla üç üyeden oluşuyordu; bunlardan biri Mr. Bentham'ın kâtibi

19 Utilitarian Society.

olduğundan[20] toplantılarımızı onun evinde yapma izni aldı. Sanırım sayı asla ona ulaşmadı ve cemiyet 1826'da dağıldı. Böylece yaklaşık üç buçuk yıllık bir ömrü oldu. Benim açımdan en önemli etkisi sözlü tartışma pratiği yararının yanı sıra beni o zamanlar benden daha az ilerlemiş olan birkaç gençle temasa geçirmesiydi; benimle aynı görüşlere sahip oldukları için aralarında bir süre bir tür bir lider konumundaydım ve zihinsel ilerlemeleri üzerinde önemli bir etkim oldu. Karşıma çıkan ve görüşleri cemiyetin görüşleriyle uzlaşmaz olmayan her eğitimli genci ve eğer katılmasalardı muhtemelen hiç tanımayacağım diğerlerini onun hizmetine sokmaya çalıştım. Samimi yoldaşlarım hâline gelen üyeler –bunların hiçbiri kelimenin herhangi bir anlamıyla bir takipçi değil, hepsi kendi başına bağımsız bir düşünürdü– arasında şu kişiler vardı: Babası ünlü siyasal iktisatçı olan,[21] kendisi hem ahlaki hem de entelektüel açıdan müstesna değere sahip ve erken bir ölümle aramızdan ayrılan William Eyton Tooke; siyasal iktisat alanında özgün bir düşünür olan ve şimdi eğitimin iyileştirilmesi için bir havariyi andıran çabalarıyla şerefle tanınan dostu William Ellis; daha sonra İflas Mahkemesi'nin resmî vekili olan ve neredeyse tüm soyut konularda özgün ve güçlü bir düşünür olan George Graham ve (1824 ya da 1825'te baro sınavına çalışmak için İngiltere'ye ilk geldiği andan itibaren) dünyada bunların hepsinden çok daha fazla gürültü koparan bir adam, John Arthur Roebuck.

Geçimimi Sağlama

Mayıs 1823'te yaşamımın gelecek otuz beş yılındaki profesyonel mesleğim ve statüm babamın Doğu Hindistan Şirketi'nden benim için Hindistan Yazışmaları Müfettişliği ofisinde hemen kendi altında bir memuriyet elde etmesiyle

20 Gazeteci Walter Coulson (1795-1860).

21 Thomas Tooke (1774-1858).

belirlendi. Kâtip listesinin en altında, en azından ilk aşamada kıdeme göre yükselmek üzere olağan bir şekilde, ancak en baştan yazışma taslaklarının hazırlanmasında istihdam edilmem ve böylece o sırada ofisin yüksek dairelerini işgal edenlere halef olarak yetiştirilmem gerektiği anlayışıyla atandım. Taslaklarım elbette bir süre ilk amirlerimin çok fazla düzeltmesini gerektiriyordu, ancak kısa süre sonra işi iyice öğrendim ve babamın talimatları ve kendi yeteneklerimin genel gelişimiyle birkaç yıl içinde önde gelen dairelerin birinde, Yerli Devletler dairesinde Hindistan yazışmalarının baş şefi olmaya hak kazandım ki öncesinde de pratik olarak öyleydim. Bu Doğu Hindistan Şirketi'nin politik bir kurum olarak lağvedilmesi nedeniyle emekli olmamdan sadece iki yıl önce müfettiş olarak atanana kadar resmî görevim olmaya devam etti. Bugün geçimini sağlayacak varlıkları bulunmayan ve yirmi dört saatin bir kısmını özel entelektüel uğraşlara ayırmak isteyen biri için tüm meslekler arasında bundan daha elverişli olanını bilmiyorum. Basın için yazmak edebiyatın veya düşüncenin yüksek dairelerinde herhangi bir şey başarabilecek nitelikte olanlara kalıcı bir kaynak olarak önerilemez: Sadece bu geçim kaynağının belirsizliği nedeniyle değil, özellikle yazar vicdan sahibiyse ve kendisi dışında herhangi bir görüşe hizmet etmeye razı olmayacaksa; aynı zamanda kişinin yaşamak için yazdığı yazıların kendi başlarına yaşayan yazılar ve asla yazarın elinden gelenin en iyisini yaptığı yazılar olmaması nedeniyle. Geleceğin düşünürlerini yaratacak türden kitapların yazılması çok fazla zaman alır ve yazıldığında genellikle geçim sağlamak için güvenilmeyecek ölçüde, çok yavaş bir şekilde dikkat çeker ve ünlenir. Kendilerini kendi kalemleriyle desteklemek zorunda olanlar edebî angaryaya veya en iyi ihtimalle kalabalıklara hitap eden yazılara katlanmalıdır ve kendi seçtikleri uğraşlarla ancak zorunlu uğraşlardan ayırabildikleri zamanda meşgul olabilirler, bu da genellik-

le ofis mesleklerinin imkân tanıdığı boş zamandan daha azdır ve zihin üzerindeki etkisi çok daha güçten düşürücü ve yorucudur. Kendi adıma yaşam boyunca ofis görevlerini onlarla aynı anda yürüttüğüm diğer zihinsel işlerden gerçek bir istirahat imkânı olarak buldum. Bunlar tatsız bir angarya olmayacak kadar entelektüeldi ve aynı zamanda soyut düşünceye ya da dikkatli edebî yazım emeğine alışkın bir kişinin zihinsel güçleri üzerinde herhangi bir baskıya neden olacak türden değildi. Ancak dezavantajlarını, zira her yaşam tarzının dezavantajları vardır, hissetmediğimi söyleyemem. Bazı mesleklerin, özellikle de daha önce söylediğim gibi benim için düşünülen meslek olan hukukun vaat ettiği zenginlik ve itibar şansını yitirmiş olmak umurumda değildi. Ancak parlamentodan ve kamusal yaşamdan dışlanmış olmaya kayıtsız değildim[22] ve Londra'ya hapsedilmenin daha dolaysız tatsızlığını çok belirgin bir şekilde hissettim. India House'taki işimin izin verdiği tatil yılda bir ayı geçmiyordu, fakat kırsal yaşama yönelik güçlü bir merakım vardı ve Fransa ziyaretim ardında tutkulu bir seyahat etme arzusu bırakmıştı. Ancak bu zevkleri özgürce tatmin edemesem de hiçbir zaman tamamen feda edilmediler. Londra'da ikamet ederken bile yıl boyunca çoğu pazar gününü kırsalda geçirdim ve kırlarda uzun yürüyüşler yaptım. Bir aylık tatil birkaç yıl boyunca babamın kırsaldaki evinde geçti, daha sonra bir kısmı ya da tamamı kendime yoldaş olarak seçtiğim bir ya da daha fazla genç adamla çoğunlukla yürüyerek yaptığımız turlarda ve daha sonraki bir dönemde tek başına veya diğer arkadaşlarla daha uzun yolculuklarda veya gezilerde geçti. Fransa, Belçika ve Almanya'nın Ren eyaleti yıllık tatil için kolayca ulaşılabilecek yerlerdi ve biri üç aylık, diğeri altı aylık olmak üzere tıbbi tavsiyeyle alınan iki uzun izin listeme İsviçre, Tirol ve İtalya'yı ekledi. Ne iyi ki her iki yolculuk da yaşamın büyük bir kısmına hatıranın fayda ve

22 Şirket çalışanları kamusal görevden menedilmişti.

cazibesini verecek kadar oldukça erken bir dönemde gerçekleşti.

Başkaları tarafından yapılan şu tahmine katılma eğilimindeyim: Resmî konumum sayesinde elde ettiğim kamusal işlerin pratik yönetimi için gerekli koşulları kişisel gözlemle öğrenme fırsatı çağımın görüşlerinin ve kurumlarının teorik bir reformcusu olarak benim için çok değerli olmuştur. Elbette dünyanın öbür ucunda sonuç vermek üzere kâğıt üzerinde yürütülen kamusal işlerin yaşam hakkında tek başına pek fazla pratik bilgi vermesi beklenemez. Fakat mesleğim beni icraya yönelik olarak ifade edilen ve tartışılan her yöntemin zorluklarını ve onları giderme yollarını görmeye ve duymaya alıştırdı; bana kamusal önlemlerin ve diğer politik olguların kendilerinden beklenen etkileri ne zaman üretemediklerini ve bunun nedenlerini algılama fırsatı verdi; her şeyden önemlisi faaliyetimin bu kısmında beni bir makinede hepsinin birlikte çalışması gereken çarklardan sadece biri yapmak suretiyle benim için değerli oldu. Salt kuramsal bir yazar olarak kendimden başka danışacak kimsem olmazdı ve kuramlarımda bunlar uygulamaya konduğu anda baş gösterecek engellerden hiçbiriyle karşılaşmazdım. Ancak politik yazışma yapan bir kâtip olarak benden gayet farklı olan çeşitli kişileri tatmin etmeden bir şeyin yapılmaya uygun olduğu yönünde bir emir veremedim ya da görüş bildiremedim. Böylece insanların bedenlerini hareket ettirmenin zorluklarına, uzlaşmanın gereklerine, esas olanı korumak için esas olmayanı feda etme sanatına pratikte aşina olurken, bir düşüncenin alışkanlık icabı ona hazır olmayan zihinlere girişini en kolay kılacak ifade tarzını pratik yolla bulmak için iyi bir konumdaydım. Her şeyi elde edemediğimde elde edebileceğimin en iyisini elde etmeyi, kendi istediğim tümüyle olamadığında kızmak ya da cesaretimi kaybetmek yerine, bunun en küçük kısmına sahip olabildiğimde memnun olmayı ve cesaretlenmeyi

ve bu bile mümkün olamadığında sözümü geçirememiş olmaya tam bir metanetle katlanmayı öğrendim. Yaşam boyunca bu kazanımların kişisel mutluluk için mümkün olan en büyük öneme sahip olduğunu gördüm ve aynı zamanda bunlar herhangi birinin teorisyen veya uygulamaya dönük bir insan olarak fırsatlarıyla uyumlu en fazla iyiliği yapmasını sağlayacak çok gerekli bir koşuldur.

Dördüncü Bölüm

Gençlik Propagandacılığı, Westminster Review (1823-1828)

Morning Chronicle

Zamanımın çoğunu ofis işlerinin alması kendi uğraşlarıma yönelik dikkatimi azaltmadı ve hatta bunları daha önce hiç olmadığı kadar güçlü bir şekilde yürüttüm. Gazetelerde yazmaya başlayışım bu sıralarda oldu. Basılan ilk yazılarım 1822'nin sonuna doğru *Traveller* akşam gazetesinde yayımlanan iki mektuptu. *Traveller* (daha sonra *Globe*'un satın alınması ve birleşmesiyle *Globe and Traveller*'a dönüşmüştü) o zamanlar tanınmış siyasal iktisatçı Albay Torrens'ın malıydı ve yetenekli bir adamın, Mr. Walter Coulson'ın (Mr. Bentham'ın kâtibi olduktan sonra muhabir, sonra editör, ardından duruşma avukatı ve temlik avukatı olmuş ve İçişleri Bakanlığı hukuk danışmanıyken vefat etmişti) editörlüğü altında liberal politikanın en önemli gazete organlarından biri hâline gelmişti. Albay Torrens gazetesinin siyasal iktisat köşesinin çoğunu kendisi yazdı ve o sırada Ricardo'nun ve babamın bazı görüşlerine saldırdı ve babamın teşvikiyle buna cevap vermeye teşebbüs ettim ve Coulson babama ve bana yönelik iyi niyetiyle bunu ekledi. Torrens'ın verdiği cevaba

yine karşılık verdim. Bundan kısa bir süre sonra çok daha iddialı bir şeye teşebbüs ettim. Richard Carlile ile eşi ve kız kardeşinin Hristiyanlığa karşı düşmanca yayınlar yaptıkları için uğradıkları kovuşturmalar o zamanlar büyük ilgi uyandırıyordu ve sık sık ziyaret ettiğim insanlar arasında hiçbir yerde olmadığı kadar ilgi görüyordu. O zamanlar din şöyle dursun, politikada bile tartışma özgürlüğü teoride dahi en azından şimdi görünüşte olduğu gibi kabul görmüş bir konu olmaktan çok uzaktı ve sakıncalı görüşlerin sahipleri onları ifade etme özgürlüğü için tekrar tekrar tartışmaya her zaman hazır olmalıydı. Wickliffe imzasıyla[1] din üzerine tüm görüşlerin özgürce yayımlanması meselesinin enine boyuna tartışıldığı beş mektuptan oluşan bir dizi yazdım ve bunları *Morning Chronicle*'a sundum. Bunların üçü 1823 Ocak ve Şubat aylarında yayımlandı, o gazete için çok açık sözlü şeyler içeren diğer ikisi ise hiç basılmadı. Ancak kısa bir süre sonra aynı konuda Avam Kamarası'ndaki bir tartışmayla ilgili yazdığım bir makale bir başmakale olarak eklenmişti ve 1823'ün tamamında *Chronicle* ve *Traveller*'da çok sayıda yazım basıldı: Bunlar bazen kitap eleştirileri, ancak daha sık olarak parlamentoda konuşulan bazı saçmalıklar veya yasalardaki bir kusur veya sulh yargıçlığı ya da adliye mahkemelerinin yaptıkları yanlışlar üzerine mektuplardı. Bu son alanda *Chronicle* şimdi önemli bir hizmet sunmaktaydı. Mr. Perry'nin vefatından sonra gazetenin editörlüğü ve yönetimi uzun süredir orada muhabirlik yapmış olan Mr. John Black'e devredilmişti; kapsamlı okumalar yapmış, geniş bilgiye, büyük dürüstlüğe ve zihin sadeliğine sahip bir adamdı: Babamın özel bir dostuydu, onun ve Bentham'ın birçok fikrini özümsemiş biri olarak bunları makalelerinde diğer değerli düşüncelerin yanı sıra büyük bir kolaylık ve beceriyle tekrarlardı. Bu zamandan itibaren *Chronicle* daha önce olduğu

1 İngiliz filozof, ilahiyatçı ve reformcu John Wycliffe'e (1320-1384) bir gönderme.

gibi sadece bir Whig[2] organı olmaktan çıktı ve gelecek on yıl boyunca önemli ölçüde faydacı radikallerin görüşlerinin bir aracı hâline geldi. Bu esasen bir yazar olarak seçkin özelliklerini ilk olarak *Chronicle*'daki makaleleri ve *jeux d'esprit*[3] ile gösteren Fonblanque'ın katkılarıyla Black'in yazdıkları sayesinde oldu. Yasaların ve adalet yönetiminin kusurları bu gazetenin iyileştirmeye en fazla hizmet ettiği konuydu. O zamana kadar İngiliz kurumlarının ve onların yönetiminin o en kusurlu kısmına karşı Bentham ve babam dışında neredeyse bir kelime bile söylenmemişti. İngiltere'deki yasaların, yargının, ücretsiz yargıçlığın mükemmel modeller olduğu İngilizlerin neredeyse evrensel inancıydı. Ana malzemeleri tedarik eden Bentham'dan sonra bu sefil batıl inancı yıkma başarısında en büyük payın *Morning Chronicle*'ın editörü Black'e ait olduğunu söylemek hiç de isabetsiz olmaz. İnsanların zihinlerine onlara dair biraz bilinç sokana kadar bu batıl inancı sürekli topa tuttu, yasaların, ücretli ve ücretsiz adliye mahkemelerinin saçmalıklarını ve kötülüklerini ifşa etti. Diğer birçok mesele üzerine daha önce basında düzenli olarak savunulmuş birçok görüşün çok ilerisinde olan görüşlerin sözcüsü hâline geldi. Black babamın devamlı bir ziyaretçisiydi ve Mr. Grote, Black'in pazar günü babamla birlikte olup olmadığını pazartesi sabahı makalesinden her zaman anladığını söylerdi. Black babamın sohbet ve kişisel etkisi sayesinde görüşlerini dünyaya bildirmesini sağlayan kanalların en etkili olanlarından biriydi: Babamın yazılarının etkisiyle iş birliği yaparak şimdiye kadar özel konumdaki bir bireyin salt akıl ve karakter gücü yoluyla tecrübe etmediği ölçüde onu ülkede bir güç hâline getirmişti ve bu güç genellikle en az görüldüğü ve şüphelenildiği yerlerde en verimli şekilde işliyordu. Ricardo, Hume ve Grote tarafın-

2 XVII. yüzyıl sonlarından XIX. yüzyıl ortalarına kadar İngiliz politikasında liberal ve reformist kanada verilen isim.

3 *nükteli yazılar*. (Fr.)

dan yapılanların ne kadarının kısmen onun yönlendirişi ve ikna edişinin bir sonucu olduğuna daha önce dikkat çekmiştim. Eğitim, hukuk reformu veya başka herhangi bir konuda kamu için yaptıklarının çoğunda Brougham'ın yanı başındaki mükemmel dehaydı. Ve etkisi belirtilemeyecek kadar çok sayıdaki küçük derelerde akıyordu. Bu etki şimdi *Westminster Review*'nun kuruluşuyla büyük ölçüde genişlemek üzereydi.

Westminster Review

Sanıldığının aksine babam hiçbir şekilde *Westminster Review*'nun kuruluşunda yer almamıştı. O sırada ün ve nüfuzlarının zirvesinde olan *Edinburgh* [*Review*] ve *Quarterly* [*Review*] dergilerine kafa tutacak radikal bir organ ihtiyacı yıllar önce onunla Mr. Bentham arasında bir sohbet konusu olmuştu ve babamın bu organın editörü olması gerektiği onların bu *Château en Espagne*'sinin[4] bir parçasıydı; ancak bu fikir hiçbir zaman pratik bir hâl almamıştı. Bununla birlikte 1823'te Mr. Bentham *Review*'yu kendi parasıyla kurmaya karar verdi ve editörlüğünü babama teklif etti, fakat India House'daki göreviyle bağdaşmadığı için babam teklifi reddetti. Bu görev daha sonra o sırada City'de[5] bir tüccar olan Mr. (şimdi Sir John) Bowring'e emanet edildi. Mr. Bowring önceki iki üç yıl boyunca Mr. Bentham'ın sürekli bir ziyaretçisiydi ve birçok sebepten ötürü Mr. Bentham'ın beğenisini kazanmıştı: Kişisel olarak sahip olduğu iyi nitelikler, Bentham'ın tüm görüşlerini olmasa da birçoğunu gayretli bir şekilde benimsemesi, ona karşı tutkulu hayranlığı ve özellikle tüm ülkelerin liberalleriyle geniş bir tanışıklığının olması ve onlarla yazışması ki bu onu Bentham'ın ün ve öğretilerini dünyanın dört bir yanına yaymak için güçlü

4 "Hayal" anlamında gelen bir mecaz: *İspanya'da Şato*. (Fr.)

5 Londra'da ticaret ve finans merkezi olan semt.

bir aracı olarak nitelendiriyor gibi görünmekteydi. Babam Bowring'i çok az görmüştü, ancak hakkında güçlü bir kanaat oluşturmaya yetecek kadar iyi tanıyordu: Politik ve felsefi bir inceleme-eleştiri dergisi idare etmeye uygun olacağını düşündüğü tipten tamamen farklı bir adamdı ve geleceğine dair o kadar karamsardı ki teşebbüse tümden esef ediyor ve sadece Mr. Bentham'ın parasını kaybedeceğine değil, muhtemelen radikal ilkelerin de itibar kaybedeceğine kesin gözüyle bakıyordu. Ancak Mr. Bentham'ı yüzüstü bırakamazdı ve ilk sayı için bir makale yazmayı kabul etti. Daha önce bahsi geçen planın en gözde kısmı derginin bir bölümünün diğer *Review* dergilerini incelemeye ayrılmasıydı ve bu nedenle babamın bu makalesi *Edinburgh Review*'nun başlangıcından itibaren genel bir eleştirisi olacaktı. Yazmadan önce *Review*'nun tüm ciltlerini veya en azından her birinin önemli görünen kısımlarını bana okutturdu (ki bu 1823'te şu anda olacağı gibi çok zor bir iş değildi) ve iyi ya da kötü nitelikleri nedeniyle incelemek isteyeceğini düşündüğüm makalelere dair kendisi için notlar aldırttı.

Babamın Whiglere Saldırısı

Babamın bu makalesi *Westminster Review*'nun ilk çıktığında yarattığı sansasyonun başlıca nedeniydi ve hem tasavvur hem de icrada tüm yazılarının en çarpıcı olanlarından biriydi. Genel olarak süreli yayın literatüründeki eğilimlerin bir tahliliyle başlayarak, süreli yayınların kitaplar gibi başarı için bekleyemeyeceğini, hemen başarılı olması gerektiğini ya da hiç olmayacağını ve bu nedenle hitap ettiği halkın zaten sahip olduğu görüşleri düzeltmeye veya geliştirmeye çalışmak yerine bizzat onları ilan ve telkin edeceğinin neredeyse kesin olduğuna dikkat çekti. Daha sonra *Edinburgh Review*'nun politik bir organ olarak konumunu karakterize etmek için Britanya Anayasası'nın radikal bakış açısından

tam bir tahliline girişti. Tamamen aristokrat karakterine dikkat çekti: Avam Kamarası'nın çoğunluğuna birkaç yüz aile tarafından aday gösterilmesi; daha bağımsız olan kısmın, il üyelerinin büyük toprak sahipleriyle tam olarak özdeşleşmesi; bu dar oligarşinin işine yaradığı için iktidardan bir pay vermeyi kabul ettiği farklı sınıflar ve son olarak anayasanın iki payandası: Kilise ve hukuk mesleği. Bu oluşumun aristokrat yapısının doğal eğilimine, aristokrat üstünlükten esaslı bir ödün vermeden biri yürütmeyi elinde tutarken, diğeri kamuoyunun yardımıyla onun yerini almaya ve hâkim kesim hâline gelmeye çalışan iki partiye ayrılma eğilimine işaret etti. Popüler destek uğruna popüler ilkelerle flört eden muhalefetteki aristokrat partinin izleyeceği muhtemel yolu ve işgal edeceği politik zemini tasvir etti. Bu düşüncenin Whig partisinin ve onun baş edebî organı olarak *Edinburgh Review*'nun davranışında nasıl gerçekleştiğini gösterdi. Ana özellikleri olarak "tahterevalli" dediği şeyi betimledi: Yönetici sınıfların gücüne veya menfaatine dokunan her meselenin her iki tarafı üzerine dönüşümlü olarak yazmak; bazen farklı makalelerde, bazen aynı makalenin farklı bölümlerinde; iddiasını da birçok örnekle açıkladı. Whig partisine ve politikasına böyle güçlü bir saldırı daha önce hiç yapılmamış ve bu ülkede radikalizm adına böyle büyük bir darbe vurulmamıştı; hatta o zamanlar babam dışında bu makaleyi yazabilecek herhangi bir insan olduğunu sanmıyorum.[6]

Westminster Review'nun Diğer İşleri

Bu arada gelişmeye başlayan [*Westminster*] *Review* daha sonra diplomat, o sırada ise meslekten bir edebiyat-

6 Bu makalenin *Review*'nun ikinci sayısındaki devamı benim tarafımdan babamın gözetimi altında yazılmıştır ve (benim için yazma alıştırması olarak daha önce yazmış olduğum her şeyden daha yararlıydı, fakat bunun dışında) değeri çok azdı ya da hiç yoktu. [J. S. Mill'in notu.]

çı olan Mr. Henry Southern'in editörlüğünde tamamen edebî bir süreli yayın projesine katılmıştı. İki editör kadrolarını birleştirmeyi ve editörlüğü bölüşmeyi kabul etti; Bowring politik, Southern edebî bölümü aldı. Southern'ın dergisi Longman tarafından yayımlanacaktı ve bu firma *Edinburgh*'un hisse sahibi olsa da yeni derginin yayıncısı olmaya istekliydi. Ancak tüm düzenlemeler yapıldıktan ve tanıtım broşürleri gönderildikten sonra Longman kardeşler babamın *Edinburgh*'a saldırısını gördü ve geri çekildi. O zaman kendi yayıncısı Baldwin üzerindeki nüfuzundan dolayı babama başvuruldu ve bu nüfuz başarılı bir şekilde kullanıldı. Böylece Nisan 1824'te ortada babamın ve daha sonra *Review*'yu sürdürmeye yardım edenlerin çoğunun umutlarından başka bir şey yokken ilk sayı çıktı.

Bu sayı çoğumuz için hoş bir sürpriz oldu. Makalelerin ortalaması beklenenden çok daha kaliteliydi. Edebî ve sanatsal bölüm esasen bir avukat (daha sonra sulh yargıcı) olan Mr. Bingham'a bağlıydı; kendisi uzun yıllardır Bentham'ın ziyaretçisiydi, her iki Austin'in de dostuydu ve Mr. Bentham'ın felsefi görüşlerini büyük bir şevkle benimsemişti. İlk sayıda kısmen rastlantı eseri Bingham'ın beş makalesi vardı ve onlardan fazlasıyla memnun kalmıştık. *Review* hakkında karışık hisler içinde olduğumu iyi hatırlıyorum: Bir yandan hiç beklemediğimiz bir şekilde vaaz ettiği görüşleri savunanların güvenilir bir organı hâline getirilebilecek kadar iyi olmasının sevinci ve diğer yandan genel olarak o kadar iyi olduğundan küçük kusurları olarak gördüğümüz şeyler karşısında aşırı can sıkıntısı. Bununla birlikte genel olarak olumlu görüşümüze ilaveten ilk sayı için olağanüstü derecede çok sattığını öğrendiğimizde ve partilerin yerleşik organlarınınki kadar iddialı radikal bir *Review*'nun çıkmasının çok fazla heyecan uyandırdığını gördüğümüzde tereddüde mahal olamazdı ve hepimiz onu güçlendirmek ve geliştirmek için elimizden geleni yapmaya heveslendik.

Babam ara sıra makaleler yazmaya devam etti. *Edinburgh* üzerine makalesinin devamı olarak *Quarterly Review*'yu teşhir etti. Diğer katkılarından en önemlileri beşinci sayıdaki Southey'in *Kiliseler Kitabı*'na bir saldırı ve on ikinci sayıdaki politik bir makaleydi. Mr. Austin o sırada McCulloch tarafından *Edinburgh Review*'da yayımlanan bir makaleye yanıt olarak sadece tek ama en büyük evlat hakkına karşı çıkan çok değerli bir makaleyle katkıda bulundu. Grote da sadece bir kez katkıda bulundu, zaten *Yunanistan'ın Tarihi* ile çok meşgul olduğundan ayırabildiği tüm zaman bu kadardı. Yazdığı makale kendi konusu üzerineydi ve Mitford'ın çok eksiksiz bir teşhiri ve eleştirel düzeltmesiydi. Bingham ve Charles Austin bir süre yazmaya devam ettiler, Fonblanque üçüncü sayıdan itibaren sıkça katkıda bulundu. Kendi dostlarımdan Ellis dokuzuncu sayıya kadar düzenli bir yazardı ve yazmayı bıraktığı zamanlarda grubun başka üyeleri başladı: Eyton Tooke, Graham ve Roebuck. Ben ikinci sayıdan on sekizinci sayıya kadar on üç makaleyle katkıda bulunarak aralarındaki en sık yazan yazar oldum; bunlar tarih ve siyasal iktisat üzerine kitapların incelemeleri veya hususat yasaları, avcılık yasaları, iftira yasası gibi özel politik konular üzerine tartışmalardı. Arada sırada değerli makaleler babamın diğer tanıdıklarından ve zamanla da benim diğer tanıdıklarımdan geldi ve Mr. Bowring'in yazarlarından bazıları iyi çıktı. Bununla birlikte genel olarak *Review*'nun idaresi ilkelerine güçlü bir şekilde ilgi duyan kişiler arasında temasa geçtiğim herhangi biri için hiçbir zaman tatmin edici olmadı. Neredeyse hiçbir sayı görüş, zevk veya sadece yetenek açığı itibarıyla bizi son derece rahatsız eden birçok şey içermeden çıkmadı. Babam, Grote, iki Austin ve diğerleri tarafından yapılan olumsuz değerlendirmeler daha genç olan bizim aracılığımızla abartıyla yankılanıyordu ve gençlik ateşimiz bizi şikâyetten hiçbir şekilde geri bırakmadığı için iki editörü üzücü bir yaşama mahkûm ettik. O sıralarda olduğum

şey hakkındaki bilgime dayanarak haklı olduğumuz kadar haksız olduğumuzdan şüphem yok ve *Review*'nun gençler olarak bizim düşüncelerimize göre yürütülmesi hâlinde daha iyi, belki de o kadar bile iyi olmayacağından çok eminim. Ancak Benthamcılığın tarihinde bir gerçek olarak en iyi bilindiği süreli organın tüm konularda görüşlerini özellikle temsil etmesi gerekenler için en başından beri tatmin edici olmaktan son derece uzak olduğunu belirtmek gerekir.

Benthamcılığın Yayılması

Bununla birlikte *Review* dünyada önemli bir gürültü kopardı; görüş ve tartışma arenasında radikalizmin Benthamcı tipine taraftarlarının sayısı ve o sırada aralarında sayılabileceklerin çoğunun kişisel değerleri ve yetenekleriyle tamamen orantısız bir tanınmış *statü* verdi. Bilindiği gibi hızla yükselen liberalizmin zamanıydı. Fransa'yla savaşa eşlik eden korkular ve düşmanlıklar sona erdikten, insanlar düşüncelerinde bir kez daha iç politikaya yer açtıktan sonra gelgit reform yolunda ilerlemeye başladı. Kıtanın eskiden hüküm süren aileler tarafından yeniden baskı altına alınması, İngiliz Hükümeti'nin Kutsal İttifak[7] olarak adlandırılan özgürlüğe karşı komployа görünürde verdiği destek ve bu kadar uzun ve maliyetli bir savaşın yol açtığı ulusal borç ve vergilendirmenin muazzam ağırlığı hükümet ve parlamentoya halkın desteğini çok düşürdü. Radikalizm Burdettler ve Cobbettlerin önderliğinde idareyi ciddi şekilde telaşa düşüren bir karakter ve önem kazandı ve telaşları geçici olarak ünlü Altı Yasa[8] ile daha yeni yatıştırılmıştı ki Kraliçe Caroline'ın yar-

7 1815'te Napolyon'un düşmesinden sonra Rusya, Avusturya ve Prusya hükümdarları arasında kendi hükümetlerini bir Hristiyan kardeşlikte birleştirme amacıyla kurulan ittifak.

8 16 Ağustos 1819'da Manchester'da meydana gelen Peterloo katliamından sonra ortaya çıkan protesto hareketlerini bastırmak için hükümetin parlamentodan geçirdiği bir dizi yasa.

gılanması[9] daha büyük ve daha derin bir nefret hissi uyandırdı. Bu nefretin görünen belirtilerinin heyecan uyandıran nedeniyle birlikte ortadan kalkmasına rağmen her tarafta suistimallere karşı daha önce hiç görülmemiş titiz bir muhalefet ruhu ortaya çıktı. Mr. Hume'un kamu harcamalarını ısrarla tahkik etmesi Avam Kamarası'nı hesaplardaki her sakıncalı madde üzerinde bölünmeye zorlayarak kamuoyu üzerinde büyük bir etki yapmaya başlamış ve isteksiz bir idareden zorla birçok küçük tasarruf koparmıştı. Siyasal iktisat 1820 yılında Mr. Tooke tarafından hazırlanan ve Mr. Alexander Baring tarafından sunulan Londra Tüccarlarının Serbest Ticaret İçin Dilekçesi'yle ve parlamento yaşamının birkaç yılında Ricardo'nun asil çabalarıyla kamu işlerinde büyük bir güçle kendini göstermiştir. Külçe tartışmasının sebep olduğu etkiyi takip eden ve babamla McCulloch'ın (ki o yıllarda *Edinburgh Review*'daki yazıları gayet değerliydi) açıklamaları ve yorumlarının takip ettiği [Ricardo'nun] yazıları genel ilgiyi konuya çekmiş ve kabinede en azından kısmi taraftar toplamıştı ve Canning tarafından desteklenen Huskisson korumacı sistemi kademeli olarak yıkmaya başlamış, bu yıkım meslektaşlarından biri tarafından 1846'da neredeyse tamamlanmış ve son kalıntılar da 1860 yılında Mr. Gladstone tarafından süpürülmüştü. O sırada içişleri bakanı olan Mr. Peel daha önce hiç ayak basılmamış ve alışılmışın dışında olan Benthamcı hukuk reformu yoluna ihtiyatlı bir şekilde giriyordu. Liberalizmin zamanın ruhu hâline gelmiş gibi göründüğü, kurumların ıslahının en yüksek yerlerden vaaz edildiği ve parlamentonun yapısının tamamen değiştirilmesinin en alt kesimlerden yüksek sesle talep edildiği bu dönemde bu yeni eğilimin yasa koyucuları ve teorisyenleri

9 Kraliçe Caroline IV. George'un boşanmak istediği karısıydı. Bu amaçla ve kraliçenin zina yaptığı iddiasıyla 1820'de Lordlar Kamarası'na getirilen yasa taslağının tartışmaları kraliçenin kamuoyu önünde bir tür yargılanmasına dönüşmüştü.

olduklarını iddia eden yeni bir yazarlar okulunun tartışmada düzenli olarak boy göstermesinin dikkatleri çekmiş olması tuhaf değildir. Neredeyse hiç kimsenin onlarınki gibi kesin bir inanca aynı derecede güçle inandığının görülmediği bir zamanda yazılarını güçlü bir inançla yazdıkları izlenimi, mevcut politik partilerin her ikisine de tam cepheden taarruz etmelerindeki cüret, genel kabul gören görüşlerin çoğuna karşı tavizsiz bir muhalefet ilan etmeleri ve ilan ettiklerinden daha da heterodoks olanlara sahip olduklarına dair şüphe, en azından babamın makalelerinin yeteneği ve gayreti ve arkasında bir inceleme dergisini sürdürmeye yeterli bir kadronun ortaya çıkması ve son olarak *Review*'nun satın alınması ve okunması, felsefe ve politikada Benthamcı denilen okulu kamu zihninde daha önce olduğundan veya aynı derecede ciddi düşünce okullarının İngiltere'de ortaya çıkmasından bu yana kapladığından daha büyük bir yer kaplayacak hâle getirmişti. Merkezinde olan, neden oluştuğunu bilen ve çok az sayıdaki en aktif üyesinden biri olarak yersiz bir şekilde üstüne almaksızın diyebilirim ki *quorum pars magna fui*,[10] hesabını vermek başkalarından çok bana düşer.

Benthamcılığın Yaşamında Babamın Rolü

Bu sözde okulun babamın çok net politik ve felsefi görüşlerinin az veya çok bir kısmını zaten önceden özümsemiş ya da [doğrudan] ondan özümsemiş olan belli sayıda genç adamı onun yazılarının ve sohbetinin etrafında topladığı gerçeğinden başka bir varlığı yoktu. Bentham'ın etrafında görüşlerini onun ağzından dinleyen bir grup mürit toplanmış olduğu inancı babamın *Mackintosh Üzerine Bir Fragman* adlı eserinde hak ettiği yanıtı verdiği bir masaldır ve Mr. Bentham'ın yaşam alışkanlıkları ile sohbet tarzını bilen herkes için saçmalıktan başka bir şey değildir. Bentham'ın

10 Vergilius, *Aeneis* II.6'dan alıntı: *onun büyük bir parçasıydım.*

yaptığı etki yazılarından kaynaklanıyordu. Onlar aracılığıyla insanlığın durumu üzerinde şüphesiz babama atfedebilecek olandan daha geniş ve daha derin etkiler üretti ve üretmeye devam ediyor. O tarihte çok daha büyük bir isim. Fakat babam çok daha büyük bir kişisel nüfuza sahipti. Sohbetinin gücü ve öğreticiliği yüzünden aranılan biriydi ve bunu görüşlerinin yayılması için bir araç olarak büyük ölçüde kullandı. Gündelik konuşma diliyle yapılan tartışmalarda en iyi düşüncelerinin bu kadar hakkını veren birini hiç tanımadım. Büyük zihinsel kaynakları üzerindeki mükemmel hâkimiyeti, özlü dili ve yüksek ifade gücü ve konuşma tarzının ahlaki ciddiyeti ve entelektüel gücü onu tüm tartışmacı konuşmacıların en çarpıcılarından biri hâline getirdi ve anekdotlarla doluydu, candan gülerdi ve sevdiği insanlarla birlikteyken son derece canlı ve eğlendirici bir arkadaştı. Gücü yalnızca veya hatta büyük ölçüde sadece entelektüel inançlarını yayarken değil, daha çok o zamandan bu yana son derece nadir oluşunu takdir etmeyi öğrendiğim bir niteliğin etkisi sayesinde kendini gösteriyordu: O yüce kamusal ruhu ve her şeyden önce bütünün iyiliği için duyduğu endişe temas ettiği zihinlerde var olan her benzer erdem tohumunu ısıtarak onlara yaşam ve hareketlilik veriyordu; onlara onayını alma arzusu, onaylamaması durumunda ise utanç hissettiriyordu; sohbeti ve bizzat varlığı aynı amaçlara yönelmiş olanlara ahlaki destek ve onların arasında ürkek veya karamsarlara cesaret veriyordu ve bunu her zaman (herhangi bir özel durumda beklenebilecek sonuçlara dair iyimserin tersi olsa da) aklın gücüne, gelişimin genel ilerlemesine ve bireylerin makul bir çabayla yapabilecekleri iyiliğe duyduğu tam güven sayesinde yapıyordu.

O zamanın Benthamcı veya faydacı propagandacılığına ayırt edici karakterini kazandıran şey babamın görüşleriydi. Görüşleri ondan yayılarak tek tek birçok yöne düştü, ancak ondan doğan sürekli bir akış olarak esasen üç kanalda aktı-

lar. Biri benim üzerimden: Onun öğretimi altında doğrudan şekillenmiş tek zihin bendim ve benim aracılığımla kendileri de propagandacı olan birçok genç adam üzerinde önemli bir etkiye sahipti. İkincisi Charles Austin'in döneminden bazı Cambridgeliler üzerindendi: Bu kişiler ya onun aracılığıyla ya da onun verdiği genel zihinsel etkiyle babamın görüşlerine benzer birçok görüşü benimsemişti ve aralarında daha önemli olanların bazıları daha sonra babamla tanışmak istemiş ve evini sık sık ziyaret etmişti. Bunların arasında daha sonra Lord Belper olan Strutt ve saygıdeğer babası Sir Samuel ile babamın eskiden beri dost olduğu şimdiki Lord Romilly'den bahsedilebilir. Üçüncü kanal daha genç bir Cambridge lisans öğrencileri kuşağıydı ve bunlar Austin'in değil, görüşlerinin benzerliği vesilesiyle o değerli kişiyle yakınlaşan ve onun tarafından babamla tanıştırılan Eyton Tooke'un akranlarıydı: Bunların arasında en dikkate değer olanı Charles Buller'di. Başka birçok kişi babamın etkisinin önemli bir bölümünü bireysel olarak alıp iletmiştir: örneğin (daha önce bahsedildiği gibi) Black ve Fonblanque. Ancak bunların çoğunu sadece kısmi müttefik olarak saydık; mesela Fonblanque birçok önemli noktada bizden her zaman ayrılıyordu. Fakat aslında içimizdeki herhangi bir grupta hiçbir şekilde tam bir görüş birliği yoktu, ne de herhangi birimiz babamın tüm görüşlerini tamamen benimsemişti. Örneğin babamın *Yönetim Üzerine Deneme* adlı eseri hepimiz tarafından politik bilgeliğin bir başyapıtı olarak görülse de sadakatimiz hiçbir şekilde kadınların çıkarlarının erkeklerinkiyle aynı olduğundan iyi bir yönetimle tutarlı bir şekilde oy hakkından dışlanabileceğini öne sürdüğü paragrafa kadar uzanmıyordu. Bu öğretiye ben ve seçtiğim çalışma arkadaşlarımın hepsi en pozitif şekilde muhalifti. Babamın hakkını vermek gerekirse, bir sonraki paragrafta tam olarak benzer bir tezi kırk yaşın altındaki erkekler için de öne sürüyor ve kadınların bunlardan daha fazla dışlanması *gerektiğini* kastettiğini reddediyordu. Ger-

çekten kendisinin de dediği gibi, oy hakkının kısıtlanmasının daha iyi olup olmayacağını değil, sadece (kısıtlanacağı varsayımıyla) iyi yönetimin güvencelerinden fedakârlık yapılmasını gerektirmeyen azami kısıtlama sınırının ne olduğunu tartışıyordu. Fakat o zaman da o zamandan beri hep düşündüğüm gibi reddettiği görüş kadar kabul ettiği görüşün de *Deneme*'nin hedefindeki görüşler kadar büyük bir yanılgı olduğunu düşünüyordum: Kadınların çıkarı erkeklerinkine ancak bir tebaanın menfaatinin krallarınınkine dâhil olduğu kadar dâhildir ve oy hakkını herhangi bir kimseye vermek için var olan her sebep bunun kadınlardan esirgenmemesini gerektirir. Bu aynı zamanda genç mühtedilerin genel görüşüydü ve bu önemli noktada Mr. Bentham'ın tamamen bizim tarafımızda olduğunu söyleyebilmek sevindiricidir.

Felsefi Radikalizm

Fakat hiçbirimiz babamla muhtemelen her açıdan hemfikir olmasak da daha önce dediğim gibi onun görüşleri sonradan adına "Felsefi Radikalizm" denilen akımın ilk propagandacıları olan genç adamların oluşturduğu küçük gruba rengini ve karakterini veren temel unsurdu. Düşünme biçimlerini karakterize eden şey Bentham'ı bir şef ya da rehber olarak gören herhangi bir anlamda Benthamcılık değil, Bentham'ın bakış açısının modern siyasal iktisadın bakış açısı ve Hartley metafiziğiyle bileşimiydi. Malthus'un nüfus ilkesi[11] özellikle Bentham'a ait herhangi bir görüş kadar bir sancak ve aramızdaki birlik noktasıydı. Başlangıçta insan ilişkilerinin sınırsız bir şekilde iyileştirilebilirliğine karşı bir argüman olarak öne sürülmüş bu büyük öğretiyi büyük bir şevkle tam tersi anlamda benimsedik: Bu ilke bize göre iyileştirilebilirliği sağlamanın tek yolunun nüfus artışında

11 Kontrolsüz nüfus artışının gıda artışını kaçınılmaz olarak aşacağı ve insanlığı nüfusu azaltmanın bir yolunu bulmaya zorlayacağı tezi.

gönüllü bir kısıtlamaya giderek tüm emekçi nüfusa yüksek ücretlerle tam istihdam sağlamak olduğunu gösteriyordu. Babamla müştereken kabul ettiğimiz bu inancın belli başlı diğer özellikleri şöyle ifade edilebilir:

Politikada iki şeyin etkinliğine neredeyse sınırsız bir güven: temsilî yönetim ve tam tartışma özgürlüğü. Onlara ulaşmasına izin verildiğinde aklın insanların zihinleri üzerindeki etkisine babamın güveni o kadar tamdı ki tüm nüfusa okuma öğretilirse, her türlü görüşün onlara yazılı ve sözlü olarak hitap etmesine izin verilirse ve eğer oy hakkını kullanarak benimsedikleri görüşleri yürürlüğe koymak için bir yasama organı seçebilirlerse sanki her şey kazanılacakmış gibi hissediyordu. Yasama organının artık bir sınıf menfaatini temsil etmediğinde dürüstçe ve yeterli bilgelikle genel menfaati hedefleyeceğini düşünüyordu; zira insanlar yeterince eğitimli zekânın rehberliği altında olacağından onları temsil edecek kişiler konusunda genel olarak iyi bir seçim yapacak ve bunu yaptıktan sonra seçtikleri kişilere özgür bir takdir yetkisi tanıyacaktı. Buna göre aristokrat yönetim, herhangi bir biçimde Azınlık yönetimi onun gözünde insanlık ile onların işlerinin en yüksek bilgelikle yönetimi arasında duran tek şey olarak en ağır eleştirilerinin hedefiydi ve demokratik bir oy hakkı o zamana kadar genellikle demokrasiyi savunmak için kullanılmış özgürlük, insan hakları veya az çok önemli herhangi bir ifade temelinde değil, "iyi yönetimin güvenceleri" olarak politik inancının temel şartıydı. Bunda da sadece gerekli gördüğü şeylere sıkıca tutundu; monarşik veya cumhuriyetçi biçimlere nispeten kayıtsızdı – hatta Bentham'dan çok daha fazla: Bentham için bir kral "genel yozlaştırıcı" karakterinde zorunlu olarak çok zararlıydı. Aristokrasiden sonra [babamın] en tiksindiği şey resmî bir kilise veya rahipler birliğiydi: Bunlar konumları itibarıyla dinin en büyük fesatçılarıydı ve menfaatleri insan zihninin ilerlemesine karşı çıkmaktaydı, bu da

en büyük nefretinin hedefiydi. Fakat bunu hak etmeyen din adamlarından kişisel olarak hoşlanmıyor değildi ve böyle birçoğuyla samimi dostluğu vardı.

Ahlakta insanın esenliği için önemli gördüğü tüm noktalarda ahlaki duyguları güçlü ve katıydı; ancak sofuluk ve ruhbanlık zanaatı[12] dışında bir temeli olmadığını düşündüğü ortak ahlakın tüm o öğretilerine görüş olarak son derece kayıtsız kaldı (fakat bu kayıtsızlığı kendini kişisel davranışta göstermedi). Örneğin cinsiyetler arasındaki ilişkilerde özgürlüğün kesin koşullarının tam olarak ne olacağını ya da olması gerektiğini tanımlıyor gibi görünmese de önemli bir özgürlük artışı ümit ediyordu. Bu görüş teorik ya da pratik türden hiçbir tensellikle bağlantılı değildi. Aksine artan özgürlüğün yararlı etkilerinden biri olarak hayal gücünün artık fiziksel ilişki ve onun yardımcı unsurları üzerinde durmayacağını ve onu yaşamın temel amaçlarından biri hâline yükseltmeyeceğini öngörmekteydi: Bunu hayal gücünün ve duyguların bir çarpıklığını insan zihnindeki en yerleşik ve her şeye nüfuz eden kötülüklerden biri olarak görüyordu.

Psikolojideki temel öğretisi evrensel Bağlantı İlkesi sayesinde tüm insan karakterinin koşullar tarafından şekillendiği ve bunun sonucunda insanlığın ahlaki ve düşünsel durumunun eğitim yoluyla iyileştirilmesinin sınırsız olanağı olduğuydu. Tüm öğretilerinden hiçbiri bundan daha önemli değildi ya da üzerinde ısrar edilmeye daha fazla ihtiyaç duymaz; maalesef hem zamanında hem de o zamandan beri hüküm süren nazariye eğilimleriyle daha çok çelişeni de yoktur.

Bu çeşitli görüşler benim de içinde olduğum küçük bir gençler topluluğu tarafından gençlik fanatizmiyle ele geçirildi ve onlara en azından niyet olarak babamın tamamen muaf olduğu sekter bir ruh kattık. Biz (veya daha doğrusu bizim yerimize konulan bir hayalet) bazen saçma bir abar-

12 Özgün metindeki *priestcraft* kelimesinin "din esnaflığı"nı ima eden olumsuz bir çağrışımı vardır.

tıyla başkaları tarafından bir "okul" olarak adlandırılıyordu, aslında bu bazılarımızın bir süre gerçekten umduğu ve arzuladığı bir şeydi. On sekizinci yüzyıl Fransız *philosophe*'ları taklit etmeye çalıştığımız örneklerdi ve onlardan daha az sonuç almayı ummuyorduk. Takımdakilerin hiçbiri bu çocuksu heveslerde benim kadar ileri gitmedi: Gereksiz bir yer ve zaman kaybı olmasaydı bunun hakkında birçok ayrıntı sunabilirdim.

Bir İnsan Olarak Neydim

Bununla birlikte bütün bunlar aslında varoluşumuzun sadece dış yüzüdür veya en azından yalnız entelektüel kısmı, onun da bir yanından daha fazlası değildir. İçe doğru nüfuz etmeye ve insan olarak ne olduğumuza işaret etmeye çalışırken yalnızca kendimden söz ettiğim anlaşılmalıdır, zira yalnızca kendim hakkında yeterli bilgiye dayanarak konuşabilirim ve çizdiğim resmin birçok ve büyük değişiklikler yapılmadan arkadaşlarımın herhangi birine uyacağını sanmıyorum.

Bir Benthamcı için sıklıkla yapılan salt akıl yürütme makinesi tanımlaması bu sıfatla işaret edilen çoğu kişi için son derece geçersiz olsa da yaşamımın iki üç yılı boyunca benim için tamamen yanlış olmadığını düşünüyorum. Belki de benim için yaşama yeni atılan herhangi biri için pekâlâ geçerli olabileceği kadar geçerliydi: Böyle biri için arzunun yaygın nesneleri genel olarak en azından yeniliğin cazibesine sahip olmalıdır. Bu gerçekte pek olağanüstü bir şey yoktur: O zamanlar olduğum yaştaki bir gencin bir şeyden daha fazla olması beklenemez ve benim olduğum şey de buydu. Hırs ve üstünlük arzusuna fazlasıyla sahiptim ve insanlığın iyiliğine olduğunu düşündüğüm şeylere duyduğum tutku diğerleriyle karışan ve onlara renk veren en güçlü hissimdi. Fakat tutkum yaşamımın o döneminde henüz nazari görüşlere olan

hevesten başka bir şey değildi. Gerçek bir iyilikseverlik ya da insanlığa sempatide yatan kökleri yoktu; bununla birlikte bu nitelikler ahlak ölçütümdeki gerekli yerlerini koruyordu. İdeal asalete yönelik yüksek bir coşkuyla da bağlantılı değildi. Yine de bu duyguya hayal gücüne dayalı olarak çok duyarlıydım; fakat o zamanlar bunun doğal besini olan şiirsel kültürün bir eksikliği, buna karşılık ona zıt olan disiplinin, salt mantık ve analizin aşırı bolluğu vardı. Buna ek olarak daha önce de bahsedildiği gibi babamın öğretileri duyguyu değersizleştirmeye eğilimliydi. Bunun nedeni katı yürekli ya da duyarsız olması değildi; daha ziyade aksi nitelikten ötürü olduğuna inanıyorum: Duygunun kendi başının çaresine bakabileceğini, eylemler gerektiği gibi önemsenirse ortada yeterince duygu olacağının kesin olduğunu düşünürdü. Ahlaki ve felsefi tartışmalarda duygunun kendisi gerekçelendirmeye muhtaçken, davranışın nihai sebebi ve gerekçesi yapılma sıklığından rahatsız olurdu; keza uygulamada insan mutluluğu üzerindeki etkisi zararlı olan eylemlerin duygu icabı gerekli olduğunun savunulmasından ve duygusal bir insanın karakterinin takdire layık görülmesinden rahatsız olurdu, zira kendisi sadece eylemlerin bunu hak ettiğini düşünürdü, duyguya övgü atfetme ve gerek insanların değerlendirilmesinde, gerek eşyaya dair tartışmada ona en kısıtlı atıflar dışında herhangi bir atıfta bulunma konusunda gerçek bir tahammülsüzlüğü vardı. İçindeki bu özelliğin ben ve başkaları üzerindeki etkisine ek olarak en çok önem verdiğimiz görüşlerin tümüne sürekli olarak duygu zemininde saldırıldığını gördük. Fayda soğuk bir şekilde hesap kitap yapma işi olmakla, siyasal iktisat katı yürekli olmakla, nüfus karşıtı öğretiler insanlığın doğal duygularından uzaklaştırıcı olmakla kınandı. Biz de bunlara "nutuk" ve "muğlak genellemeler" ile birlikte bize ortak aşağılama terimi olarak hizmet eden "duygusallık" kelimesiyle karşılık verdik. Bize muhalafet edenlere karşı genellikle haklı

olsak da bunun sonucu (kamu ve özel görev duyguları hariç) duyguyu geliştirmenin aramızda çok saygı görmemesi ve çoğumuzun düşüncelerinde, özellikle de bende çok az bir yere sahip olmasıydı. Esas düşündüğümüz şey insanların görüşlerini değiştirmekti, onların kanıtlara istinaden inanmasını ve gerçek menfaatlerinin ne olduğunu bilmesini sağlamaktı, bunu bir kez bildiklerinde kanaat yoluyla buna yönelik bir özeni birbirlerine kabul ettireceklerini düşünüyorduk. Bencil olmayan iyilikseverliğin ve adalet sevgisinin daha üstün mükemmelliğini tam olarak kabul ederken, insanlığın yenilenmesini bu hisler üzerinde herhangi bir doğrudan eylemden değil, bencil duyguları aydınlatan eğitimli aklın etkisinden bekliyorduk. Bu sonuncusu daha asil eylem ilkeleri tarafından harekete geçirilen insanların elinde bir gelişim aracı olarak fevkalade önemli olsa da o günün Benthamcı veya faydacılarının hayatta kalanlarından herhangi birinin şimdi insan davranışının genel ıslahı için esas olarak ona itibar ettiğini sanmıyorum.

Şiir

Hem teoride hem de pratikte duyguyu geliştirmenin bu ihmali doğal olarak başka şeylerin yanı sıra şiirin ve genel olarak insan doğasının bir unsuru olan hayal gücünün küçümsenmesine yol açtı. Benthamcılara dair yaygın görüşün bir parçası şiir düşmanı olmaları ya da olduklarıydı. Bu Bentham'ın kendisi için kısmen doğruydu: "Tüm şiir yanlış temsildir," derdi, fakat kastedilen anlamda aynı şey tüm etkileyici konuşmalar için, yapı olarak bir aritmetik toplamdan daha fazla söylev türünde olan bütün temsil veya telkinler için söylenebilirdi. Bingham'ın *Westminster Review*'nun ilk sayısındaki makalesinde Moore'da beğenmediği bir şeyin açıklaması olarak, "Mr. Moore bir şair*dir* ve dolayısıyla bir akıl yürütmeci *değil*dir," demesi *Review*'daki yazarlara şiir-

den nefret ettikleri görüşünün yapışmasına bir hayli hizmet etmiştir. Fakat gerçek şu ki çoğumuz çok iyi şiir okuyucularıydık; Bingham'ın kendisi şiir yazardı; benim için (ki babam için de aynı şey söylenebilir) doğru ifade şiirden hoşlanmadığım değil, teorik olarak ona kayıtsız olduğum olurdu. Düzyazıda sevmemem gereken herhangi bir duyguyu şiirde de sevmezdim ve bu çok şeyi içeriyordu. Şiirin duyguları eğitmenin bir yolu olarak insan kültüründeki yerine tamamen kördüm. Fakat her zaman kişisel olarak bazı türlerine karşı çok duyarlıydım. Benthamcılığımın en sekter döneminde Pope'un *İnsan Üzerine Deneme* şiirine baktım ve içindeki her görüş benimkine ters olsa da hayal gücümü ne kadar güçlü etkilediğini çok iyi hatırlıyorum. Belki de o sırada belagatli manzum tartışmadan daha yüksek tipte şiirsel kompozisyon bende benzer bir etki yaratmamış olabilir; her hâlükârda buna nadiren fırsat verdim. Ancak bu sadece edilgin bir hâldi. Entelektüel inancımın temelini önemli ölçüde genişletmeden çok önce zihinsel gelişimimin doğal seyrinde kahraman insanların ve özellikle de felsefenin kahramanlarının yaşamlarına ve karakterlerine saygı dolu bir hayranlıkla en değerli türden bir şiirsel kültür edinmiştim. İnsanlığın velinimetlerinin çoğunun Plutarkhos'un *Yaşamlar*'ından deneyimlediklerini bildirdikleri ilham verici etkinin aynısını benim üzerimde Platon'un Sokrates tasvirleri ve bazı modern biyografiler ile hepsinden önemlisi Condorcet'nin *Turgot'nun Yaşamı* kitabı yarattı; bu en bilge ve en asil insanlardan biri tarafından betimlenmiş en bilge ve en asil yaşamlardan birini içerdiği için en iyi türden coşku uyandırmaya yönelik iyi tasarlanmış bir kitaptır. Yakınlık duyduğum görüşlerin bu muhteşem temsilcilerinin kahramanca erdemi beni derinden etkiledi; duygu ve düşüncenin daha yüksek bölgelerine taşınmam gerektiğinde başkalarının sevilen bir şaire başvurması gibi sürekli olarak onlara başvurdum. Bu arada bu kitabın sekter budalalıklarımı giderdiğini söyleye-

bilirim. "*Il regardait toute secte comme nuisible*,"[13] ile başlayan ve Turgot'nun neden kendisini Ansiklopedicilerden her zaman tamamen ayrı tuttuğunu açıklayan iki veya üç sayfa zihnime derinden işledi. Kendimi ve başkalarını faydacı olarak adlandırmaktan vazgeçtim ve "biz" zamiri veya başka bir kolektif adlandırmayla sekterlik *sergilemeyi*[14] bıraktım. Kendi gerçek içsel sekterliğimden epey sonraya kadar kurtulamadım ve bu çok daha yavaş bir şekilde oldu.

Yargısal İspatın Gerekçesi'nin Yayına Hazırlanması

1824'ün sonu ya da 1825'in başında Mr. Bentham Mösyö Dumont'dan *İspat* ile ilgili evrakını geri aldıktan sonra çok geçmeden onları orijinal dilinde bastırmaya karar verdi (*Traité des Preuves Judiciaires*[15] onları temel alıyordu, o sırada yeni tamamlanmış ve yayımlanmıştı) ve onları yayına hazırlayabilecek kişi olarak beni düşündü; tıpkı *Yanılgılar Kitabı* adlı eserinin yakın zamanda Bingham tarafından düzenlendiği gibi. Memnuniyetle üstlendiğim bu görev yaklaşık bir yıl boyunca neredeyse tüm boş zamanımı aldı, buna daha sonra beş büyük cildin matbaa süreci için harcadığım zaman dâhil değildir. Mr. Bentham bu incelemeye önemli aralıklarla üç kez başlamıştı, her seferinde farklı bir şekilde ve her seferinde öncekine atıfta bulunmadan: Bu üç seferin ikisinde neredeyse tüm konunun üzerinden geçmişti. Bu üç el yazması yığınını tek bir inceleme olarak kısaltmak benim işimdi; son yazılanı esas alarak ve ona diğer ikisinin tamamen iptal edilmemiş kısımlarını dâhil ederek. Bentham'ın okurlara muhtemelen karmaşık gelecek ve bu yüzden anlamak için zahmete katlanmayacakları türden girift ve ara cümlelerini de çözmeliydim. Ayrıca Mr. Bentham'ın özel

13 *Her sekterliği zararlı gördü.* (Fr.)

14 Mill burada Fransızca *afficher* fiilini kullanmıştır.

15 *Yargısal İspat Üzerine İnceleme.*

arzusu gereği bıraktığı herhangi bir *boşluğu*[16] doldurmaya çalışmalıydım ve onun isteğiyle bu amaçla İngiliz ispat hukuku üzerine en yetkin incelemeleri okudum ve İngiliz kurallarının sakıncalı noktaları arasından Bentham'ın dikkatinden kaçmış birkaçı hakkında yorum yaptım. Dumont'un kitabının eleştirmenleri tarafından [Bentham'ın] bazı öğretilerine yapılan itirazlara da yanıt verdim ve ihtimal dışılık ve imkânsızlık teorisi gibi konunun daha soyut bazı kısımlarına birkaç tamamlayıcı açıklama ekledim. Bu editoryal ilavelerin tartışmalı kısmı benim kadar genç ve deneyimsiz birine yakışır olandan daha küstah bir tonda yazılmıştır;[17] fakat aslında kendi şahsımda ortaya çıkmayı hiç düşünmemiştim ve Bentham'ın isimsiz bir editörü olarak benim için öyle olabilse de ona veya konuya uygun olmadığını düşünmeden yazarın üslubuna ayak uydurdum. Onu vazgeçmesi için ikna etmeye boşuna çalıştım, ama editör olarak ismim kitap basıldıktan sonra doğrudan Mr. Bentham'ın arzusuyla eklendi.

Bu editoryal çalışmada geçen zaman kendi gelişimim açısından son derece iyi bir şekilde kullanılmıştı. *Yargısal İspatın Gerekçesi* Bentham'ın bütün eserleri arasında içeriği en zengin olanlardan biridir. İspat teorisi kendi başına onun en önemli konularından biri olduğu ve diğer konuların çoğuna dal budak saldığı için kitap onun tamamen gelişmiş en iyi düşüncelerinin büyük bir bölümünü içerir; daha özel olarak eserlerinde o zamanki İngiliz hukukunun kötülük ve kusurlarının bulunabilecek en ayrıntılı teşhiridir; ispat hukukuyla sınırlı kalmayıp açıklayıcı örnekler aracılığıyla Westminster Hall'un[18] tüm usul veya uygulamasını içerir. Dolayısıyla kitaptan edindiğim ve sadece okumakla elde edebileceğimden çok daha ayrıntılı bir şekilde bende yer eden doğrudan bilgi

16 Mill burada Latince *lacunae* kelimesini kullanmıştır.

17 Mill o sırada 18 yaşındaydı.

18 İngiliz Parlamentosu.

hiç de küçük bir kazanım değildi. Fakat bu iş benim için daha az beklenebilecek bir şey yaptı: Yazma yeteneklerime harika bir başlangıç yaptırdı. Bu editoryal görevden sonra yazdığım her şey daha önce yazdığım her şeyden belirgin şekilde üstündü. Bentham'ın daha sonraki üslubu herkesin bildiği gibi ağır ve hantaldı, bu da iyi bir niteliğin, kesinlik tutkusunun aşırılığından kaynaklanıyordu: Bu yüzden her cümlenin kalbine okuyucu ana önermeyle eş zamanlı olarak tüm çeşitlendirmeleri ve sınırlandırmaları zihnine alabilsin diye art arda yan cümleler koyuyordu ve bu alışkanlık cümlelerinin okunması onlara alışık olmayanlar için fazla zahmetli olana kadar hoşuna gitti. Fakat önceki üslubu, *Yönetim Üzerine Fragman*, *Bir Yargı Teşkilatı Planı* gibi eserlerinin tarzı doluluk ile birleştirilmiş canlılık ve kolaylığın neredeyse hiç aşılmamış bir modelidir ve *İspat* üzerine el yazmalarında bu önceki tarzından hepsini korumaya çalıştığım birçok örnek vardı. Bu takdire şayan yazıyla bu kadar uzun süre haşır neşir olmamın benim üzerimde önemli bir etkisi oldu; kolaylık ile kuvveti dikkat çekici ölçüde birleştiren Goldsmith, Fielding, Pascal, Voltaire ve Courier gibi hem Fransız hem İngiliz başka yazarları gayretli bir şekilde okuyarak bu etkiyi pekiştirdim. Bu etkiler sayesinde yazım ilk yazılarımın yavanlığını kaybetti, kemikler ve kıkırdaklar ete bürünmeye başladı ve üslup zaman zaman canlı ve neredeyse hafif bir hâle geldi.

Bu iyileşme ilk olarak yeni bir alanda sergilendi. Şu anki Marshall kuşağının babası, aynı zamanda Grampound'un kaybettiği temsil Yorkshire'a devredildiğinde[19] Yorkshire'dan parlamentoya giren, ciddi bir parlamenter reformcu ve cömertçe kullandığı büyük bir servetin sahibi olan Leedsli Mr. Marshall, Bentham'ın *Yanılgılar Kitabı*'ndan çok etkilenmiş-

19 Cornwall ilinde bulunan Grampound politik yolsuzluk nedeniyle 1821 yılında seçim bölgesi olarak lağvedilmiş, iki parlamenter çıkarma hakkı Yorkshire'a devredilmişti.

ti; parlamento tartışmalarını her yıl *Hansard*'ın[20] kronolojik sırasına göre değil konulara göre sınıflandırılmış olarak ve konuşmacıların yanılgılarına işaret eden bir yorum eşliğinde yayımlamanın yararlı olacağı düşüncesi aklına geldi. Bu niyetle doğal olarak *Yanılgılar Kitabı*'nın editörüyle görüştü ve Bingham, Charles Austin'in yardımıyla editörlüğü üstlendi. Çalışmaya *Parlamento Tarihi ve İncelemesi* adı verildi. Satışı varlığını sürdürmek için yeterli değildi ve sadece üç yıl sürdü. Ancak parlamenter ve politik insanlar arasında biraz ilgi uyandırdı. [Radikal] partinin en iyi gücü onunla ortaya kondu ve icrası onlara *Westminster Review*'nun o zamana kadar sağladığından çok daha fazla prim kazandırdı. Bingham ve Charles Austin orada çok şey yazdı; keza Strutt, Romilly ve başka birçok liberal avukat. Babam en iyi üslubuyla bir makale yazdı; büyük Austin de başka bir makale. Coulson çok değerli bir makale yazdı. Yasama yılının (1825) ana konusu olan Katolik Birliği ve Katoliklere Yönelik Engeller[21] hakkında bir makaleyle ilk sayının başını çekmek bana nasip olmuştu. İkinci sayıda 1825 Ticari Krizi ve Para Birimi Tartışmaları üzerine ayrıntılı bir makale yazdım. Üçüncüsünde biri önemsiz bir konuda, diğeri ticarette Mütekabiliyet ilkesi üzerine Canning ve Gallatin arasındaki meşhur bir diplomatik yazışmayla ilgili iki makalem vardı. Bu yazılar artık bana öğretilen doktrinlerin taklitleri ve uygulamaları değildi; bu isim yeni biçimler ve bağlantılar içindeki eski fikirlere verilebildiği ölçüde orijinal düşüncelerdi ve onlarda önceki yazılarımın hiçbirinde olmadığı kadar olgunluk ve iyi sindirilmiş bir nitelik olduğunu söylemekle hakikati aş-

20 1802'den beri yayımlanan günlük parlamento zabıtları.

21 Katolik Birliği İrlandalı avukat ve politik lider Daniel O'Connell (1875-1847) tarafından Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı'nda Katoliklerin önündeki toplumsal ve politik engelleri kaldırmaya yönelik bir kampanya yürütmek amacıyla 1823'te kurulmuştu. Bu engellerin en önemlisi 1672 İmtihan Yasası çerçevesinde Katoliklerin dinlerinden ötürü parlamentoya girme hakkından mahrum olmalarıydı.

mış olmam. Dolayısıyla uygulama açısından hiç de çocuksu değillerdi; fakat konuları ya geçip gittiği ya da o zamandan beri çok daha iyi ele alınmış olduğu için tamamen hükümsüz kaldılar ve *Westminster Review*'nun ilk hanedanına olan katkılarım gibi maziye gömülü kalmak zorundalar.

Daha İleri Düzeyde Öğrenim

Bu şekilde kamuya yönelik yazı yazmakla meşgul olurken kendini yetiştirmenin başka biçimlerini ihmal etmedim. Almancayı bu sırada öğrendim; ona Hamilton yöntemiyle[22] başladık, bu amaçla ben ve arkadaşlarımın bir kısmı bir sınıf oluşturduk. Bu dönemden itibaren uzun yıllar boyunca sosyal çalışmalarımız zihinsel ilerlememe çok katkıda bulunan bir şekil aldı. Aklımıza ustalaşmak istediğimiz birçok bilim dalının ortak bir çalışmasını okuma ve sohbet yoluyla yürütmek fikri geldi. On, on iki veya daha fazla kişi bir araya geldik. Mr. Grote bunun için Threadneedle Sokağı'ndaki evinin bir odasını ödünç verdi ve Faydacılar Cemiyeti'nin üç asli üyesinden biri olan ortağı Prescott bize katıldı. Her hafta iki sabah saat sekiz buçuktan çoğumuzun günlük işleri için ayrılmak zorunda olduğu ona kadar toplanıyorduk. İlk konumuz siyasal iktisattı. Ders kitabı olarak sistematik bir inceleme seçtik; babamın *Unsurlar*'ı ilk tercihimizdi. Birimiz bir bölümü veya kitabın daha küçük bir kısmını yüksek sesle okuyordu. Daha sonra tartışma açılıyor ve itirazı veya başka bir yorumu olan kişi bunu sunuyordu. Kuralımız, büyük ya da küçük olsun, gündeme getirilen her noktayı enine boyuna tartışmak, tartışmaya katılan herkesin bireysel olarak ulaştıkları sonuçtan memnun olana kadar tartışmayı uzatmak ve bölümün veya sohbetin önerdiği her tamamlayıcı

22 İrlandalı dil öğretmeni James Hamilton (1769-1829) tarafından uygulanan dil öğretme yöntemi. İlk aşamada bir metnin kelimesi kelimesine çevirisiyle başlanıyor, gramer sonraki bir aşamaya bırakılıyordu.

yorumu takip etmek, bulduğumuz her düğümü çözene kadar asla bırakmamaktı. Belli bir noktaya ilişkin tartışmayı, toplantılarımız arasında dikkatlice düşünerek ve bir önceki sabahın tartışmasında ortaya çıkmış yeni zorluklara çözümler üreterek birkaç hafta boyunca defalarca devam ettirdik. Babamın *Unsurlar*'ını bu şekilde bitirdiğimizde Ricardo'nun *Siyasal İktisadın İlkeleri* ve Bailey'in *Değer Üzerine İnceleme* kitabıyla aynı şekilde devam ettik. Bu detaylı ve etkin tartışmalar yalnızca bu toplantılara katılanları son derece geliştirmekle kalmadı, aynı zamanda soyut siyasal iktisadın bazı konularına yeni bakış açıları da getirdi. Daha sonra yayımladığım uluslararası değerler teorisi *Kâr ve Faiz Üzerine* denememde ortaya konan Ricardo'nun kâr teorisinin değiştirilmiş şekli olarak bu sohbetlerden doğmuştur. Aramızda yeni nazariyeler esasen Ellis, Graham ve benden ortaya çıktı; fakat ötekiler de, özellikle Prescott ve Roebuck, biri bilgisiyle diğeri diyalektik kavrayış keskinliğiyle tartışmalara değerli katkılarda bulundu. Ben ve Graham uluslararası değer ve kâr teorilerini eşit ölçüde düşündük ve çalıştık, eğer orijinal projemiz uygulanmış olsaydı, "Siyasal İktisadın Çözüme Kavuşmamış Bazı Soruları Üzerine Denemeler"im onun bazı yazılarıyla birlikte, ortak isimlerimiz altında yayımlanacaktı. Fakat benim açıklamam yazıldığında aramızdaki görüş birliğini çok fazla abarttığımı gördüm ve [Graham] iki denemenin en orijinali olan uluslararası değerler denemesinden o kadar ayrıldı ki teoriye o zaman sadece benimmiş gözüyle bakmak zorunda kaldım ve yıllar sonra yayımlandığında bu şekilde çıktı. Babamın *Unsurlar*'ı üçüncü basım için gözden geçirirken yaptığı değişiklikler arasında birkaçının bu sohbetlerin ortaya çıkardığı eleştirilere dayandığını söyleyebilirim ve özellikle de bahsettiğim her iki konuda da görüşlerini değiştirdi (fakat yeni nazariyelerimiz ölçüsünde değil).

Siyasal iktisada yeterince doyduğumuzda kıyas mantığını aynı şekilde ele aldık ve Grote o zaman bize katıldı. İlk ders

kitabımız Aldrich'di,[23] ancak yüzeyselliğinden tiksinip bu tür kitapların büyük bir koleksiyoncusu olan babamın sahip olduğu skolastik mantığın birçok el kitabı arasında en mükemmel olanlardan birini, Cizvit Du Trieu'nun *Manuductio ad Logicam*'ını yeniden bastık. Bunu bitirdikten sonra ilkin Whately'nin o sırada *Encyclopaedia Metropolitana*'dan [alınarak] yeniden yayımlanmış olan *Mantık*'ını ele aldık ve son olarak da Hobbes'ın *Computatio sive Logica*'sını. Kendi tarzımızda ele aldığımız bu kitaplar orijinal metafizik nazariyeler için geniş bir yelpaze sağlıyordu ve *Mantık Sistemi*'min ilk kitabında skolastik mantıkçıların ilke ve ayrımlarını rasyonelleştirmek ve düzeltmek ve Önermelerin Anlamları teorisini geliştirmek için yapılanların çoğunun kökeni bu tartışmalardı; Graham ve ben yeniliklerin çoğunu yaratırken, Grote ve diğerleri mükemmel bir jüri veya sınama sağladılar. Bu andan itibaren mantık üzerine bir kitap yazma projesini oluşturdum, ancak sonuçta icra ettiğimden çok daha mütevazı bir ölçekte.

Mantık ile işimiz bittikten sonra analitik psikolojiye başladık ve ders kitabımız için Hartley'yi seçtik ve her birimize bir nüsha vermek için Londra'yı baştan sona arayarak Priestley'nin edisyonunu abartılı bir fiyata yükselttik. Hartley'yi bitirdiğimizde toplantılarımıza ara verdik; fakat babamın *Zihnin Analizi* eseri kısa bir süre sonra yayımlanınca onu okumak amacıyla yeniden bir araya geldik. Çalışmalarımız bununla sona erdi. Özgün ve bağımsız bir düşünür olarak gerçek başlangıcımı hep bu sohbetlere dayandırdım. Nazariyatta şimdiye kadar yaptığım ya da bundan sonra yapacağım her şeyi atfettiğim zihinsel bir alışkanlığı onlar aracılığıyla edindim ya da gayet güçlendirdim: Zorlukların yarım çözümlerini asla tam olarak kabul etmemek; bir muammayı asla terk etmemek, halledilene kadar ona tekrar tekrar geri dönmek; önemli görünmedikleri için bir

23 Henry Aldrich'in (1647-1710) *Artis logicae compendium* adlı eseri.

konunun karanlık köşelerinin keşfedilmemiş kalmasına asla izin vermemek; bütünü anlayana kadar bir konunun herhangi bir bölümünü mükemmel bir şekilde anladığımı asla düşünmemek.

1825'den 1830'a kadar topluluk önünde konuşma şeklinde yaptığımız işler o yıllarda yaşamımda önemli bir yer kapladı ve gelişimim üzerinde önemli etkileri olduğu için bunlar hakkında bir şeyler söylemeliyim.

Owencılarla[24] Mücadele

Chancery Sokağı'nda bir süredir haftalık kamuya açık tartışmalar için bir araya gelen Kooperatifçiler Cemiyeti[25] adlı bir Owencılar topluluğu vardı. 1825'in başlarında Roebuck tesadüfen birçok üyesiyle temasa geçmişti, bu da bir iki toplantımıza ve Owencılara karşı tartışmaya katılmasına yol açmıştı. Bazılarımız oraya grup olarak gitme ve genel bir mücadeleye girme fikrini ortaya attı, Charles Austin ve ortak çalışmalarımızda genellikle yer almayan onun bazı arkadaşları projeye dâhil oldular. Bu kendileri de isteksiz olmayan cemiyetin önde gelen üyeleriyle uyum içinde yürütüldü, zira muhalifleriyle tartışmayı kendi grupları içinde uysal bir tartışmaya doğal olarak tercih ediyorlardı. Nüfus sorunu tartışma konusu olarak önerildi:[26] Charles Austin parlak bir konuşmayla bizim tarafın görüşüne öncülük etti ve mücadele aralarında cemiyet üyeleriyle arkadaşlarının yanı sıra hukuk loncalarından birçok dinleyici ve bazı konuşmacıların bulunduğu kalabalık bir izleyici topluluğu önünde aralıklı olarak beş altı haftalık toplantılarla devam etti. Bu

24 Kooperatifçiliğe dayalı bir sosyalizmi savunan ve *A New View of Society* (Yeni Bir Toplum Görüşü, 1813-14) kitabının yazarı Robert Owen'ın takipçileri.

25 Cooperative Society.

26 Thomas Malthus *Essay on Population*'ın (Nüfus Üzerine Deneme, 1798) sonraki edisyonlarında Owen'ın çalışmalarını sert biçimde eleştirmişti.

tartışma sona erdiğinde Owen'ın sisteminin genel meziyetleri hakkında bir başkası başlatıldı ve mücadele toplamda yaklaşık üç ay sürdü. Bu Owencılar ile Owencıların en köklü muhalifleri olarak gördükleri siyasal iktisatçılar arasında bir *lutte corps à corps*[27] idi; ama tamamen dostça bir tartışmaydı. Siyasal iktisadı temsil eden bizler onlarla aynı amaçlara sahiptik ve bunu göstermeye gayret ettik; onların tarafındaki başlıca savunucu gayet iyi tanıdığım çok saygıdeğer bir adam olan Cork'tan Mr. William Thompson'dı; *Servet Dağılımı* üzerine bir kitabın ve babamın *Yönetim Üzerine Deneme*'sinde kadınlarla ilgili pasaja karşı onlar adına yazılmış *Çağrı* kitabının yazarıydı. Ellis, Roebuck ve ben tartışmada aktif rol aldık; hukuk loncalarından katılanlar arasında Charles Villiers'ı hatırlıyorum. Diğer taraf da nüfus sorunu üzerine dışarıdan çok etkili bir destek aldı. O zamanlar yaşlıca bir adam olan tanınmış Gale Jones süslü konuşmalarından birini yaptı; fakat en çok etkilendiğim konuşmacı neredeyse söylediği her kelimeye karşı olsam da tarihçi Thirlwall'du: Daha sonra St. David Piskoposu olan Thirlwall o sırada Nasfet Mahkemesi avukatıydı ve Austin ile Macaulay'nin döneminden önce Cambridge Münazara Cemiyeti'nde belagatiyle edindiği büyük şöhret dışında tanınmıyordu. Konuşması benimkilerden birine yanıttı. Daha on cümle etmemişti ki onu şimdiye kadar dinlediğim en iyi konuşmacı olarak kaydettim ve o zamandan beri onun üzerine koyduğum birini hiç dinlemedim.

Yeni Cemiyet

Bu tartışmalara gösterilen büyük ilgi onlara katılanların bazılarını siyasal iktisatçı McCulloch'un Brougham, Horner ve diğerlerinin topluluk önünde konuşma yeteneklerini ilk geliştirdikleri Edinburgh'daki Münazara Cemiyeti benze-

27 *göğüs göğüse mücadele.* (Fr.)

ri bir cemiyete Londra'da ihtiyaç olduğu önerisini havada kapmaya meylettirdi. Kooperatifçiler Cemiyeti'ndeki deneyimimiz Londra'da böyle bir amaç için bir araya getirilebilecek türden insanlar konusunda iyimser olmamıza haklı bir neden sağlıyor gibi görünüyordu. McCulloch konuyu o sıralarda siyasal iktisat özel dersleri verdiği birkaç nüfuzlu gence açtı. Bunlardan bazıları, özellikle de daha sonra Clarendon Kontu olan George Villiers projeye samimi bir şekilde dâhil oldu. O ve erkek kardeşleri Hyde ve Charles, Romilly, Charles Austin ve ben diğer bazılarıyla birlikte toplandık ve bir plan üzerinde anlaştık. Kasım ve Haziran ayları arasında Freemasons' Tavern'da iki haftada bir toplanmaya karar verdik ve kısa süre içinde muhteşem bir üye listemiz oldu: Aralarında birçok parlamento üyesinin yanı sıra Cambridge Münazara Cemiyeti'nin ve Oxford Münazara Cemiyeti'nin ünlü konuşmacılarının neredeyse tümü vardı. Cemiyete üye toplamaktaki başlıca zorluğumuzun yeterli sayıda Tory konuşmacısı bulmak olması ilginç biçimde zamanın eğilimlerini gösterir. Seferber edebildiklerimizin hemen hemen hepsi farklı mertebe ve derecelerden liberallerdi. Daha önce adı geçenlerin yanı sıra Macaulay, Thirlwall, Praed, Lord Howick, Samuel Wilberforce (daha sonra Oxford Piskoposu), Charles Poulett Thomson (daha sonra Lord Sydenham), Edward ve Henry Lytton Bulwer, Fonblanque ve şimdi anımsayamayacağım, fakat daha sonra kamusal veya edebî yaşamda az çok öne çıkan başka birçok kişi vardı. Hiçbir şey daha ümit verici görünmüyordu. Ancak harekete geçme zamanı yaklaştığında ve bir başkan belirlemek ve ilk münazarayı açmak için birini bulmak gerektiğinde ünlülerimizin hiçbiri bu iki görevi de yerine getirmeye razı olmadı. Bu konuda ısrar edilen birçok kişi arasında ikna edilebilen tek kişi çok az tanıdığım, ancak Oxford'da yüksek onur derecesi almış ve orada büyük bir hitabet şöhretine sahip olduğu söylenen bi-

riydi ve bir süre sonra parlamentonun Tory üyesi olmuştu.[28] Dolayısıyla hem başkanlık koltuğunu doldurmak hem de ilk konuşmayı yapmak için seçildi. Önemli gün gelip çattı; sıralar kalabalıktı; büyük konuşmacılarımızın hepsi oradaydı, ama çabalarımıza yardım etmek için değil, yargılamak için. Oxford hatibinin konuşması tam bir başarısızlıktı. Bu bütün işleri altüst etti: Müteakip konuşmacılar azdı ve hiçbiri ellerinden gelenin en iyisini yapmadı. Olay tam bir fiyaskoydu; güvendiğimiz ünlü hatipler bir daha asla geri dönmediler ve bana en azından bir yaşam dersi verdiler. Bu beklenmedik çöküş projeyle olan tüm ilişkimi değiştirdi. Özellikle ilk başta önemli bir rol almayı ya da çok veya sık konuşmayı beklemiyordum, ama o zaman planın başarısının yeni insanlara bağlı olduğunu gördüm ve işe dört elle sarıldım. İkinci konuyu ben açtım ve o zamandan beri neredeyse her münazarada konuştum. Bir süre çok çetin bir işti. Üç Villiers ve Romilly bir süre daha bizimle kaldı, ama ben ve Roebuck hariç cemiyetin tüm kurucularının sabrı sonunda tükendi. Takip eden 1826-27 sezonunda işler düzelmeye başladı. İki mükemmel Tory konuşmacı bulduk: Hayward ve Shee (daha sonra Yüksek Avukat Shee). Radikal taraf Charles Buller, Cockburn ve diğer ikinci kuşak Cambridge Benthamcıları tarafından güçlendirildi. Onların yardımlarıyla ve ara sıra aldığımız diğer yardımlarla ve düzenli konuşmacılar olarak iki Torynin yanı sıra Roebuck ve benimle birlikte neredeyse her tartışma çatışmalarımız hakkında konuşulana ve birçok önemli ve saygın kişi bizi dinlemeye gelene kadar "felsefi radikaller" ile Tory avukatları arasında bir *bataille rangée*[29] oluyordu. Sonraki sezonlarda, 1828 ve 1829'da Maurice ve Sterling'in şahsında Coleridge'in takipçileri[30] cemiyette ikinci bir liberal ve hatta radikal parti gibi Benthamcılık-

28 Donald MacLean (1800-1874).

29 *meydan muharebesi.* (Fr.)

30 İngiliz romantik şair Samuel Taylor Coleridge (1772-1834).

tan tamamen farklı bir zeminde ve onlara karşı hararetle aleyhtar olarak ortaya çıktıklarında bu daha da çok oldu. Bu tartışmalara on sekizinci yüzyıl felsefesine karşı Avrupa tepkisinin genel öğretilerini ve düşünce biçimlerini getirdiler ve mücadelelerimize yeni kuşağın en kültürlü kesimi arasındaki fikir hareketinin kötü bir yorumcusu olmayan üçüncü ve çok önemli bir münakaşacı grubu eklediler. Münazaralarımız sıradan münazara cemiyetlerininkilerden çok farklıydı, zira bizimkiler genellikle her iki tarafın da üretebildiği ve çoğu zaman birbirlerinin dikkatli ve *serré*[31] çürütmeleri olarak eklenen en güçlü argümanlardan ve en felsefi ilkelerden oluşuyordu. Bu uygulama bize mutlaka çok faydalı oldu, özellikle de bana. Aslında konuşmada hiçbir zaman gerçek bir akıcılık kazanmadım, her zaman kötü ve hantal bir tarzım oldu, fakat kendimi dinletebiliyordum. İlgili duygulardan ya da işlenecek fikirlerin doğasından dolayı ifade önemli göründüğünde konuşmalarımı her zaman [önceden] yazdığım için etkili yazma yeteneğini büyük ölçüde geliştirdim; sadece akıcılık ve ritim için bir kulak değil, aynı zamanda *etkili* cümleler için pratik bir duygu ve karışık bir izleyici topluluğu üzerindeki etkilerine göre etkileyici özelliklerinin doğrudan bir ölçütünü edindim.

Westminster Review ile İlişkinin Sona Ermesi

Cemiyet ve onun için hazırlık eş zamanlı olarak devam eden sabah sohbetlerine hazırlıkla birlikte boş zamanımın büyük bölümünü işgal etti ve 1828 baharında *Westminster* için yazmayı bıraktığımda bana rahatlık hissi verdi. *Review* güçlük içine düşmüştü. İlk sayının satışı çok cesaret verici olsa da sabit satışın *Review*'nun giderlerini karşılamaya yetecek ölçekte olduğunu hiç düşünmüyordum. Bu giderler önemli ölçüde azaltılmıştı, ancak yeterince değil.

31 *sıkı.* (Fr.)

Editörlerden biri olan Southern istifa etmişti; önceki yazılar için telif ücreti alan babam ve ben de dâhil olmak üzere yazarların birçoğu son zamanlarda ücretsiz olarak yazmıştı. Bununla birlikte orijinal kaynaklar neredeyse tamamen ya da büyük ölçüde tükenmişti ve *Review* devam edecekse işleriyle ilgili bazı yeni düzenlemeler kaçınılmaz hâle gelmişti. Babam ve ben bu konuda Bowring'le birçok görüşme yaptık. *Review*'yu görüşlerimizin bir organı olarak sürdürmek için elimizden gelenin en iyisini yapmaya istekliydik, ancak Bowring'in editörlüğünde değil; artık ücretli bir editörü desteklemenin imkânsızlığı ona saygısızlık etmeden, hizmetlerinden vazgeçmeyi önerebileceğimiz bir gerekçe sağladı. Biz ve bazı arkadaşlarımız ya kendi aramızda ücretsiz bir editör bularak ya da editörlüğü aramızda paylaşarak, ücretsiz yazarlar olarak *Review*'yu sürdürmeye hazırdık. Ancak bu görüşme Bowring'in görünürde rızasıyla yürürken, o farklı bir çevrede (Albay Perronet Thompson ile) başka bir görüşme yürütüyordu ve bunun ilk işaretini Bowring'in editör olarak bize gönderdiği bir mektupta aldık, sadece bir düzenlemenin yapılmış olduğunu bildiriyor ve telif ücreti sözüyle bir sonraki sayıya yazmamızı teklif ediyordu. Bowring'in eğer yapabilirse kendisine önermiş olduğumuzdan daha elverişli bir düzenleme yapma hakkına itiraz etmedik; fakat görünüşte bizim projemize katılırken, bize karşı yürüttüğü gizliliğin saygısızlık olduğunu düşündük ve hatta böyle düşünmemiş olsaydık bile onun yönetimindeki *Review*'ya yazmaya çalışarak daha fazla zaman harcamaya ve sıkıntıya katlanmaya istekli değildik. Dolayısıyla babam yazmaktan affını diledi; gerçi, iki üç yıl sonra büyük baskıyla da olsa politik bir makale daha yazdı. Bana gelince doğrudan reddettim. Böylece orijinal *Westminster*'le olan ilişkimi sonlandırdım. Oraya yazdığım son makale bana öncekilerden daha fazla emeğe mal olmuştu; ama bu *Napolyon'un Yaşamı*'na girişte Sir Walter Scott'ın Tory çarpıtmalarına karşı erken Fransız

Devrimcilerini savunan bir sevgi emeğiydi. Bu amaçla notlar alarak ve özetler çıkararak okuduğum kitapların sayısı –hatta satın almam gereken kitap sayısı bile (zira o günlerde referans kitapların eve götürülebileceği halk veya abonelik kütüphanesi yoktu)– birincil amacın değerini fazlasıyla aşmıştı; fakat o zamanlar bir Fransız Devrimi tarihi yazmak için yarı şekillenmiş bir niyetim vardı ve bunu hiç yerine getirmesem de topladığım kitaplar daha sonra benzer bir amaç için Carlyle'a çok yararlı oldu.[32]

32 Thomas Carlyle, *The French Revolution* (Fransız Devrimi, 1837).

Beşinci Bölüm

Zihinsel Tarihçemde Bir Bunalım, İleriye Doğru Bir Aşama (1826-1832)

Bundan sonraki birkaç yıl boyunca yayınlama amaçlı çok az yazdım, düzenli olarak hiçbir şey yazmadım ve verdiğim bu aradan elde ettiğim avantajlar büyüktü. Bu dönemde düşüncelerimi yazılı olarak sunma baskısı olmadan onları sadece kendi zihnim için sindirip olgunlaştırabilmenin önemi benim için hiç de sıradan değildi. Yazmaya devam etseydim görüşlerim ve karakterimde o yıllarda gerçekleşen önemli dönüşümü bir hayli aksatırdı. Bu dönüşümün kökeni ya da en azından beni ona hazırlayan süreç ancak biraz geriye dönerek açıklanabilir.

Önemli Soru, Rahatsız Edici Yanıt

Bentham'ı ilk kez okuduğum 1821 kışından ve özellikle de *Westminster Review* çıkmaya başladığından beri yaşamda gerçekten bir amaç olarak adlandırılabilecek bir şeyim vardı: dünyayı düzeltmek. Mutluluk tasavvurum tamamen bu amaçla özdeşleşmişti. Kişisel sempatisini kazanmak istediklerim bu uğurda çalışan yoldaşlarımdı. Yol boyunca olabildiğince çok çiçek toplamaya çalışıyordum; ama ciddi

ve kalıcı bir kişisel tatmin olarak tüm dayanağım bundan ibaretti ve mutluluğumu daima ilerleme kaydedebilecek, fakat asla tamamen erişerek tükenmeyecek uzun süren ve uzak bir şeye yerleştirip mutlu bir yaşamım olduğunun kesinliği üzerine kendimi kutlamaya alışmıştım. Bu birkaç yıl boyunca çok başarılı oldu ve bu sırada dünyada devam eden genel iyileşme ve başkalarıyla birlikte bunu teşvik etmek için mücadele etmekte olduğum fikri ilginç ve canlı bir varoluşu doldurmaya yeterli görünüyordu. Fakat bir rüyadan uyanır gibi uyanma zamanı gelmişti. 1826 sonbaharıydı. Herkesin zaman zaman maruz kaldığı gibi sıkıcı bir ruh hâlindeydim; keyif almaya veya hoş bir heyecan duymaya açık değildim; diğer zamanlarda zevkli olan bir şeyin, tatsız veya şöyle böyle bir hâle geldiği o ruh hâllerinden biriydi; durum sanırım Metodizme dönenlerin "günah inancı"na ilk kapıldıkları anda genellikle içinde bulundukları gibiydi. Bu ruh hâli içinde aklıma şu soruyu kendime doğrudan sormak geldi: "Yaşamdaki tüm amaçlarına ulaşmış, kurumlarda ve görüşlerde dört gözle beklediğin tüm değişimlerin tam şu anda tamamıyla gerçekleşmiş olduğunu farz et: Bu senin için büyük bir neşe ve mutluluk olur muydu?" Ve bastırılamaz bir özbilinç belirgin bir şekilde yanıt verdi, "Hayır!" O an yüreğim ezildi: Yaşamımın üzerine kurulu olduğu tüm temel çöktü. Tüm mutluluğum sürekli bu amacın peşinde koşmakta yatıyordu. Amaç cazibesini yitirmişti ve araçlara bir daha nasıl ilgi duyabilirdim? Uğruna yaşayacak hiçbir şeyim kalmamış gibiydi.

Bulut Kalıyor, Yoğunlaşıyor

İlk başta bulutun kendiliğinden geçmesini umuyordum, ama geçmedi. Yaşamın daha küçük rahatsızlıkları için başlıca çare olan bir gece uykusunun buna hiçbir etkisi olmadı. Üzücü gerçeğin yenilenmiş bilinciyle uyandım. Onu yanımda

tüm arkadaş çevreme, tüm meşgalelerime taşıdım. Neredeyse hiçbir şeyin bana onu birkaç dakikalığına bile unutturacak gücü yoktu. Aylar boyunca bulut giderek yoğunlaşıyor gibiydi. O sırada Coleridge'in bilmediğim "Çöküntü" adlı şiirindeki dizeler durumumu tam olarak tasvir eder:

> Acısız bir keder, boş, karanlık ve kasvetli,
> Uyuşuk, boğucu, heyecansız bir keder,
> Hiçbir doğal çıkış veya avuntu bulamayan
> Sözde, iç çekişte veya gözyaşında.

En sevdiğim kitaplardan, o zamana kadar hep kendilerinden güç ve canlılık edindiğim geçmişin o asalet ve büyüklük anıtlarından boşuna medet umdum. Onları şimdi bir şey hissetmeden ya da tüm cazibesinden yoksun olarak alışılmış bir duyguyla okuyordum; insanlığa ve kendi uğruna mükemmelliğe aşkımın kendini tükettiğine ikna oldum. Ne hissettiğimi başkalarıyla konuşarak rahatlamaya çalışmadım. Eğer birini üzüntülerimi açmaktan kaçınmayacak kadar yeterince sevmiş olsaydım bulunduğum durumda olmamam gerekirdi. Ayrıca benimkinin ilginç ya da herhangi bir şekilde saygın bir iç sıkıntısı olmadığını hissettim. İçinde ilgi çekecek hiçbir şey yoktu. Bilgi olarak; eğer nerede arayacağımı bilseydim çok değerli olurdu. Macbeth'in hekime söylediği sözler sık sık aklıma geldi.[1] Ama böyle bir yardım için en ufak bir umut bağlayabileceğim kimse yoktu. Herhangi bir pratik zorlukta başvurmamın doğal olacağı babam böyle bir durumda yardım arayacağım son kişiydi. Her şey beni acısını çektiğim gibi bir ruh hâli hakkında hiçbir bilgisi olmadığına ve anlaması sağlansa bile onu iyileştirebilecek hekim olmadığına ikna etti. Tamamen onun eseri olan

1 Bkz. Shakespeare, *Macbeth*, V. Perde, 3. Sahne, 46-52. The Harvard Classics, ed. Charles W. Eliot, New York: P.F. Collier & Son Company, 1909-14.

eğitimim bu sonuçla sona erme olasılığı hesaba katılmaksızın yürütülmüştü ve başarısızlık muhtemelen düzeltilmez ve her hâlükârda *onun* çarelerinin gücünün ötesindeyken, ona planlarının başarısız olduğunu düşünme acısını vermekte bir fayda görmedim. Diğer arkadaşlarım arasında o zamanlar durumumu anlaşılır kılma umudumun olduğu hiç kimse yoktu. Ancak benim için gayet anlaşılırdı ve üzerinde ne kadar çok dursam o kadar umutsuz görünüyordu.

Çalışma sürecim beni iyi ya da kötü türden olsun tüm zihinsel ve ahlaki duyguların ve niteliklerin çağrışımının sonuçları olduğuna, bir şeyi sevdiğimiz ve bir diğerinden nefret ettiğimizde, bir tür eylemden veya tefekkürden haz ve bir diğerinden acı duyduğumuzda bunun haz veya acı verici fikirlerin eğitim veya deneyimin etkisiyle bu şeylere yapışması yüzünden olduğuna inanmaya yöneltmişti. Bunun bir sonucu olarak eğitimin amacının sağlıklı türden mümkün olan en güçlü çağrışımları oluşturmak olduğunun babam tarafından her zaman öne sürüldüğünü duymuştum ve buna ben de ikna olmuştum; büyük bütüne faydalı olan her şeyle haz ve ona zarar veren her şeyle acı çağrışımı. Bu öğreti sağlam görünüyordu; ama şimdi geçmişe baktığımda bana öyle geliyordu ki öğretmenlerim kendilerini bu sağlıklı çağrışımları oluşturma ve sürdürme araçlarıyla yüzeysel olarak meşgul etmişlerdi. Övgü ve yergi, ödül ve cezayı tamamen eski alışıldık araçlara emanet etmiş gibi görünüyorlardı. Erken başlanıp aralıksız olarak uygulanan bu yollarla yoğun acı ve haz, özellikle de acı çağrışımlarının yaratılabileceğinden ve yaşamın sonuna kadar azalmadan sürebilecek arzular ve tiksintiler üretebileceğinden şüphe etmiyordum. Ancak bu şekilde üretilen çağrışımlarda daima yapay ve tesadüfi bir şeyler olmalıdır. Şeylerle bu şekilde zorla ilişkilendirilen acı ve hazlar onlara herhangi bir doğal bağla bağlı değildir ve dolayısıyla analiz yetisinin alışılagelmiş kullanımına başlanmadan önce bu çağrışımların neredeyse çözülemeyecek ka-

dar yoğun ve yerleşik olmalarının onların dayanıklılığı için esas olduğunu düşündüm. Çünkü daha önce hep inanmazlık ettiğim şeyi –analiz alışkanlığının duyguları yıpratma eğilimi olduğunu– gördüm ya da gördüğümü düşündüm. Gerçekten de başka hiçbir zihinsel alışkanlık geliştirilmediğinde ve analiz eden ruh doğal tamamlayıcıları ve düzeltmeleri olmadan kaldığında böyle olur. Analizin en mükemmel yanı (savunduğum görüşe göre) önyargının sonucunu zayıflatma ve sarsma eğilimidir; sadece birbirine tesadüfen tutturduğumuz fikirleri zihinsel olarak ayırmamızı sağlar; ve doğadaki kalıcı ardışıklıklar hakkındaki en açık bilgimizi analize borçlu olmasaydık bu çözücü güce hiçbir çağrışım nihai olarak direnemezdi: [Bu ardışıklıklar] şeyler arasında irademize ve duygularımıza bağlı olmayan gerçek bağlantılar, pek çok durumda bir şeyi olgusal olarak diğerinden ayrılamaz kılan doğa yasaları, açıkça algılandıkları ve hayal gücüne dayanarak anlaşıldıkları oranda doğada her zaman bir arada olan şeyler hakkındaki fikirlerimizin tasavvurumuzda giderek daha sıkı sıkı birleşmesine neden olan yasalardır. Analitik alışkanlıklar böylece nedenler ve sonuçlar, araçlar ve amaçlar arasındaki çağrışımları güçlendirebilir, ancak gündelik dilde ifade etmek gerekirse *salt* bir duygu meselesi olanları zayıflatma eğilimindedir. Bu nedenle (düşünüyordum ki) ihtiyat ve açık görüşlülük için elverişlidirler, fakat hem tutkuların hem de erdemlerin kökündeki daimî bir solucandırlar ve her şeyden önce, savunduğum teoriye göre tamamen fiziksel ve yapısal olanlar hariç, çağrışımın sonuçları olan tüm arzuların ve tüm hazların altını korkunç derecede oyarlar ve bunların yaşamı arzu edilir kılma yetersizliklerine dair hiç kimsenin benden daha güçlü bir inancı yoktu. Bunlar insan doğasının yasalarıydı ve bana öyle geliyordu ki mevcut duruma beni bunlar getirmişti. Görüşlerine saygı duyduğum herkes insanlara sempati duymanın hazzının ve başkalarının, özellikle büyük ölçekte insanlığın iyiliğini varoluş amacı

yapan duyguların mutluluğun en büyük ve en sağlam kaynakları olduğu görüşündeydi. Bunun doğruluğuna inanmıştım, ama bir duyguya sahip olmanın beni mutlu edeceğini bilmek bana o duyguyu vermiyordu. Düşünsel gelişimimin tüm seyri vakitsiz ve erken gelişmiş analizi zihnimin köklü bir alışkanlığı hâline getirmişken, eğitimimin bu duyguları analizin çözücü etkisine direnecek kadar güçlü yaratmakta başarısız olduğunu düşünüyordum. Böylece kendime söylediğim gibi yolculuğumun başlangıcında iyi donanımlı bir gemi ve dümene sahiptim, ancak yelken yoktu; uğruna çalışmak için gayet özenle donatıldığım amaçlara dair gerçek bir arzu olmadan, erdem veya genel iyilikten, aynı zamanda başka herhangi bir şeyden de azıcık keyif almadan karaya oturmuştum. İçimdeki kibir ve hırs çeşmeleri iyilikseverlik çeşmeleri gibi tamamen kurumuşa benziyordu. Çok erken yaşta biraz kibir tatmini tatmış olduğumu düşünüyordum; üstünlük ve önem arzusu bir tutkuya dönüşmeden önce biraz sivrilmiş ve kendimi biraz önemli hissetmiştim; buna ne kadar az ulaşmış olsam da çok erken ulaşmış oluşum çok erken tadılan tüm hazlar gibi beni onu kovalama konusunda *blasé*[2] ve kayıtsız kılmıştı. Bu yüzden ne bencil, ne de bencil olmayan hazlar benim için hazdı. Doğada da karakterimin oluşumunu yeniden başlatacak ve şimdi geri döndürülemez bir şekilde analitik olan bir zihinde insan arzusunun herhangi bir nesnesiyle yeni haz çağrışımları yaratacak yeterli bir güç var gibi görünmüyordu.

Bunlar 1826-7 melankolik kışının yavan ağır keyifsizliğine karışmış düşüncelerdi. Bu süre zarfında her zamanki meşgalelerimi yürütmekten aciz değildim. Onlara sadece alışkanlığın gücüyle mekanik olarak devam ettim. Belli bir tür zihinsel alıştırmada o kadar talim görmüştüm ki içinden tüm ruh çıkıp gittiğinde de ona devam edebilirdim. Hatta münazara cemiyetinde nasıl ya da ne derece başarılı olduğu-

2 *bıkkın.* (Fr.)

nu bilmediğim birkaç konuşma bile yazdım ve yaptım. Bu cemiyetteki dört yıllık sürekli konuşmam boyunca neredeyse hiçbir şey hatırlamadığım tek yıl buydu. Hissettiğim şeyin tüm yazarlar arasında yalnızca Coleridge'in iki dizesinde bulduğum gerçek bir tasviri o sırada değil (çünkü onları henüz okumamıştım), aynı zihinsel rahatsızlığı yaşadığım daha sonraki bir dönemde sıklıkla düşüncelerimde yer aldı:

> Umutsuz çalışma nektarı elekte toplar,
> Ve bir amaç olmadan umut yaşayamaz.[3]

Durumum muhtemelen onu hayal ettiğim kadar bana özel değildi ve başka birçoklarının da benzer bir durumdan geçtiğine şüphem yok; ama eğitimimin kendine özgü özellikleri genel olaya özel bir karakter vermişti, bu da onu zamanın gidermesinin pek mümkün olmadığı nedenlerin doğal etkisi gibi gösteriyordu. Sık sık kendime yaşam bu şekilde geçecekse yaşayıp yaşayamayacağımı veya yaşamayı sürdürmeye mecbur olup olmadığımı soruyordum. Genellikle kendime verdiğim yanıt buna bir yıldan fazla dayanabileceğimi düşünmediğimdi.

Bulut Kalkmaya Başlıyor

Henüz bu sürenin yarısından fazlası geçmemişken her nasılsa kasvetimin içine aniden zayıf bir ışık demeti girdi. Tesadüfen Marmontel'in *Mémoires*'ını[4] okuyordum ve babasının ölümünü, ailenin sıkıntılı durumunu ve o zamanlar sadece bir çocukken onların her şeyi olacağına, kaybettikleri her şeyi yerine koyacağına dair hissettiği ve onlara da hissettirdiği ani ilhamı anlattığı pasaja gelmiştim. Sahnenin

3 Samuel Taylor Coleridge, "Umutsuz Çalışma" başlıklı şiirin son iki dizesi.

4 Jean-François Marmontel, *Memoires d'un père* (Bir Babanın Anıları, 1805).

ve onun duygularının canlı bir tasavvuru gözümde canlandı ve gözyaşlarına boğuldum. Bu andan itibaren yüküm giderek hafifledi. İçimdeki tüm duyguların öldüğü düşüncesinin baskısı gitmişti. Artık umutsuz değildim: Bir odun ya da taş değildim. Öyle görünüyordu ki tüm karakter değerini ve tüm mutluluk kapasitesini oluşturan malzemelerin bir kısmına hâlâ sahiptim. Sürekli var olan tedavi edilemez perişanlık duygumdan kurtulmuş, yavaş yavaş yaşamın sıradan olaylarının bana yine biraz zevk verebileceğini, güneş ışığında ve gökyüzünde, kitaplarda, sohbetlerde, kamusal konularda, yoğun olmasa da neşeli olmaya yetecek kadar tekrar zevk alabileceğimi anlamıştım ve bir kez daha görüşlerim ve kamu yararı uğruna çabalamada ılımlı da olsa bir heyecan vardı. Böylece bulut yavaş yavaş geri çekildi ve yaşamdan tekrar zevk aldım; durumum bazıları aylarca sürecek şekilde birçok kez depreşse de bir daha asla eskisi kadar sefil olmadım.

Bu dönemin deneyimlerinin görüşlerim ve karakterim üzerinde çok belirgin iki etkisi oldu. İlk olarak daha önce davrandığımdan çok farklı ve o zamanlar kesinlikle haberdar olmadığım Carlyle'ın özbilinç karşıtı teorisiyle birçok ortak noktası olan bir yaşam teorisini benimsememe yol açtı. Aslında mutluluğun tüm davranış kurallarının sınavı ve yaşamın amacı olduğu inancında asla tereddüt etmedim. Ama şimdi bu amaca sadece onu doğrudan amaç hâline getirmeyerek ulaşılacağını düşündüm. Sadece zihinleri kendi mutluluğu dışında bir amaca, başkalarının mutluluğuna, insanlığın gelişmesine, hatta bir araç olarak değil, ideal bir amaç olarak takip edilen bir sanat veya uğraşa sabitlenmiş olanların mutlu olduğunu düşünüyordum. Böylece başka bir şeyi hedeflerken mutluluğu yolda bulurlar. Yaşamın zevkleri (şimdiki teorime göre) ana amaç hâline getirilmeden, *en passant*[5] alındıklarında yaşamı hoş kılmak için yeterlidir.

5 *geçerken.* (Fr.)

Bir kez ana amaç yapıldıklarında hemen yetersiz oldukları hissedilir. İyice irdeleyen bir sınavdan geçemeyeceklerdir. Kendinize mutlu olup olmadığınızı sorduğunuz anda öyle olmayı bırakırsınız. Tek şans mutluluğu değil, onun dışında bazı sonuçları yaşamın amacı olarak almaktır. Özbilincinizin, incelemenizin, kendinizi sorgulamanın kendilerini bu konuda tüketmesine izin verin ve eğer diğer koşullarınız da elverişliyse onun üzerinde durmadan ya da onu düşünmeden, hayal gücünde önüne geçmeden ya da ölümcül sorgulamalarla kaçırmadan soluduğunuz havayla mutluluğu içinize çekeceksiniz. Bu teori artık yaşam felsefemin temelini oluşturdu. Ve bunu hâlâ orta derecede duyarlılık ve zevk alma kapasitesine sahip herkes, yani insanlığın büyük çoğunluğu için en iyi teori olarak kabul ediyorum.

Görüşlerimin bu zamanda geçirdiği diğer önemli değişim ilk defa insan mutluluğunun başlıca gereklilikleri arasında bireyin içsel kültürüne yakışır yeri vermemdi. Dış koşulların düzenlenmesine ve insanın nazariyat ve eylem için eğitimine neredeyse özel bir önem vermekten vazgeçtim.

Müzik

Aktif kapasiteler kadar pasif duyarlılıkların da geliştirilmesi gerektiğini ve yönlendirilmenin yanı sıra beslenmesi, zenginleştirilmesi icap ettiğini artık deneyimle öğrenmiştim. Hakikatin daha önce görmüş olduğum bölümünü bir an için gözden kaçırmadım ya da küçümsemedim; asla entelektüel kültüre hainlik etmedim ya da analizin gücünü ve pratiğini hem bireysel hem de toplumsal gelişimin temel bir koşulu olarak görmekten vazgeçmedim. Fakat ona başka gelişim biçimleri katarak düzeltilmesi gereken sonuçları olduğunu düşündüm. Yetiler arasında uygun bir dengenin sağlanması şimdi bana birincil derecede önemli görünüyordu. Duyguların yetiştirilmesi ahlaki ve felsefi inancımdaki

başlıca noktalardan biri hâline geldi. Düşüncelerim ve eğilimlerim de bu amaca araç olabilecek gibi görünen şeylere giderek daha fazla yöneldi.

Şimdi şiir ve sanatın insan kültürünün araçları olarak önemi hakkında okuduğum veya duyduğum şeylerde anlam bulmaya başladım. Fakat bunu kişisel deneyimle öğrenmeye başlamam biraz daha sonra oldu. Çocukluğumdan beri büyük keyif aldığım tek yaratıcı sanat müzikti. En iyi etkisi (ki bu açıdan belki diğer her sanatı geride bırakır) coşku uyandırmaktan, zaten karakterde olan, ancak bu heyecanın bir parıltı ve bir ateş verdiği yüce duyguları yüksek bir dereceye çekmekten oluşur ve bu parıltı ve ateş en yüksek noktasında geçici de olsa onları başka zamanlarda sürdürmek için kıymetlidir. Müziğin bu etkisini sıklıkla yaşamıştım; ama haz veren tüm duyarlılıklarım gibi kasvetli dönemde askıya alınmıştı. Bu cihetten tekrar tekrar medet umdum, ama hiç bulamadım. Gelgit döndükten sonra ve iyileşme sürecindeyken müzik ilerleme kaydetmeme yardımcı oldu, ancak çok daha az yüce bir tarzda. Bu sırada ilk olarak Weber'in *Oberon*'unu tanıdım ve nefis melodilerinden aldığım aşırı haz her zamanki kadar duyarlı olduğum bir haz kaynağını göstererek bana iyi geldi. Ancak faydası müzikten (özellikle bu haz için fazlasıyla doğru olduğu gibi salt ezgiden) alınan hazzın ona aşinalıkla birlikte solduğu ve aralıklarla canlandırılması veya sürekli yenilikle beslenmesi gerektiği düşüncesiyle hayli zayıflamıştı. Müzikal kombinasyonların tükenilebilirliği düşüncesinden ciddi şekilde ıstırap çekmiş olmam da hem o zamanki durumum hem yaşamımın bu dönemindeki zihnimin genel hâli açısından çok tipikti. Oktav sadece sınırlı sayıda yolla bir araya getirilebilen yalnızca beş ton ve iki yarım tondan oluşur, bunların da ancak küçük bir kısmı güzeldir: Bana zaten bunların çoğu keşfedilmiş olmalı gibi geliyordu ve onların yaptığı gibi müzikal güzelliğin tamamen yeni ve son derece zengin damar-

larını bulacak uzun bir Mozartlar ve Weberler silsilesinde boş yer olamazdı. Bu endişe kaynağının belki güneşin yakılmasından korkan Laputa filozoflarınınkine benzediği düşünülebilir.[6] Bununla birlikte karakterimdeki en iyi özellikle ve hiç romantik olmayan ve hiçbir şekilde onurlu olmayan iç sıkıntımda bulunacak tek iyi noktayla bağlantılıydı. Zira mutluluk yapımın yıkılmasından kaynaklanan çöküntüme dürüstçe bakıldığında bencillikten başka bir ad verilemese de genel olarak insanlığın kaderi hep düşüncelerimde yer aldı ve benim kaderimden ayrılamazdı. Yaşamımdaki kusurun yaşamın kendi kusuru olması gerektiğini hissettim; soru eğer toplumun ve yönetimin reformcuları amaçlarında başarılı oldukları ve toplumdaki her insan özgür ve fiziksel bir rahatlık durumunda olduğu takdirde artık mücadele ve yoksunlukla sürdürülmeyeceği için yaşam hazlarının haz olmaktan çıkıp çıkmayacağıydı. Ve genel olarak insan mutluluğu için bundan daha iyi bir umut bulamazsam çöküntümün devam edeceğini, ama böyle bir çıkış yolu görebilirsem en azından kendime düşen adil paydan memnun olarak dünyaya keyifle bakacağımı hissettim.

Wordsworth

Düşüncelerimin ve duygularımın bu hâli Wordsworth'ü ilk kez (1828 sonbaharında) okumamı yaşamımın önemli bir olayı hâline getirdi. Toplu şiirlerini herhangi bir zihinsel rahatlama beklentisi olmaksızın meraktan elime aldım. Gerçi daha önce bu umutla şiire başvurmuştum: Depresyonumun en kötü döneminde özgün alanı daha yoğun duygular olduğu düşünülen bir şair içimde herhangi bir duyguyu uyandırabilecek mi diye sınamak için (o sırada benim için yeni olan) Byron'ın tamamını okudum. Beklenebileceği gibi bu okumadan bir fayda yerine tam tersini elde ettim. Şairin

6 Jonathan Swift'in *Gulliver'in Seyahatleri*'ne bir gönderme.

ruh hâli benimkine çok benziyordu. Bulduğum tüm hazları tüketmiş ve onun iyi şeylerine sahip herkes için yaşamın mutlaka ilginç olmayan yavan bir şey olması gerektiğini düşünen bir adamın serzenişiydi. Harold ve Manfred'i benim üzerimdeki yükün aynısına sahipti ve ben onun Giaourlarının şiddetli şehvet tutkusundan ya da Laralarının asık suratlılığından herhangi bir avuntu çıkaracak bir ruh hâlinde değildim.[7] Fakat Byron benim hâlime kesinlikle uymazken Wordsworth tamamen uyan bir şeydi. *Gezinti*'ye iki üç yıl önce bakmış ve içinde çok az şey bulmuştum ve şu anda okumuş olsaydım muhtemelen yine çok az şey bulurdum. Fakat iki ciltlik 1815 edisyonundaki çeşitli şiirler (ki yazarın yaşamının ikinci yarısında buna değerli pek az şey katılmıştı) o özel kritik anda ruhsal ihtiyaçlarım için tam da doğru şey olduğunu kanıtladı.

İlk olarak bu şiirler zevk aldığım duyarlılıklarımdan en güçlüsüne etkili bir şekilde hitap etmekteydi: Kırsal nesnelere ve doğal manzaralara yönelik sevgi; buna sadece yaşamdan aldığım hazzın çoğunu değil, yakın zamanda nükseden depresyonumun en uzun süreli olanlarından birini rahatlatmasını da borçluydum. Kırsal güzelliğin üzerimdeki bu gücünde Wordsworth'ün şiirinden haz almamı sağlayacak bir temel vardı; daha büyük ölçüde manzarasının çoğunlukla erken yaşlardaki Pirene gezintimden ötürü doğal güzellik idealim olan dağlar arasında yer almasındandı. Fakat önüme sadece doğal manzaranın güzel resimlerini yerleştirmiş olsaydı, Wordsworth'ün üzerimde asla büyük bir etkisi olmazdı. Scott bunu Wordsworth'ten de iyi yapıyor; hatta ikinci sınıf bir manzara da bunu herhangi bir şairden daha etkili bir şekilde yapar. Wordsworth'ün şiirlerini ruh hâlim için bir şifa kılan şey sadece dışsal güzelliği değil, duygu hâllerini ve duyguyla renklendirilmiş düşünce hâllerini

7 Bkz. Lord Byron, *Childe Harold's Pilgrimage* (1818), *Manfred* (1817), *The Giaour* (1813) ve *Lara* (1814).

güzelliğin heyecanı altında ifade etmesiydi. Tam da arayışı içinde olduğum duyguların kültürü gibiydiler. Onlarda tüm insanların paylaşabileceği içsel bir sevinç, sempatik ve yaratıcı bir haz kaynağından çekiyor gibiydim; bu kaynağın mücadele ya da kusurluluk hâliyle bir bağlantısı yoktu, ancak insanlığın fiziksel ya da toplumsal koşullarındaki her iyileşmeyle daha da zenginleşebilirdi. Onlardan yaşamın tüm büyük kötülüklerinin ortadan kaldırılması durumunda mutluluğun daimî kaynaklarının ne olacağını öğreniyor gibiydim. Etkileri altına girdikçe kendimi hem daha iyi hem daha mutlu hissediyordum. Kesinlikle kendi çağımızda bile Wordsworth'ten daha büyük şairler olmuştur; ama daha derin ve daha yüce duygularla dolu şiirler o zamanlar onun şiirlerinin benim için yaptıklarını yapamazdı. Sakin tefekkürde gerçek, kalıcı bir mutluluk olduğunu hissetmem gerekiyordu. Wordsworth bana bunu insanların ortak duyguları ve ortak kaderinden sadece yüz çevirmeksizin değil, aynı zamanda bunlara yönelik büyük ölçüde artan bir ilgiyle öğretti. Bu şiirlerin bana verdiği keyif bu tür bir kültürle, en müzmin analiz alışkanlığından korkulacak hiçbir şey olmadığını kanıtladı. Şiirlerin sonunda yanlış bir şekilde platonik olarak adlandırılan ünlü "Ode", "Ölümsüzlük İşaretleri" geliyordu, içinde her zamanki melodi ve ritim tatlılığından daha fazlası vardı ve sıklıkla alıntılanan büyük imgelem ama kötü felsefe içeren iki pasajla birlikte benimkine benzer bir deneyime sahip olduğunu anladım, o da genç yaşta yaşamdan alınan hazzın ilk tazeliğinin kalıcı olmadığını hissetmişti; ama bunun telafisini aramış ve onu şimdi bana bulmayı öğrettiği şekilde bulmuştu. Sonuç olarak yavaş yavaş ama tamamen müzmin depresyonumdan çıktım ve bir daha asla buna maruz kalmadım. Wordsworth'e içsel değerinden çok benim için yaptıklarını ölçüt alarak değer vermeye uzun süre devam ettim. En büyük şairlerle karşılaştırıldığında, sessiz ve düşünsel zevklere sahip, şiirsel ol-

mayan bir doğası olanların şairi olduğu söylenebilir. Ancak şiirsel olmayan bir doğaya sahip olanlar tam da şiirsel kültüre ihtiyacı olanlardır. Bu kültürü vermek için Wordsworth aslında ondan çok daha fazla şair olan şairlere kıyasla çok daha uygundur.

Roebuck ve Duygular

Tesadüfe bakın ki Wordsworth'ün değeri yeni düşünme tarzımla ilgili ilk kamusal beyanda bulunmamın ve benzer bir değişim geçirmemiş her zamanki arkadaşlarımdan ayrılmamın vesilesi oldu. O zamanlar bu tür konularda fikir alışverişi yapma alışkanlığı içinde olduğum kişi Roebuck'tı, onu Wordsworth okumaya teşvik ettim ve o da ilk başta onda hayran olacak çok şey bulmuş gibi görünüyordu; fakat çoğu Wordsworthcü gibi ben de hem şair hem de karakter üzerindeki etkisi açısından Byron'a güçlü bir şekilde karşı çıktım. İçgüdüleri eylem ve mücadeleden oluşan Roebuck ise aksine Byron'a yönelik güçlü bir beğeniye ve büyük bir hayranlığa sahipti: Onun yazılarını insan yaşamının şiirleri olarak görmekteydi, Wordsworth'ünkiler ise ona göre çiçekler ve kelebeklere dairdi. Kozlarımızı Münazara Cemiyeti'mizde paylaşmayı kabul ettik, iki akşam boyunca Byron ve Wordsworth'ün karşılaştırmalı değerlerini ve kendi şiir teorilerimizi uzun alıntılarla ileri sürüp örnekleyerek tartıştık; Sterling de ayrıca parlak bir konuşmayla kendi teorisini öne sürdü. Bu herhangi bir önemli konuda Roebuck'la benim karşıt taraflarda olduğumuz ilk tartışmaydı. Aramızdaki ayrılık bu zamandan sonra giderek büyüdü, ancak birkaç yıl daha arkadaş olmaya devam ettik. Başlangıçta başlıca ayrışma noktamız duyguların gelişimiyle ilgiliydi. Roebuck birçok bakımdan kaba anlamda bir Benthamcı veya faydacı olmaktan çok uzaktı. Şiiri ve güzel sanatların çoğunu severdi. Müzikten, dramatik gösterilerden, özellikle

resimden büyük haz alırdı ve kendisi de büyük kolaylıkla çok güzel manzaralar çizer ve tasarlardı. Fakat bu şeylerin karakter oluşumuna yardımcı olarak herhangi bir değere sahip olduğuna asla ikna olmadı. Şahsen Benthamcıların olduğu sanıldığı gibi duygudan yoksun olmak yerine çok kıvrak ve güçlü hassasiyetlere sahipti. Ancak duygu sahibi çoğu İngiliz gibi duygularını önünde duran bir engel gibi görüyordu. Haz veren duygudaşlıklardan çok, acı veren duygudaşlıklara çok daha duyarlıydı ve mutluluğunu başka bir yerde ararken duygularının hassaslaşmak yerine körelmesini dilerdi. Aslında İngiliz karakteri ve İngiliz sosyal koşulları da duygudaşlık faaliyetinden mutluluk elde etmeyi o kadar nadiren mümkün kılar ki bir İngilizin yaşam planında çok az yer bulmaları hiç de şaşırtıcı değildir. Diğer birçok ülkede duygudaşlığın bireysel mutluluğun bir bileşeni olarak büyük önemi herhangi bir resmî ifadeye ihtiyaç duymak yerine kanıksanmış bir aksiyomdur; ancak çoğu İngiliz düşünür onları neredeyse insanların eylemlerini müşfik ve merhametli tutmak için zorunlu kötülükler olarak görür. Roebuck bu tür bir İngilizdi ya da öyle görünüyordu. Duyguların herhangi bir gelişiminde çok az fayda görüyordu ve onların hayal gücü yoluyla geliştirilmesinde hiçbir fayda görmüyordu, zira bunun sadece yanılsamaları geliştirmek olduğunu düşünüyordu. Canlı bir şekilde tasavvur edildiğinde bir düşüncenin içimizde uyandırdığı hayal gücüne dayalı duygunun bir yanılsama değil, nesnelerin diğer herhangi bir niteliği kadar gerçek olduğu ve nesneye dair zihinsel kavrayışımızda hatalı ve aldatıcı bir şey ima etmekten çok o nesnenin tüm fiziksel ve zihinsel yasa ve ilişkilerinin en doğru bilgisi ve en mükemmel pratik kabulüyle gayet tutarlı bulunduğu konusunda onu ikna etmeye boşuna çalıştım. Batmakta olan güneşin aydınlattığı bir bulutun en yoğun güzellik hissi bulutun asıltı hâlindeki buharın tüm yasalarına tabi bir su buharı olduğunu bilmeme bir engel değildir

ve gerektiğinde sanki güzellik ve çirkinlik arasında herhangi bir ayrımı algılayamamışım gibi bu fiziksel yasaları hesaba katma ve onlara göre hareket etme ihtimalim aynıdır.

Frederick Maurice

Roebuck'la samimiyetim azalırken cemiyetteki Coleridgeci muhaliflerimiz Frederick Maurice ve John Sterling'le giderek daha dostane bir ilişki kurdum. Her ikisi de daha sonra çok iyi tanınmıştı: ilki yazılarıyla, diğeri [Julius Charles] Hare ve Carlyle'ın yazdığı biyografilerle. Bu iki arkadaştan Maurice düşünür, Sterling ise hatip ve bu dönemde neredeyse tamamen Maurice tarafından onun için oluşturulmuş düşüncelerin ateşli yorumcusuydu. Maurice'le bir süredir onu Cambridge'den tanıyan Eyton Tooke aracılığıyla tanışıyordum ve neredeyse her zaman anlaşmazlık içerse de onunla yaptığım tartışmalardan yeni düşünce yapımı oluşturmaya yardımcı olan çok şey öğrenmiştim, tıpkı Coleridge'den ve bu yıllarda okuduğum Goethe ve diğer Alman yazarların yazılarından çok şey öğrendiğim gibi. Maurice'in karakterine, amaçlarına ve onun büyük zihinsel yeteneklerine o kadar derin bir saygım var ki onu kendisine memnuniyetle verebileceğimden daha az yüksek bir mertebeye yerleştirebilecek bir şeyi biraz isteksizce söylüyorum. Fakat Maurice'de her zaman diğer çağdaşlarımdan daha fazla entelektüel gücün boşa harcandığını düşündüm. Çok azının şüphesiz boşa harcayacak bu kadar çok şeyi vardı. Büyük genelleme güçleri, nadir bir yaratıcılık ve incelik, önemli ve bariz olmayan hakikatlerin geniş bir algısı ona düşüncenin büyük konuları üzerine genelgeçer görüşlerin değersiz yığınının yerine daha iyi bir şey koymak için değil, kendi zihnine İngiltere Kilisesi'nin her şeyi önceden bildiğini ve Kilise'ye ve ortodoksluğa saldırılarda gerekçe gösterilen tüm hakikatlerin (ki bunların birçoğunu herhangi biri kadar net görüyordu) sadece Otuz

Dokuz Madde[8] ile tutarlı olmakla kalmayıp, o maddelerde onları reddedenlere kıyasla daha iyi anlaşıldığını ve daha iyi ifade edildiğini kanıtlamak için hizmet etti. Bunun için bunu mizacın orijinal hassasiyetiyle birleşmiş vicdani bir ürkekliğe atfetmekten başka bir açıklama bulamadım; gayet yetenekli insanları kendi yargılarının bağımsız sonuçlarında bulabileceklerinden daha sağlam bir destek ihtiyacıyla sıklıkla Romanizme[9] iten şey de buydu. Maurice'i tanıyan hiç kimse her ne kadar bundan muafiyetinin kamusal bir kanıtını genellikle ortodoks olarak kabul edilen bazı görüşlerle nihai çarpışmasıyla ve Hristiyan Sosyalist hareketine asil bir şekilde kaynaklık etmesiyle sunmamış olsaydı bile onu daha kaba bir ürkeklikle itham etmeyi aklının ucundan geçirmezdi. Ahlaki açıdan ona en yakın paralel Coleridge'dir ki şiirsel deha dışında sadece entelektüel güç olarak bence kesinlikle Coleridge'den daha üstündü. Ancak o sırada kendisi Coleridge'in ve Sterling de hem Coleridge'in hem onun takipçisi olarak tanımlanabilir. Eski görüşlerimde meydana gelen değişiklikler bana onlarla bazı ortak noktalar sağladı ve Maurice'le Sterling'in ikisinin de gelişimime hatırı sayılır bir yararı oldu.

John Sterling (1806–1844) ile İlişkiler

Sterling'le kısa sürede çok samimi oldum ve ona başka bir insana hiç olmadığı kadar bağlandım. Gerçekten de gayet sevimli insanlardan biriydi. Dobra, samimi, sevecen ve açık yürekli karakteri; en yüksek ve en mütevazı şeylerde aynı şekilde göze çarpan hakikat aşkı; kendini benimsediği görüşlere tez canlılıkla atan cömert ve ateşli doğası, ama hata olarak gördüğü düşünceleriyle savaşmak kadar karşı

8 İngiltere Kilisesi'nin bir yanda Kalvincilik ve diğer yanda Roma Katolikliği'ne ilişkin konumunun inanca dair açıklaması.

9 Roma Katolikliği.

çıktığı öğretilere ve insanlara hakkaniyetli olmak isteği ve iki ana husus olarak Özgürlük ve Vazifeye eşit bir bağlılık onu benim kadar tanıyan herkes için olduğu gibi benim için de çekici niteliklerin bir bileşimini oluşturuyordu. Açık fikir ve yüreğiyle görüşlerimizi o zamana değin ayıran uçurumun karşı tarafından benimle el ele tutuşmakta hiçbir zorluk çekmedi. Bana kendisinin ve (söylentilerden öğrendiği kadarıyla) başkalarının üzerimde sadece benim yeniden üretebileceğim belirli bir fikrin damgası olan "yapılmış" veya imal edilmiş bir adam olarak beni nasıl gördüğünü, Wordsworth ve Byron üzerine tartışmada Wordsworth ile bu ismin işaret ettiği her şeyin ona ve arkadaşlarına olduğu kadar bana "ait" olduğunu öğrendiği zaman duygularında ne büyük bir değişiklik olduğunu anlattı. Sağlığının kötüye gitmesi kısa süre sonra tüm yaşam planlarını darmadağın etti ve onu Londra'dan uzak bir yerde yaşamaya zorladı, böylece tanışıklığımızın ilk bir iki yılından sonra birbirimizi sadece uzun aralıklarla gördük. Fakat (Carlyle'a bir mektubunda söylediği gibi) buluştuğumuzda iki kardeş gibiydik. Kelimenin tam anlamıyla derin bir düşünür olmasa da zihninin açıklığı ve Maurice'inkini büyük ölçüde aşan ahlaki cesareti Maurice ve Coleridge'in bir zamanlar aklı üzerinde sahip oldukları hâkimiyeti geride bırakmasını sağladı; gerçi sonuna kadar her ikisine de büyük ama fark gözeten bir hayranlık ve Maurice'e karşı sıcak bir sevgi besledi. Bir din adamı olma hatasını yaptığı yaşamının o kısa ve geçici dönemi dışında düşüncesi hep ilericiydi ve bir aradan sonra onu gördüğümde her zaman kaydetmiş olduğunu gösterdiği ilerleme Goethe'nin Schiller hakkında söylediğini onun için kullanmamı sağladı: "*Er hatte eine fürchterliche Fortschreitung.*"[10] O ve ben birbirinden neredeyse kutuplar kadar uzak entelektüel noktalardan başladık, ancak aramızdaki mesafe hep azalıyordu; eğer ben onun bazı fikirle-

10 "*Korkunç bir ilerleme kaydetti.*" (Alm.)

rine doğru adımlar attıysam, o da kısa yaşamı boyunca sürekli benim birçok görüşüme giderek yaklaşıyordu ve eğer yaşasaydı ve hep özenli olan öz gelişimini yürütecek sağlık ve gücü olsaydı, bu kendiliğinden gelişen benzeşmenin ne kadar ilerleyebileceği bilinmezdi.

Macaulay'e Karşı Babam

1829'dan sonra Münazara Cemiyeti'ne katılmayı bıraktım. Konuşma yapmaktan usanmıştım ve özel çalışmalarıma ve tefekkürlerime sonuçlarının dışarıya açıklanması için herhangi bir acil davet olmadan devam etmekten memnundum. Eski ve öğretilmiş görüşlerimin kumaşının birçok yeni yerden söküldüğünü gördüm ve parçalara ayrılmasına asla izin vermedim, ancak onu biteviye yeniden dokumakla meşgul oldum. Geçiş sürecim boyunca kısa bir süreliğine bile olsa kafa karışıklığı ve huzursuzluk içinde kalmak hoşuma gitmedi. Yeni bir fikre sahip olduğumda bunun eski görüşlerimle olan ilişkisini ayarlayana ve etkisinin onları değiştirmede veya yerine geçmede ne kadar uzağa gitmesi gerektiğini tam olarak tespit edene kadar rahat edemedim.

Bentham'ın ve babamın yazılarında ortaya konan yönetim teorisini savunurken sık sık sürdürmek zorunda kaldığım çatışmalar ve diğer politik düşünce okullarıyla tanışıklık kazanmam genel olarak bir yönetim teorisi olma iddiasındaki bu öğretinin yer açmış olması gereken ama açmamış olduğu birçok şeyi fark etmemi sağlamıştı. Fakat bu şeyler o zamana kadar teorideki kusurlardan ziyade teorinin pratiğe uygulanmasında yapılacak düzeltmeler olarak benimle devam etmişti. Politikanın belirli bir deneyim bilimi olamayacağını ve Benthamcı teoriye karşı Baconcı deney yerine genel akıl yürütme yoluyla *a priori* ilerleyen bir teori *olma* suçlamalarının Bacon'ın ilkelerinin ve deneysel araştırmanın gerekli koşullarının tamamen cehaletini gösterdiğini düşünü-

yordum. Bu noktada *Edinburgh Review*'da Macaulay'nin babamın *Yönetim Üzerine Deneme*'sine yaptığı meşhur saldırısı çıktı. Bu bana üzerine düşünecek birçok şey verdi. Macaulay'nin siyaset mantığı anlayışının hatalı olduğunu, politik fenomenleri felsefi değil ampirik tarzda ele almayı savunduğunu, fizik biliminde bile felsefe yapmaya dair kavramlarının Kepler'i tanırken Newton ve Laplace'ı dışlayabileceğini gördüm. Ancak üslubun uygunsuz olmasına rağmen (ki daha sonraki bir dönemde yazar bu hatayı fazlasıyla ve onurlu bir şekilde telafi etti), babamın konuya yaklaşımıyla ilgili eleştirilerinin birçoğunda hakikat olduğunu, babamın öncüllerinin gerçekten çok dar olduğunu ve politikada önemli sonuçların dayandığı genel hakikatlerden çok azını içerdiğini hissetmekten kendimi alamadım. Yönetici zümre ve genel olarak toplum arasındaki menfaat özdeşliği buna bağlanabilecek herhangi bir pratik anlamda iyi yönetimin dayandığı tek şey değildir; bu menfaat özdeşliği sadece seçim koşullarıyla da güvence altına alınamaz. Babamın Macaulay'nin eleştirilerini yanıtlama şekli hiç içime sinmedi. Yapması gerektiğini düşündüğüm gibi, "Politika hakkında bilimsel bir inceleme yazmıyordum, parlamento reformu için bir argüman yazıyordum," diyerek kendini savunmadı. Macaulay'nin argümanını salt akıl dışı, akıl yürütme yetisine bir saldırı, Hobbes'ın "akıl bir insana karşı olduğunda, bir insan akla karşı olacaktır"[11] sözünün bir örneği olarak ele aldı. Bu babamın politika için geçerli olan felsefi yöntem anlayışında şimdiye kadar olduğunu sandığımdan çok daha temel bir hata olduğunu düşündürdü. Fakat ilk başta hatanın ne olabileceğini açıkça görmedim. Sonunda diğer çalışmalarım sırasında her şey birden zihnimde parladı. 1830'un başlarında daha önce söz ettiğim sabah sohbetlerinde öne sürülen ve kısmen tasarlanan mantık (büyük ölçüde terimler

11 Hobbes'ın *Human Nature, or the Fundamental Elements of Policy* (1640) eserinde "İthaf" bölümündeki bir cümlenin biraz değiştirilmiş hâli.

arasındaki ayrımlar ve önermelerin anlamları) üzerine düşüncelerimi kâğıda dökmeye başladım. Bu düşünceleri kaybolmaya karşı güvenceye aldıktan sonra genel olarak mantık teorisini düzene koymak için başka bir şey yapıp yapamayacağımı görmek üzere konunun diğer kısımlarına yöneldim. Öncüllerden akıl yürütmeye başlayabilmek için önce onları edinmenin gerekli olduğu gerekçesiyle akıl yürütme problemini erteleyerek hemen tümevarım problemiyle uğraştım. Tümevarım esasen sonuçların nedenlerini bulmak için bir süreçtir ve fizik biliminde neden-sonuç ilişkilerini izleme biçimini anlamaya çalışırken kısa sürede şunu gördüm: Daha mükemmel bilimlerde tek tek ele alınan nedenlerin eğilimlerine tikellerden genelleme yoluyla yükseliriz ve daha sonra bu ayrı eğilimlerden aşağıya, aynı nedenlerin birleşik etkisine doğru akıl yürütürüz. Sonra kendime bu tümdengelimli sürecin nihai analizinin ne olduğunu sordum; genel tasım teorisinin ona ışık tutmadığı açıktı. (Hobbes ve babamdan öğrendiğim gibi) soyut ilkeleri bulabildiğim en iyi somut örneklerle inceleme uygulamasıyla dinamikteki[12] kuvvetlerin bileşkesi araştırdığım mantıksal sürecin en eksiksiz örneği olarak göründü. Buna göre zihnin kuvvetlerin bileşkesi ilkesini uyguladığında yaptığı şeyin ne olduğunu incelerken basit bir toplama işlemi gerçekleştirdiğini buldum. Bir kuvvetin ayrı etkisini bir diğerinin ayrı etkisine ekler ve bu ayrı etkilerin toplamını bileşik etki olarak hesaplar. Fakat bu mantıklı bir süreç midir? Dinamikte ve fiziğin tüm matematiksel dallarında öyledir; fakat kimyada olduğu gibi bazı durumlarda değildir ve sonra buna benzer bir şeyin çocukluğumun favori kitabı Thomson'ın *Kimya Sistemi*'ne girişinde kimyasal ve mekanik fenomenler arasındaki ayrımlardan biri olarak işaret edildiğini hatırladım. Bu ayrım politika felsefesi açısından beni neyin şaşırttığı konusunda zihnimi hemen netleştirdi. Şimdi gördüm ki bilimin uğraştığı alanda nedenlerin

12 Fiziğin bir alanı.

sonuçları birleştirildiğinde bunun ayrı ayrı ürettikleri sonuçların toplamı olup olmadıklarına göre ya tümdengelimli ya da deneyseldir. Bundan politikanın tümdengelimli bir bilim olması gerektiği sonucu çıkar. Böylece hem Macaulay'nin hem de babamın hatalı olduğu ortaya çıktı; Macaulay felsefe yapma yöntemini tamamen deneysel kimya yöntemine benzetmesinden ötürü, babamsa tümdengelimli bir yöntemi benimsemekte haklı olmakla birlikte yanlış bir seçim yapmış olmasından ötürü: Tümdengelim türü olarak uygun olan doğal felsefenin tümdengelimli dalları yerine saf geometrinin uygun olmayan tümdengelim yöntemini seçmişti; bu ikincisi nedensellik içeren bir bilim olmadığından herhangi bir sonuçlar toplaması yapılmasını gerektirmez veya buna izin vermez. Böylece daha sonra *Ahlaki Bilimler Mantığı* olarak yayımlanan eserimin ana bölümleri üzerine düşüncelerim için bir temel atılmış oldu ve eski politik inancımla ilgili yeni konumum şimdi tam olarak netlik kazandı.

Kıtadan Etkiler...

Bana bir felsefe olarak terk ettiğim şeyin yerine hangi politik felsefe sistemini koyduğum sorulursa, bir sistem değil, sadece doğru sistemin daha önce sandığımdan çok daha karmaşık ve çok daha fazla yönlü bir şey olduğu inancını koyduğumu söylerim ve bunun görevi bir dizi model kurum değil, herhangi bir verili durum için uygun olan kurumların çıkarılabileceği ilkeleri sağlamaktır. Avrupa, yani Kıta Avrupası'nın düşüncesinin ve özellikle on dokuzuncu yüzyılın on sekizinci yüzyıla tepkisinin etkileri şimdi üzerime akıyordu. Bunlar çeşitli çevrelerden geldi: görüşlerimdeki değişimden önce bile ilgiyle okumaya başladığım Coleridge'in yazılarından, kişisel ilişkide olduğum Coleridgecilerden, Goethe'den okuduklarımdan, Carlyle'ın *Edinburgh Review* ve *Foreign Review*'daki ilk makalelerinden. Gerçi

uzun zaman bunlarda delice bir rapsodiden başka bir şey görmedim (ki babam da sonuna değin onlarda hiçbir şey görmedi). Bu kaynaklardan ve zamanın Fransız edebiyatına devam ettirdiğim aşinalıktan, Avrupalı düşünürlerin her şeyi altüst eden görüşlerinin yüzeye çıkardığı diğer fikirlerin yanı sıra özellikle şunları elde ettim: İnsan zihni belirli bir olası ilerleme sırasına sahiptir. Bazı şeylerin diğerlerinden önce gelmesi gerekir ve yönetimler ve kamu eğitmenleri bu sırayı sınırsız olmamak kaydıyla değiştirebilir: Politik kurumlara dair tüm sorular mutlak değil görelidir ve insan ilerlemesinin farklı aşamaları sadece farklı kurumlara sahip olma*yacaktır*, aynı zamanda farklı kurumlara sahip olması *gerekir*. Yönetim her zaman toplumdaki en kuvvetli gücün ya elindedir ya da ellerine geçme sürecindedir ve bu gücün ne olduğu kurumlara değil, kurumlar buna bağlıdır. Politikanın herhangi bir genel teorisi veya felsefesi daha önceki bir beşerî ilerleme teorisini varsayar ve bu bir tarih felsefesiyle aynı şeydir. Esasen doğru olan bu görüşler şimdi sıklıkla fikir alışverişinde olduğum düşünürler tarafından abartılı ve şiddetli bir şekilde savunuluyordu ve bir tepkide her zaman olduğu gibi hakikatin on sekizinci yüzyıl düşünürleri tarafından görülen yarısı göz ardı ediliyordu. Ancak ilerlememin bir döneminde bir süre için o büyük yüzyıla gereken değerini vermemiş olsam da ona karşı tepkiye asla katılmadım; hakikatin bir tarafı kadar diğerini de sıkıca kavradım. On dokuzuncu yüzyıl ile on sekizinci yüzyıl arasındaki kavga bana her zaman bir tarafı beyaz ve diğeri siyah olan kalkanla ilgili savaşı hatırlattı.[13] Savaşçıların birbirlerine karşı koşarken sahip oldukları kör öfkeye hayret ettim. Onlara ve Coleridge'in kendisine Coleridge'in yarı hakikatlerle ilgili birçok sözünü uyguladım ve Goethe'nin

13 Joseph Spence'in *Moralities* (1753) eserinde bahsi geçen bir masal. Orada kalkanın tartışmalı renkleri altın ve gümüştür.

ifadesi "çok yönlülük"ü[14] bu dönemde memnuniyetle kendime ait addettim.

... Özellikle St. Simoncular'dan

Yeni bir politik düşünme biçiminin önemini kavramama yardımcı olan yazarlar diğerlerinden çok Fransa'daki St. Simoncu okulun yazarlarıydı. 1829 ve 1830'da onların bazı yazılarıyla tanıştım. O zamanlar nazariyelerinin daha ilk aşamalarındaydılar. Henüz felsefelerine bir din kıyafeti giydirmemişlerdi ya da sosyalizm planlarını örgütlememişlerdi. Kalıtsal mülkiyet ilkesini yeni sorgulamaya başlamışlardı. Buraya kadar bile onlarla hareket etmeye hiçbir şekilde hazır değildim; fakat beşerî ilerlemenin doğal sırasına dair bana ilk kez sundukları tutarlı görüşe hayran kalmıştım ve özellikle de tüm tarihi organik ve eleştirel dönemlere bölmelerine. Organik dönemlerde (onlara göre) insanlık tüm eylemleri üzerinde yargı yetkisi olduğunu iddia eden ve az çok hakikat ve insanlığın ihtiyaçlarına uyum içeren pozitif bir inancı kabul eder. Bunun etkisi altında tüm ilerlemeyi bu inançla uyumlu hâle getirir ve sonunda ondan kurtulurlar. Bunu eski inançların yanlış olduğu inancının dışında, genel ya da buyurucu bir karaktere sahip yeni inançlar edinmeden insanlığın eski inançlarını kaybettiği bir eleştiri ve yadsıma dönemi izler. Eğitimli Yunanlar ve Romalılar tarafından gerçekten inanıldığı sürece Yunan ve Roma çoktanrıcılığı dönemi ardından Yunan filozoflarının eleştirel veya şüpheci döneminin geldiği organik bir dönemdi. Bir diğer organik dönem de Hristiyanlıkla geldi. Buna tekabül eden eleştirel dönem Reformasyon ile başladı ve o zamandan beri devam etti, hâlâ devam ediyor ve daha gelişmiş bir inancın zaferiyle yeni bir organik dönem başlayıncaya kadar tamamen

14 Johann Wolfgang von Goethe'nin *Wilhelm Meisters Wanderjahre* (Wilhelm Meister'in Seyahat Yılları, 1829) romanından.

sona eremez. Bu fikirlerin St. Simonculara özgü olmadığını biliyordum; aksine Avrupa'nın ya da en azından Almanya ve Fransa'nın genel mülküydüler, fakat bildiğim kadarıyla asla bu yazarların yaptığı kadar bütünüyle sistemleştirilmemişlerdi ya da eleştirel bir dönemin ayırt edici özellikleri bu kadar güçlü bir şekilde ortaya konmamıştı; zira o sırada Fichte'nin *Çağımızın Temel Karakteristikleri* üzerine dersleri hakkında bilgi sahibi değildim. Carlyle'da gerçekten de "inançsızlık çağı"nın ve yine öyle olduğu için şimdiki çağın sert ithamlarını bulmuştum ki bunları o zamanki çoğu insan gibi eski inanç biçimleri lehine tutkulu protestolar olarak görmüştüm. Fakat bu ithamlarda doğru olan her şeyin St. Simoncular tarafından daha sakin ve felsefi olarak ifade edildiğini bulduğumu düşündüm. Yayınları arasında da biri bana diğerlerinden çok daha üstün göründü; burada genel fikir çok daha kesin ve öğretici bir şeye olgunlaşmıştı. Bu o sıralarda kendisine Saint Simon'un öğrencisi diyen ve hatta bunu başlık sayfasında ilan eden Auguste Comte'un erken bir çalışmasıydı. Bu incelemede Mösyö Comte ilk önce insan bilgisinin her alanında üç aşamanın doğal ardışıklığı öğretisini ortaya koyar ki daha sonra buna bolca örnek verir: ilk olarak teolojik, sonra metafizik ve son olarak pozitif aşama; sosyal bilimin aynı yasaya tabi olması gerektiğini ileri sürer; Feodal ve Katolik sistem sosyal bilimin teolojik aşamasıdır, Protestanlık metafizik aşamanın başlangıcı ve Fransız Devrimi'nin öğretileri bu aşamanın zirvesidir ve sosyal bilimin pozitif aşaması henüz gelmemiştir. Bu öğreti benim mevcut kavramlarımla gayet uyumluydu ve onlara bilimsel bir şekil veriyor görünüyordu. Fizik biliminin yöntemlerini zaten politik bilim için uygun modeller olarak görüyordum. Fakat bu zamanda St. Simoncular ve Comte tarafından öne sürülen düşünce zincirlerinden elde ettiğim başlıca fayda fikirsel açıdan bir geçiş döneminin özelliklerine dair her zamankinden daha net bir tasavvur edinmem ve böy-

le bir dönemin ahlaki ve entelektüel özelliklerini insanlığın olağan nitelikleriyle karıştırmayı bırakmamdı. Yüksek sesli tartışmaların, ancak genellikle zayıf inançların olduğu şimdiki çağın bitmesini ve eleştirel dönemlerin en iyi niteliklerini organik dönemlerin en iyi nitelikleriyle birleştirecek bir geleceğin başlamasını dört gözle bekledim: engelsiz düşünce özgürlüğünü, başkalarına zarar vermeyen tüm şekillerde sınırsız bireysel eylem özgürlüğünü; aynı zamanda neyin doğru ve yanlış, faydalı ve zararlı olduğuna dair inançları; bunlar erken eğitim ve genel hissiyatın oy birliği ile duygulara derinden kazınmış olacak ve aklın ve yaşamın gerçek gerekliliklerine sımsıkı dayanacaklardır ki böylelikle tüm eski ve şimdiki dinsel, ahlaki ve politik inançlar gibi belirli aralıklarla terk edilmeleri ve başkalarıyla değiştirilmeleri gerekmesin.

Mösyö Comte çok geçmeden St. Simoncular dan ayrıldı ve birkaç yıl boyunca onu ve yazılarını gözden kaybettim. Fakat St. Simoncularla ilişkimi devam ettirdim. O sıralarda İngiltere'de uzun zamandır kalmakta olan en coşkulu öğrencilerinden Mösyö Gustave d'Eichthal tarafından ilerlemelerinden *au courant*[15] ediliyordum. Şefleri Bazard ve Enfantin'le 1830'da tanıştım ve kamusal öğretileri ve görüşlerini yayma çabaları devam ettikçe yazdıkları neredeyse her şeyi okudum. Liberalizmin yaygın öğretilerine yönelik eleştirileri bana önemli hakikatlerle dolu göründü ve kısmen onların yazıları aracılığıyla gözlerim özel mülkiyet ve mirası vazgeçilmez gerçekler, üretim ve ticaret özgürlüğünü toplumsal gelişimin *dernier mot*'su[16] olarak kabul eden eski siyasal iktisadın çok sınırlı ve geçici değerine açıldı. St. Simoncular tarafından yavaş yavaş geliştirilen, toplumun emeği ve sermayesinin toplumun genel hesabı adına yönetileceği; düşünür, öğretmen, sanatçı veya üretici olsun her bireyin emeği paylaşması gerekeceği; hepsinin kapasitele-

15 *haberdar.* (Fr.)
16 *son söz.* (Fr.)

rine göre sınıflandırılacağı ve yaptıkları işe göre karşılığını alacağı plan Owen'ınkine kıyasla bana sosyalizmin çok daha üstün bir tasviri gibi geldi. Araçları etkisiz olabilse de amaçları bana tamamen akılcı görünüyordu; ne uygulanabilirliğine ne de toplumsal mekanizmalarının faydalı işleyişine inanmama rağmen böyle bir insan toplumu idealinin ilan edilmesinin başkalarının şimdiki toplum yapısını o ideal standarda yaklaştırma çabalarına faydalı bir yön verme amacında olmaktan başka bir şey olmadığını hissettim. Onlara en çok kınandıkları şey için saygı duydum: Aile konusunu cesurca ve önyargıdan uzak bir şekilde ele almaları. Tüm sosyal kurumlar arasında aile en önemlisidir ve temel değişikliklere en muhtaç olandır, ancak ona dokunma cesaretine sahip bir reformcu neredeyse hiç yoktur. St. Simoncular erkeklerin ve kadınların tam eşitliğini savunarak ve onların birbirleriyle olan ilişkilerine dair tamamen yeni bir düzen ilan ederek, Owen ve Fourier'le birlikte, gelecek kuşaklar tarafından minnetle anılmaya hak kazandılar.

Diğer Konular Üzerine Düşünmem

Yaşamımın bu dönemini anlatırken sadece hem o sırada hem de o zamandan beri bana düşünce tarzında belirli bir ilerlemeyi işaret eden bir tür dönüm noktaları olarak görünen yeni etkileri belirttim. Fakat bu birkaç seçilmiş nokta bu geçiş yıllarında bir sürü konuya dair sürdürdüğüm düşünme miktarı hakkında çok yetersiz bir fikir vermektedir. Bunların çoğu daha önce inanmamış veya göz ardı etmiş olduğum tüm dünyaca bilinen şeyleri yeniden keşfetmekten ibaretti. Ancak yeniden keşif bana hakikatlerin tam mülkiyetini geleneksel bir klişe olarak değil, kaynaklarından taze olarak veren bir keşifti ve onlara genellikle yeni bir ışık tutarken onları erken görüşlerimde genel olarak daha az bilinen ve hiçbir zaman esasları itibarıyla tereddüt etmediğim hakikatlerle

uzlaştırdı ve onları değiştirirken aynı zamanda doğruluyor görünüyordu. Yeni düşünme şeklim tümüyle bunların daha derin ve güçlü bir şekilde temellerini attı ve çoğu zaman fikirlerin etkilerini çarpıtan yanlış anlama ve karışıklıkları ortadan kaldırdı. Örneğin çöküntümün sonraki dönüşleri sırasında "felsefi zorunluluk" olarak adlandırılan öğreti bir karabasan gibi varoluşum üzerine çöktü. Öncül koşulların çaresiz kölesi olduğum bilimsel olarak kanıtlanmış gibi, sanki karakterim ve başkalarının karakterleri bizim denetimimiz dışındaki failler tarafından bizim için oluşturulmuş ve tamamen kendi gücümüzün dışındaymış gibi hissettim. Sık sık kendime karakterin [çevresel] koşullar tarafından oluşumu öğretisine inanmayabilsem ne kadar rahatlayacağımı söyledim ve Fox'ın yönetimlere karşı direniş öğretisine dair ne krallar tarafından unutulsun, ne de tebaa tarafından hatırlansın dileğini hatırlayarak zorunluluk öğretisine herkes tarafından başkalarının karakterlerine *quoad*[17] inanılmasının ve kendi karakterlerine ilişkin inanılmamasının bir nimet olacağını söyledim. Konuya aşırı kafa yordum, ta ki yavaş yavaş içinden ışığı görene kadar. Neden ve sonuç öğretisinin insan eylemine uygulanan bir adı olarak "zorunluluk" kelimesinin yanıltıcı bir çağrışım taşıdığını ve bu çağrışımın deneyimlediğim iç karartıcı ve felç edici etkide etkin bir güç olduğunu fark ettim. Karakterimiz koşullar tarafından oluşturulsa da kendi arzularımızın bu koşulları şekillendirmede çok şey yapabileceğini gördüm ve özgür irade öğretisinde gerçekten ilham verici ve ulvi olan şey kendi karakterimizin oluşumu üzerinde gerçek güce sahip olduğumuz, irademizin bazı koşullarımızı etkileyerek gelecekteki alışkanlıklarımızı veya istem kabiliyetlerimizi değiştirebileceği inancıdır. Tüm bunlar koşullar öğretisiyle tamamen tutarlıydı ya da daha doğrusu doğru bir şekilde anlaşılmış öğretinin kendisiydi. O zamandan sonra yanıltıcı "zorunluluk" kelimesini tamamen

17 *hakkında, ilişkin.* (Lat.)

atarak kendi zihnimde koşullar öğretisi ile kadercilik arasında açık bir ayrım yaptım. Şimdi ilk defa doğru bir şekilde kavradığım teori cesaret kırıcı olmayı tamamen bıraktı ve yaşadığım iç rahatlamanın yanı sıra artık yük altında ezilmedim; görüşlerde reformcu olmayı amaçlayan biri için bir öğretinin doğru ve karşıt öğretinin ahlaki açıdan faydalı olduğunu düşünmek çok ağır bir yüktür. Beni bu ikilemden kurtaran düşünce zinciri sonraki yıllarda bana başkalarına da benzer bir hizmet vermek için uygun göründü ve şimdi *Mantık Sistemi* eserimin son kitabında "Özgürlük ve Zorunluluk" bölümünü oluşturmaktadır.

Yine politikada artık *Yönetim Üzerine Deneme*'nin öğretisini bilimsel bir teori olarak kabul etmememe, temsilî demokrasiyi mutlak bir ilke olarak görmeyi bırakıp onu zaman, yer ve koşul meselesi olarak görmeme, buna ilgili halkın ilerlemelerinin koşulu olarak yaşam ve kültürde sıradaki büyük gelişmenin ne olduğuna ve bunu hangi kurumların teşvik etme olasılığının en yüksek olduğuna göre esasen karar verilmesi gerektiğini düşünerek şimdi politik kurumların seçimine maddi menfaatlerden çok ahlaki ve eğitimsel bir mesele olarak bakmama rağmen politik felsefemin temellerindeki bu değişim kendi zamanımın ve ülkemin gerekliliklerine ilişkin pratik politik inancımı değiştirmedi. Avrupa ve özellikle İngiltere için her zamanki kadar radikal ve demokrattım. İngiliz anayasasında aristokrat sınıfların, soylu ve zenginlerin üstünlüğünü kurtulmak için her mücadeleye değecek bir kötülük olarak düşünüyordum; vergiler veya nispeten küçük bir rahatsızlıktan ötürü değil, ülkedeki büyük yozlaştırıcı fail olarak. Öncelikle yozlaştırıcıdır, çünkü devlette kişisel menfaatlerin kamusal menfaatlere baskın olması ve yasama güçlerinin sınıfların avantajına suistimali yoluyla yönetimin tutumunu büyük bir kamusal ahlaksızlık örneği hâline getirmişti. İkinci olarak daha da büyük ölçüde yozlaştırıcıdır, çünkü halk kitlesinin saygısı daima

esasen, mevcut toplum durumunda başlıca iktidar pasaportuna bağlandığından ve İngiliz kurumları altında kalıtsal ya da kazanılmış zenginlikler politik önemin neredeyse tek kaynağı olduğundan zenginlik ve zenginlik belirtileri gerçekten saygı duyulan neredeyse tek şeydi ve halkın yaşamı esasen onların peşinden koşmaya adanmıştı. Daha üst ve daha zengin sınıflar yönetimin gücünü elinde tutarken halk kitlesinin öğrenimi ve gelişiminin bu sınıfların kişisel menfaatlerine aykırı olduğunu düşündüm, çünkü bunlar halkı boyunduruklarını atmak için daha güçlü hâle getirme eğilimindedir; ancak demokrasi yönetim gücünde büyük ve belki de asıl payı elde ederse gerçekten zararlı hataları ve özellikle de adaletsiz mülkiyet ihlallerine yol açacak olanları önlemek için eğitimlerini teşvik etmek zengin sınıfların menfaatine dönüşecektir. Bu gerekçelerle sadece demokratik kurumlar için her zamanki gibi ateşli olmakla kalmayıp aynı zamanda Owencı, St. Simoncu ve diğer tüm mülkiyet karşıtı öğretilerin daha yoksul sınıflar arasında yaygınlaşmasını ümit ediyordum; bu öğretilerin doğru olduğunu düşündüğümden ya da uygulamaya konmalarını istediğimden değil, daha üst sınıfların eğitimli yoksullara kıyasla eğitimsiz yoksullardan korkmak için daha fazla sebeplerinin olduğunu anlamalarını sağlamak için.

Politik Yazılara Dönüş

Bu düşünce yapısı içindeyken Fransız Temmuz Devrimi beni buldu. Fazlasıyla coşkumu uyandırdı ve bana âdeta yeni bir varoluş verdi. Hemen Paris'e gittim, Lafayette ile tanıştırıldım ve daha sonra aşırı halkçı partinin aktif şeflerinden bazılarıyla devam ettirdiğim ilişkinin temelini attım. Döndükten sonra sıcağı sıcağına zamanın politik tartışmalarına yazar olarak girdim; bu tartışmalar Lord Grey'in göreve gelişi ve Reform Yasası önerisiyle daha da heyecan ve-

rici hâle geldi. Sonraki birkaç yıl boyunca gazetelerde bolca yazdım. Bu sıralarda bir süredir *Examiner*'daki politik makaleleri yazan Fonblanque gazetenin sahibi ve editörü oldu. Bunu Lord Grey'in tüm görev dönemi boyunca nasıl bir şevk ve yetenekle olduğu kadar ince zekâsıyla da yürüttüğü ve bunun radikal görüşlerin basındaki ana temsilcisi olarak ne kadar önem taşıdığı hâlâ unutulmamıştır. Gazetenin ayırt edici karakteri içinde yer alan tüm orijinal yazıların en az dörtte üçünü oluşturan kendi makalelerinden geliyordu; geri kalan dörtte birin büyük kısmı o yıllarda başkasından çok benim katkılarımdan oluşuyordu. Fransız politikasının çoğu zaman hatırı sayılır uzunlukta haftalık bir özeti de dâhil olmak üzere Fransız konularıyla ilgili neredeyse tüm makaleleri ben yazdım; bunun yanı sıra genel politika, ticari ve mali yasama ve ilgimi çeken ve gazeteye uygun çeşitli konularla ilgili birçok önemli makale ve de zaman zaman kitap incelemeleri. Anın olayları veya meseleleri üzerine salt gazete makaleleri herhangi bir genel düşünce biçiminin geliştirilmesine fırsat vermedi; fakat 1831'in başlarında yeni görüşlerimin bir kısmını "Çağın Ruhu" başlıklı bir makale dizisinde ifade etmeye ve özellikle de şimdiki çağın karakterinde yıpranmış bir görüş sisteminden sadece oluşma sürecinde olan bir başkasına geçişe özgü anomalilere ve kötülüklere dikkat çekmeye çalıştım. Bu makaleler üslup olarak hantaldı ve gazete okuyucuları için kabul edilebilir olacak kadar canlı ya da çarpıcı hiç olmadı; fakat daha çekici olsalardı bile büyük politik değişimlerin yaklaştığı ve tüm zihinleri meşgul ettiği o anda bu tartışmalar zamansızdı ve bütünüyle alev almadı. Yaptıklarını bildiğim tek etki o zaman İskoçya'nın tenha bir yerinde yaşayan Carlyle'ın bunları inzivasında okuyup kendi kendine (daha sonra bana söylediği gibi) "İşte yeni bir mistik," demesi ve o sonbaharda Londra'ya geldiğinde yazarını soruşturmuş olmasıydı. Bu soruşturma kişisel olarak tanışmamıza vesile oldu.

Carlyle

Carlyle'ın önceki yazılarından ilk başlardaki dar inancımı genişleten etkileri aldığım kanallardan biri olarak daha önce bahsetmiştim; fakat bu yazıların kendi başlarına görüşlerim üzerinde hiçbir etkisi olmazdı diye düşünüyorum. İçerdikleri hakikatler zaten diğer çevrelerden aldığım türden olsa da benimki gibi eğitilmiş bir zihne erişmeleri açısından diğerlerinden daha az uygun bir biçim ve kılıfta sunulmuştu. Neredeyse içindeki tek net şey düşünce tarzımın temelini oluşturan görüşlerin çoğuna, dinsel şüpheciliğe, faydacılığa, koşullar öğretisine, demokrasiye, mantığa veya siyasal iktisada verilen öneme güçlü bir düşmanlık olan bir şiir ve Alman metafiziğinin bulanıklığı gibi görünüyordu. İlk başta Carlyle'dan herhangi bir şey öğrenmek yerine, aynı hakikatleri zihinsel yapım için daha uygun olan bir vasıta aracılığıyla görmeye başladığım oranda onları yazılarında tanıdım. Bunun ardından gerçekten de onları ortaya koyarken sergilediği harika güç beni derinden etkiledi ve uzun bir süre boyunca onun en ateşli hayranlarından biri oldum; fakat yazılarının bana yaptığı iyilik felsefe gibi öğretilecek değil, şiir gibi canlandırılacak bir şeydi. Tanışıklığımızın başladığı zamanlarda bile yeni düşünce tarzımda onu tam olarak takdir etmek için yeterince ilerlemiş değildim; bunun bir kanıtı o zamanlar yeni bitirmiş olduğu en iyi ve en büyük eseri *Sartor Resartus*'un taslağını bana gösterdiğinde onu fazla önemsememiş olmamdı; ancak *Fraser's Magazine*'de yaklaşık iki yıl sonra çıktığında coşkulu bir hayranlıkla ve büyük keyifle okumuştum. Felsefemizdeki temel farklılıklar Carlyle'ı daha az arayıp sormama yol açmadı. Kısa süre sonra "başka bir mistik" olmadığımı öğrendi ve kendi dürüstlüğüm gereği ona hiç sevmediğini bildiğim tüm görüşlerimi açıkça ifade ettiğim bir mektup yazdığımda yanıtı aramızdaki temel farkın benim "henüz bilinçli olarak bir mistik olmadığım"dı.

Bir gün mistik olacağım beklentisinden ne zaman vazgeçtiğini bilmiyorum; fakat sonraki yıllarda hem onun hem benim düşüncelerimiz önemli değişimler geçirmiş olsa da asla birbirimizin düşünce tarzlarına tanışıklığımızın ilk yıllarındakinden daha yakın olmadık. Ancak kendimi Carlyle'ın yetkin bir yargıcı olarak görmedim. Onun bir şair olduğunu, benim öyle olmadığımı; onun sezgisel bir insan olduğunu, benim öyle olmadığımı hissettim; benim ancak bana işaret edildikten sonra ardından topallayarak gidip kanıtlayabildiğim birçok şeyi o sezgisel bir insan olarak benden çok önce görmekle kalmayıp bana işaret edildikten sonra bile göremediğim birçok şeyi de büyük ihtimalle görebiliyordu. Onun ardını göremediğimi biliyordum ve onun ötesini gördüğümden asla emin olamadım;[18] ve onu herhangi bir kesinlikle yargılamaya asla yeltenmedim, ta ki zihni ve doğası onunkini ve son derece daha fazlasını içeren, ikimizden de üstün –ondan daha şair ve benden daha düşünür– bir başkası[19] tarafından bana yorumlanana kadar.

John Austin ile İlişkiler

Eskiden tanıdığım entelektüel insanlar arasından şimdi en fazla ortak noktaya sahip olduğum kişi büyük Austin'di. Kendisini daima bizim sekterliğimize karşı konumlandırdığından daha önce bahsetmiştim ve son zamanlarda o da benim gibi yeni etkilere maruz kalmıştı. Londra Üniversitesi'nde (şu anda University College) hukuk profesörü olarak atandıktan sonra verdiği dersler için çalışmak üzere bir süre Bonn'da yaşamıştı; Alman edebiyatı ve Alman karakteri ve toplum hâlinin etkileri yaşam görüşlerinde çok belirgin bir değişime yol açmıştı. Mizacı çok yumuşamış, daha az militan ve polemikçi olmuş, zevkleri şiirsel ve de-

18 *Sartor Resartus*'a (1831) bir gönderme.

19 Harriet Taylor.

rin düşünceli olmaya yönelmişti. İçsel doğanın daha iyi bir gelişimi eşlik etmediği sürece dış değişimlere eskisinden çok daha az önem veriyordu. İngiliz yaşamının genel niteliksizliği, büyük düşüncelerin ve bencil olmayan arzuların yokluğu, tüm İngiliz sınıflarının yetilerinin meşgul olduğu düşük amaçlar karşısında güçlü bir hoşnutsuzluk duyuyordu. İngilizlerin ilgilendiği türden kamu menfaatlerine bile çok az saygı duyuyordu. İngiliz temsilî yönetimine kıyasla Prusya monarşisi altında daha pratik iyi bir yönetim olduğunu ve her tabakadan halkın eğitimine ve zihinsel gelişimine çok daha fazla özen gösterildiğini (ki bu yeterince doğrudur) düşünüyordu ve Fransız *économistes*[20] gibi iyi yönetimin gerçek güvencesinin *un peuple éclairé*[21] olduğunu ki bunun her zaman popüler kurumların meyvesi olmadığını ve onlarsız olsaydı onların işlerini onlardan daha iyi yapacağını savunuyordu. Reform Yasası'nı onaylamasına rağmen gerçekte olanın birçoklarının bu yasadan beklediği gibi yönetimde büyük acil iyileşmeleri üretmeyeceğini tahmin etmişti. Bu önemli şeyleri yapabilecek insanların bu ülkede olmadığını söyledi. Hem yeni benimsediği görüşler hem de koruduğu eski görüşler açısından aramızda birçok sempati noktası vardı. Benim gibi bir faydacı olmayı asla bırakmadı ve Almanlara olan tüm sevgisine ve edebiyatlarından keyif almasına rağmen doğuştanlık ilkesi metafiziğine zerre kadar sıcak bakmadı. Giderek daha fazla bir çeşit Alman dini, eğer vardıysa çok az pozitif dogma içeren bir şiir ve duygu dini besledi; politikada ise (ki onunla en çok ayrıştığım şey buydu) halka özgü kurumların ilerlemesi konusunda horgörü sınırında bir kayıtsızlık edindi; gerçi sosyalizmin ilerlemesinden sevinç duyuyordu, zira bunu güçlü sınıfları halkı eğitmeye ve onlara maddi durumlarını kalıcı olarak iyileştirmenin tek gerçek çaresini, sayılarını sınırlamayı aşılamaya zorlamanın

20 *iktisatçılar*. (Fr.)

21 *aydın bir halk*. (Fr.)

en etkili yolu olarak görüyordu. O sırada gelişimin nihai bir sonucu olarak aslında sosyalizme de temelde karşı değildi. "Siyasal iktisatçıların insan doğasının evrensel ilkeleri" olarak adlandırdığı şeye zerre kadar saygısı yoktu ve "insan doğasının olağanüstü esnekliği"ne (bir yerde ondan ödünç aldığım bir ifade) dair tarih ve gündelik deneyimin sağladığı kanıtlar üzerinde ısrar ediyordu; sosyal ve eğitimsel etkilerin aydın bir yönlendirmesi altında insanlıkta kendilerini ortaya çıkarabilecek ahlaki kabiliyetlere herhangi bir pozitif sınır koymanın mümkün olduğunu düşünmüyordu. Tüm bu görüşleri ömrünün sonuna kadar koruyup korumadığını bilmiyorum. Şüphesiz daha sonraki yıllarının ve özellikle son yayınının[22] düşünme tarzları genel karakterleri itibarıyla bu zamanda sahip olduklarından çok daha fazla Torydi.

Babamla İlişkiler

Babamın düşünce ve duygu tarzına şimdi kendimi çok uzak hissediyordum – hatta her iki tarafta da tam ve sakin bir açıklama ve yeniden değerlendirmenin gösterebileceği gerçek durumdan daha fazla. Fakat babam öğretinin temel noktaları üzerine sakin ve tam açıklamaların beklenebileceği biri değildi, en azından bir şekilde onun standardını terk etmiş bir kaçak olarak düşünebileceği bir kişiyle değildi. Neyse ki ilgisinin ve sohbetinin büyük bir bölümünü meşgul eden günün politik meseleleri üzerinde neredeyse her zaman güçlü bir anlaşma içindeydik. Ayrıştığımız fikir meseleleri hakkında çok az konuşuyorduk. Eğitim tarzının teşvik ettiği kendime uygun düşünme alışkanlığının bazen beni ondan farklı görüşlere götürdüğünü biliyordu ve ona *ne kadar* farklı olduğunu daima söylemediğimi zaman zaman fark ediyordu. Farklılıklarımızı tartışmaktan her ikimiz için de

22 John Austin, *A Plea for the Constitution* (Anayasa İçin Bir Layiha, Londra: Murray, 1859).

herhangi bir fayda değil, sadece acı bekliyordum ve benim için kabul edilemez olan bir görüş ya da duyguyu buna sessiz kalmamın samimiyetsizlik olacağı bir şekilde dile getirmesi durumu dışında bunları asla ifade etmedim.

O Zamanki Diğer Yazılarım

Geriye bu yıllarda yazdıklarımdan bahsetmek kalıyor; bu dönemdeki yazılarım gazetelere katkılarımdan ayrı olarak önemli miktardaydı. 1830 ve 1831'de o zamandan beri *Siyasal İktisadın Bazı Çözülmemiş Sorunları Üzerine Denemeler* başlığı altında yayımlanan beş denemeyi neredeyse şu anda oldukları hâliyle yazdım; sadece 1833'te beşinci denemeyi kısmen yeniden yazdım. Hemen yayımlanma amacı olmadan yazılmışlardı ve birkaç yıl sonra onları bir yayıncıya sunduğumda reddetmişti. Fakat *Mantık Sistemi*'nin başarısından sonra 1844'te basıldılar. Ayrıca mantık konusunda nazariyelerime devam ettim ve benden önceki başkaları gibi genel akıl yürütme yoluyla yeni hakikatler keşfetme büyük paradoksuna kafa yordum. Olgusal olarak bundan şüphe duyulacak bir şey yok. Aynı şekilde tüm akıl yürütmenin tasımlara çözümlenebilir olmasına ve her tasımda sonucun aslında öncüllerde yer aldığına ve ima edildiğine de şüphe yoktur. Dolayısıyla varılan sonuç öncüllerde içeriliyor ve ima ediliyorsa bunun nasıl yeni bir hakikat olabileceğinin ve tanım ve aksiyomlardan görünüşte çok farklı olan geometri teoremlerinin bunlar tarafından nasıl bütünüyle içerildiğinin hiç kimsenin daha önce yeterince hissetmediği ve her hâlükârda hiç kimsenin çözmeyi başaramadığı bir zorluk olduğunu düşündüm. Whately ve diğerleri tarafından sunulan açıklamalar geçici olarak tatmin edebilse de zihnimde her zaman konunun üzerinde hâlâ asılı duran bir sis bulutu bıraktı. Sonunda Dugald Stewart'ın ikinci cildindeki akıl yü-

rütme üzerine bölümleri ikinci veya üçüncü kez okurken,[23] her noktada kendimi sorgularken ve kitabın önerdiği her düşünce konusunu elimden geldiğince sonuna kadar takip ederken akıl yürütmede aksiyomların kullanımına dair bir düşüncesine denk geldim: Bunu daha önce fark ettiğimi hatırlamıyordum, fakat şimdi üzerine düşündüğümde bu bana sadece aksiyomlar için değil, her türlü genel önerme için doğru ve tüm muammanın anahtarı olarak göründü. Bu nüveden *Mantık*'ın ikinci kitabında öne sürülen tasım teorisi büyüdü ve bunu hemen yazıya dökerek tespit ettim. Ve şimdi mantık üzerine belli bir özgünlüğe ve değere sahip bir eser üretme umuduyla hazırlamış olduğum kaba ve kusurlu taslaktan birinci kitabı yazmaya başladım. Bu zamanda yazdıklarım sonraki incelemenin o bölümünün temeli oldu; sadece türler teorisi daha sonraki bir eklemeydi ve üçüncü kitaptaki sonuç bölümlerinin bazılarının konusuna ilk karar verme teşebbüsümde karşıma çıkan içinden çıkılmaz zorluklardan ötürü aklıma gelmişti. Şimdi ulaştığım noktada beş yıl süren bir ara verdim. Sınırlarımın sonuna gelmiştim; bu aşamada tümevarımı tatmin edici bir şekilde ele alamazdım. Konuyu aydınlatmayı vaat ediyor gibi görünen her kitabı okumaya ve sonuçları elimden geldiğince özümsemeye devam ettim; fakat uzun süre boyunca bana çok önemli tefekkür damarı açıyor gibi görünen hiçbir şey bulamadım.

1832'de *Tait's Magazine*'in ilk serisi için birçok makale ve *Jurist* adlı üç aylık bir dergiye bir makale yazdım; bu ikincisi hepsi avukat ve hukuk reformcularından oluşan ve birçoğunu tanıdığım bir grup arkadaş tarafından kurulmuş ve yayın yaşamına kısa bir süre devam etmişti. Söz konusu makale şu anda *Tezler ve Tartışmalar* olarak toplanmış yazılarımdan devletin kurum ve kilise mülkiyetine ilişkin hak ve görevleri üzerine ilk sıradaki yazıdır; bu derlemede *Tait* ma-

23 Dugald Steward, *Elements of the Philosophy of the Human Mind* (İnsan Zihni Felsefesinin Unsurları, 1792).

kalelerimden biri olan "Para Birimi Hokkabazlığı" da yer alır. Bunlardan önce yazdığım tüm yazı yığınında yeniden basımı haklı çıkaracak kadar kalıcı değere sahip hiçbir şey yoktur. Devletin vakıflar üzerindeki hakları konusunda hâlâ tam bir tartışma olduğunu düşündüğüm *Jurist*'teki makale görüşlerimin her iki tarafını da gösteriyordu: Tüm vakıfların hükümetin kontrol edebileceği ve kontrol etmesi gereken ulusal mülkiyet olduğu öğretisini her zamanki kadar sağlam bir şekilde öne sürüyordu; fakat daha önce yaptığım gibi aslında vakıfları kınamıyor ve ulusal borcu ödemek için el konulmaları gerektiğini öne sürmüyordu. Aksine salt piyasa talebine, yani ortalama ebeveynlerin bilgi ve anlayışına bağlı olmayan, ancak makalenin alıcıları tarafından kendiliğinden talep edilmesi muhtemel olandan daha yüksek bir öğretim standardı oluşturmak ve sürdürmek için tasarlanmış bir eğitim planına sahip olmanın önemini kararlılıkla vurguladım. Tüm bu görüşler sonraki tüm düşünce sürecim tarafından doğrulanmış ve güçlendirilmiştir.

Altıncı Bölüm

Yaşamımın En Değerli Dostluğunun Başlaması, Babamın Ölümü, 1840'a Kadar Olan Yazılar ve Diğer Çalışmalar (1830-1840)

Harriet Taylor'ın Bir Eskizi

Varoluşumun onuru ve baş nimeti ve insanın gelişimi için yapmaya çalıştığım şeylerin büyük bir kısmının ya da bundan sonra yapmayı umduklarımın kaynağı olan dostluğu zihinsel gelişimimin şimdi ulaşmış olduğu döneminde kurdum. Yirmi yıllık bir dostluktan sonra eşim olmayı kabul eden hanımefendiyle ilk tanışmam 1830'da ben yirmi beş ve kendisi yirmi üç yaşındayken gerçekleşti. Kocasının ailesiyle tanışmam eski bir tanışıklığın yenilenmesiydi. Büyükbabası babamın Newington Green'deki evinin hemen yanındaki evde yaşıyordu ve küçük bir çocukken kimi zaman yaşlı beyefendinin bahçesinde oynamaya davet edilmiştim. Eski İskoç püritenlerinin güzel bir örneğiydi: Ciddi, sert ve güçlü, fakat bu tür adamların kalıcı bir izlenim bıraktığı çocuklar için çok kibar. Mrs. Taylor'la tanışıklığımın samimi veya özel hâle gelmesi onunla tanışmamdan

yıllar sonra olmasına rağmen, çok geçmeden onun tanıdığım en takdire şayan kişi olduğunu hissettim. O sırada daha sonra dönüştüğü kişi olduğu sanılmamalıdır; kaldı ki bu onu ilk gördüğüm yaştaki herhangi bir kişiden de beklenemez. Hele onun gibi kendini geliştirmenin, en üst düzeyde ve her anlamda ilerlemenin doğasının bir yasası olan biri için doğru olamazdı; bu ilerleme zorunluluğu hem onu ararken gösterdiği şevkten hem de bir etki veya deneyimi onu bir bilgeliğe erişim kaynağı veya vesilesi yapmadan edinemeyen yetilerinin kendiliğinden olan eğiliminden kaynaklanıyordu. Zengin ve güçlü doğası onu ilk gördüğüm zamana kadar büyük ölçüde alışılagelmiş kadınsı düşünce yapısı türüne göre kendini ortaya koymuştu. Dışarıdan ona yaklaşan herkes tarafından hissedilen doğal bir üstünlük havasına sahip bir güzellik ve bir zekâydı; içeriden derin ve güçlü duygulara, keskin ve sezgisel bir zekâya ve son derece derin düşünceli ve şiirsel doğaya sahip bir kadındı. Erken yaşta, gayet dürüst, cesur ve onurlu, liberal görüşlere ve iyi eğitime sahip bir adamla evlenmişti; fakat [kocasının] ona eşlik edecek entelektüel veya sanatsal zevkleri yoktu.[1] Yine de [kocası] ona karşı istikrarlı ve sevecen bir dosttu ve [Mrs. Taylor] yaşamı boyunca ona karşı gerçek bir saygı ve güçlü bir sevgi beslemiş ve ölümünden derin üzüntü duymuştu. Kadınlara yönelik sosyal engeller tarafından en yüksek yetilerini dış dünya üzerindeki faaliyette yeterli bir şekilde kullanmaktan mahrum bırakılmıştı; yaşamı içe dönük tefekkürden oluşuyordu ve küçük bir arkadaş çevresiyle samimi ilişkilerle çeşitleniyordu. Bu arkadaşlarından sadece (uzun zamandır müteveffa olan) biri[2] yaratıcı bir kişiydi ya da onunkilerle benzer duygu veya akıl kapasitesine

1 El yazmalarının birinde burada Mill'in üvey kızı Helen Taylor tarafından düşülmüş "doğru değil" diye bir not vardır. Not "sanatsal zevkleri" ifadesine yöneliktir.

2 Müzisyen Eliza Flower (1803-1846).

sahipti, fakat hepsinin duygu ve görüşleri onunla az çok uyuşuyordu. Bu çevreye kabul edilmek talihini elde ettim ve tanıdığım tüm diğer insanlarda tek başına bulmaktan çok mutlu olduğum niteliklerin onda bir arada bulunduğunu kısa bir süre içinde fark ettim. Onda (doğa ve evren düzenine sözde bir mükemmellik atfeden de dâhil olmak üzere) her türlü batıl inançtan tam özgürlük ve hâlâ toplumun yerleşik yapısının bir parçası olan birçok şeye karşı ciddi bir itiraz katı akıldan değil, asil ve yüksek duyguların gücünden kaynaklanıyordu ve son derece hürmetkâr bir yaradılışla birlikte var oluyordu. Genel ruhsal özelliklerin yanı sıra mizaç ve yapısı açısından o zamanki hâlini sık sık Shelley'le karşılaştırdım; fakat Shelley düşünce ve akıl bakımından güçleri kısa yaşamında geliştiği kadarıyla onun en sonunda olduğu kişiye kıyasla sadece bir çocuktu. İster nazariyatın en yüksek bölgeleri olsun, ister gündelik yaşamın daha küçük pratik kaygıları, onun zihni meselenin tam kalbi ve iliğine dokunan, her zaman temel fikri veya ilkeyi kavrayan aynı mükemmel enstrümandı. Duyusal ve zihinsel yetilerine nüfuz eden aynı işlem kesinliği ve hızı duygu ve hayal gücü yetenekleriyle birlikte onu mükemmel bir sanatçı olmaya uygun kılardı. Ateşli ve hassas ruhu ve güçlü belagatiyse onu kesinlikle büyük bir hatip yapardı. İnsan doğasına dair derin bilgisi, pratik yaşamdaki feraset ve basireti böyle bir *carrière*'in[3] kadınlara açık olduğu zamanlarda onu insanlığın yöneticileri arasında saygın kılardı. Entelektüel yetenekleri yaşamımda şimdiye kadar karşılaştığım en asil ve en dengeli ahlaki karaktere hizmet ediyordu. Onun diğerkâmlığı öğretilen bir vazifeler sisteminden değil, kendini başkalarının duygularıyla iyice özdeşleştiren ve onların duygularına kendi duygusal yoğunluğunu yaratıcı bir şekilde katarak onlara gösterdiği ilgide aşırıya kaçan bir kalpten kaynaklanıyordu. Sınırsız cömertliği ve karşılı-

3 *meslek yaşamı, kariyer.* (Fr.)

ğında en küçük duyguyu verebilen herhangi bir insana ya da tüm insanların üzerine dökülmeye hazır bir sevecenliği olmasa adalet tutkusunun onun en güçlü duygusu olduğu düşünülebilirdi. Ahlaki özelliklerinin geri kalanı doğal olarak bu zihin ve kalp niteliklerine eşlik edecek şekildeydi: en yüce gururla birleşmiş en hakiki tevazu; onları almaya uygun olan herkese karşı mutlak sadelik ve samimiyet; adi ve korkak olan her şeye karşı en büyük horgörü ve *mala in se*[4] ile sadece *mala prohibita*[5] arasındaki, yani duygu ve karakterde içsel kötülüğün kanıtını sunan eylemler ile kendi başlarına ister doğru ister yanlış olsun başka her açıdan sevilen ya da takdire şayan kişiler tarafından işlenebilen, sadece iyi ya da kötü uzlaşımların ihlali olan eylemler arasındaki en geniş ayrımı yaparken davranışta ve karakterde gaddar veya zorba, sadakatsiz veya onursuz olan her şeye karşı yakıcı bir öfke.

Alınan ve Verilen Fayda

Bu niteliklere sahip bir varlıkla herhangi bir ölçüde zihinsel ilişkiye kabul edilmenin gelişimim üzerinde en faydalı etkiye sahip olmak dışında bir sonucu olamazdı; gerçi etki yavaştı ve onunla benim zihinsel ilerlemelerimizin sonunda ulaştığı kusursuz yoldaşlık içinde ileriye gitmeye başlamasından önce yıllar geçti. Aldığın fayda vermeyi umabileceğimden çok daha fazlaydı; onun açısından görüşlerine güçlü duygulara sahip bir karakterin ahlaki sezgisiyle ilk ulaşmış biri olarak aynı sonuçların çoğuna çalışma ve akıl yürütme yoluyla ulaşmış birinden alınacak şüphesiz yardımın yanı sıra teşvik vardı ve entelektüel gelişiminin hızlı sürecinde her şeyi bilgiye dönüştüren zihinsel faaliyeti malzemesinin birçoğunu diğer kaynaklardan olduğu gibi şüphesiz benden

4 *kendi içinde kötü.* (Lat.)

5 *yasak olduğu için kötü.* (Lat.)

çıkardı. Entelektüel olarak bile ona borçlu olduğum şey ayrıntıda neredeyse sonsuzdur; bu borcun genel karakterine dair bir çift söz ne kadar eksik de olsa bir fikir verecektir. En iyi ve en bilge insanların hepsi gibi mevcut insan yaşamından memnun olmayan ve duyguları radikal bir değişimle tamamen özdeşleşmiş olanlarda iki ana düşünce alanı vardır. Biri nihai amaçların, insan yaşamının en yüksek gerçekleştirilebilir idealinin kurucu unsurlarının alanıdır. Diğeri hemen faydalı ve pratik olarak ulaşılabilir olanların alanıdır. Her iki alanda da diğer tüm kaynakların toplamından çok onun öğretiminden öğrendim. Ve doğruyu söylemek gerekirse gerçek kesinlik esasen bu iki uçta yatar. Benim güçlü olduğum noktaysa tamamen belirsiz ve kaygan ara bölgede, teori veya ahlaki ve politik bilimde yatıyordu: Siyasal iktisat, analitik psikoloji, mantık, tarih felsefesi ya da başka bir şeyde olsun, ulaştığım bana veya başkasına ait sonuçlara ilişkin ondan edindiğim bilge bir şüphecilik ona olan entelektüel borçlarımın en önemlilerinden biridir. Bu şüphecilik beni düşünme yetilerimin dürüst kullanımının sonuçları ne olursa olsun, onların izini sürmekten alıkoymasa da bu sonuçları bu tür nazariyelerin doğasının izin vermediği bir güven derecesiyle benimsemeye veya ilan etmeye karşı beni uyanık tuttu ve üzerinde en çok düşündüğüm sorularda bile zihnimi daha net algılara ve daha iyi kanıtlara dair herhangi bir beklentiyi sadece kabul etmeye değil, aynı zamanda hoş karşılamaya hazır ve aramaya istekli kıldı. Büyük genellemelere eşit derecede bağımlı çoğu düşünürün yazılarına kıyasla kendi yazılarımda bulunduğuna inanılan daha fazla pratiklik için çoğu zaman övgü aldım, fakat bu övgüyü kendi adıma kısmen hak ediyorum. Bu niteliğin gözlemlendiği yazılar bir zihnin değil, ikisinin kaynaşmasının eseriydi: Bunlardan biri şimdiki şeylerin yargılarında ve algılarında son derece pratik olduğu gibi, uzak bir geleceğe dair öngörülerinde de yüksek ve cüretkârdı.

Tocqueville'in Etkisi

Bununla birlikte şimdiki dönemde bu etki gelecekteki gelişimimin karakterini şekillendirmeye yardımcı olan birçok etkiden sadece biriydi ve zihinsel ilerlememin yönetici ilkesi olduktan sonra bile diyebilirim ki yolumu değiştirmemiş, aynı yoldan daha cesurca ve aynı zamanda daha ihtiyatlı bir şekilde ilerlememi sağlamıştı. Düşünme tarzımda gerçekleşen tek gerçek devrim zaten tamamlanmıştı. Yeni eğilimlerimin bazı açılardan teyit edilmesi, başka açılardan da mutedil kılınması gerekiyordu; fakat henüz gerçekleşmemiş olan önemli görüş değişiklikleri sadece politikayla ilgiliydi ve bir yandan insanlığın nihai beklentilerine ilişkin olarak sınırlı bir sosyalizme daha fazla yaklaşmaktan ve öte yandan politik idealimin taraftarlarınca yaygın olarak anlaşıldığı şekliyle saf demokrasiden *Temsilî Yönetim Üzerine Düşünceler* eserimde ortaya konan tadil edilmiş biçimine geçişinden oluşuyordu.

Çok yavaş bir şekilde gerçekleşen bu son değişikliğin başlangıcı Mösyö de Tocqueville'in çıktıktan hemen sonra elime geçen *Amerika'da Demokrasi*'sini[6] okumama veya daha doğrusu çalışmama uzanır. Bu dikkate değer eserde demokrasinin erdemlerine şimdiye kadar, hatta en ateşli demokratlar tarafından yapıldığını bildiğimden daha kesin, çünkü daha belirli bir şekilde işaret edilmişti; sayısal çoğunluğun yönetimi olarak kabul edilen demokrasiyi kuşatan belirli tehlikeler ise yazarın insan ilerlemesinin kaçınılmaz bir sonucu olarak gördüğü şeye direnmek için gerekçeler olarak değil, halkçı yönetimin zayıf noktalarının, onu korumaya yönelik savunmaların ve demokrasinin faydalı eğilimlerine tam yer verirken, zararlı eğilimleri etkisizleştirebilsin veya hafifletebilsin diye ona eklenmesi gereken düzeltici çarelerin işaretleri olarak eşit derecede aydınlatılmış ve ustalıklı

6 Alexis Clérel de Tocqueville, *De la Démocratie en Amérique*, 1835.

bir tahlile tabi tutulmuştur. Artık bu karakterdeki nazariyeler için iyice hazırlıklıydım ve bu zamandan sonra kendi düşüncelerim giderek daha fazla aynı kanalda hareket etti, ancak bunun pratik politik inancımda yol açtığı değişiklikler yıllara yayıldı ki bu durum 1835'te yazılan ve yayımlanan *Amerika'da Demokrasi* için yazdığım ilk kitap incelemesi 1840'da yazdığım incelemeyle (bu *Tezler*'de yeniden basılmıştı) ve ikinci inceleme *Temsilî Yönetim Üzerine Düşünceler* ile karşılaştırıldığında görülecektir.

Tocqueville'i çalışmaktan büyük fayda sağladığım ikinci ve yine bununla ilişkili bir konu merkezîleşmeye dair temel meseleydi. Amerikan ve Fransız deneyimine uyguladığı güçlü felsefi tahlil sayesinde toplumun kolektif işlerinden güvenli bir şekilde yerine getirebilecek mümkün olduğunca fazlasının halk tarafından yürütülmesine büyük önem verdi ki bu hükümetin onların faaliyetinin yerini almaya ya da uygulama şeklini belirlemeye yönelik herhangi bir müdahalesi olmadan gerçekleşecekti. Münferit yurttaşın bu pratik politik faaliyetini yalnızca halkın kendi başlarına çok önemli ve iyi yönetim için vazgeçilmez olan sosyal duygularını ve pratik aklını eğitmenin en etkili araçlarından biri olarak değil, aynı zamanda demokrasinin karakteristik zafiyetlerinden bazılarına karşı kesin bir karşı etki ve modern dünyada gerçek bir tehlike olan tek despotizm biçimine –tecrit edilmiş bireyler yığını üzerinde yürütmenin başının mutlak hâkimiyeti: hepsi eşittir ama hepsi köledir– doğru yozlaşmasına karşı zorunlu bir koruma olarak gördü. Aslında kanalın İngiliz tarafında bu kaynaktan gelebilecek acil bir tehlike yoktu, zira başka bir yerde hükümete devrolan iç işlerin yüzde doksanı burada ondan bağımsız failler tarafından yerine getirilirdi ve merkezîleşme sadece akılcı bir kınamanın değil, aynı zamanda mantıksız önyargının konusuydu ki hâlâ öyledir ve yine hükümetin müdahalesine yönelik garez sözüm ona yerel özyönetimin, ancak aslında çoğu zaman

yerel menfaatlerin yolsuzluğa batmış ve *borné*[7] yerel oligarşi tarafından bencilce kötü idaresi olan mekanizmanın suistimallerini düzeltmek için yasama otoritesinin en faydalı çabalarına bile ket vuran veya direnen kör bir duyguydu. Fakat halkın merkezîleşme karşıtı tarafta yanlış yapması ne kadar kesindiyse, felsefi reformcuların ters hataya düşme ve acı tecrübesinden korunmuş oldukları şeyin zararlarını göz ardı etme tehlikesi de o kadar büyüktü. Tam da bu zamanda 1834'teki büyük Yoksul Yasası Reformu gibi önemli yasa önergelerini merkeziyetçilik karşıtı önyargıya dayanan akıl dışı bir yaygaraya karşı aktif olarak savunuyordum ve Tocqueville'in dersleri olmasaydı benden önceki birçok reformcu gibi kendi ülkemde yaygın olan önyargıyla mücadele etmek için karşıt yönde aşırıya kaçabilirdim. Fakat iki hata arasında dikkatli bir şekilde ilerledim ve aralarındaki çizgiyi tam olarak doğru yerde çekmiş olsam da olmasam da en azından her iki taraftaki kötülüklerin üzerinde eşit vurguyla durdum ve her ikisinin de avantajlarını uzlaştırmanın yollarını ciddi bir çalışma konusu yaptım.

İlk Reform Parlamentosu'nda Radikaller

Bu arada radikal arkadaşlarım ve tanıdıklarımın en önemlilerinden birçoğunun dâhil olduğu ilk Reform Parlamentosu'nun[8] seçimi gerçekleşti: Grote, Roebuck, Buller, Sir William Molesworth, John ve Edward Romilly ve daha birçoğu; Warburton, Strutt ve diğerleri zaten parlamentodaydı. Kendilerini felsefi radikaller olarak gören ve arkadaşları tarafından bu şekilde çağrılanlar şimdi daha önce işgal ettiklerinden daha avantajlı bir konumda içlerinde olanı göstermek için adil bir fırsat elde etmiş gibi görünüyordu ve

7 *dar görüşlü.* (Fr.)

8 Seçim sistemindeki çarpıklıkları düzelten 1832 Reform Yasası'ndan sonra aynı yıl yapılan seçimle oluşan parlamento.

babam gibi ben de onlara büyük umutlar bağlamıştım. Bu umutlar hayal kırıklığına uğrayacaktı. Her ne kadar çoğu kez heves kırılması yaşansa da oylar söz konusu olduğunda bu kişiler dürüst ve görüşlerine sadıktılar. İrlanda Zor Kullanma Yasası veya 1837'de Kanada Zor Kullanma Yasası gibi onların ilkeleriyle açıkça uyuşmayan yasa teklifleri önerildiğinde[9] erkekçe öne çıktılar ve haktan ayrılmak yerine herhangi bir düşmanlığa ve önyargıya cesurca göğüs gerdiler. Fakat genel olarak herhangi bir görüşe önayak olmak için çok az şey yaptılar; çok az girişimleri, çok az faaliyetleri vardı: Avam Kamarası'nın radikal kısmının liderliğini eski tüfeklere, Hume ve O'Connell'a bıraktılar. Daha genç bir iki kişi lehine kısmi bir istisna yapılmalıdır ve Roebuck söz konusu olduğunda parlamentoya seçildiği ilk yılda Milli Eğitim için parlamenter hareketi başlatması (veya Mr. Brougham'ın başarısız girişiminden sonra yeniden başlatması) ve kolonilerin kendilerini yönetme tartışmasını ilk başlatan olması ve neredeyse yıllarca tek başına sürdürmesi itibarıyla hatırlarda kalıcı bir yere hak kazanmıştır. Genel olarak bu iki işe eşit bir şey kendilerinden en çok şey beklenenler de dâhil hiç kimse tarafından yapılmadı. Ve şimdi sakin bir şekilde geçmişe baktığımda bu kişilerin tahmin ettiğimizden daha az hatalı olduğunu ve onlardan çok fazla şey beklemiş olduğumuzu görebiliyorum. Olumsuz koşullar altındaydılar. Reform heyecanının sona erdiği ve halkın gerçekten hızlı bir şekilde gerçekleşmesini talep ettiği birkaç yasal iyileşmeden sonra gücün doğal yönüne, yani statükoyu korumayı savunanlara yöneldiği on yıllık kaçınılmaz bir reaksiyon zamanına denk gelmişlerdi; kamu zihni dinlenmek istiyordu ve reform hissini yeni şeyler lehine canlı bir faaliyete körükleme

9 Hükümete olağanüstü durumlarda yargı gözetimi dışında zor kullanma hakkı veren yasalar. İrlanda Zor Kullanma Yasası 1833'te ekonomik ve politik sorunlar yüzünden, Kanada Zor Kullanma Yasası 1837'de İngiliz koloni yönetimine karşı isyanı bastırmak için çıkarılmıştı.

girişimlerinin kendisini harekete geçirmesine izin vermeye barıştan[10] bu yana hiç olmadığı kadar az meyilliydi. Millet bu ruh hâli içindeyken parlamenter tartışmayla gerçekten büyük işler yapmak büyük bir politik lideri gerektirecekti ki böyle bir lider olmadığı için hiç kimse suçlanamaz. Babam ve ben yetkin bir liderin ortaya çıkmasını umuyorduk: Kendisine katılmaya hazır daha genç veya daha az tanınmış kişilere cesaret aşılayabilecek –yetenekleri doğrultusunda ilerici düşünceleri kamunun önüne getirmelerini sağlayabilecek–, felsefi başarıları ve popüler yetenekleri[11] olan, Avam Kamarası'nı kamusal zihni eğitmek ve harekete geçirmek için bir [hatip] kürsüsü veya bir öğretmen sandalyesi olarak kullanabilecek; ya Whigleri yasa tasarılarını ondan almaya zorlayacak ya da reform partisinin liderliğini onların elinden alacak biri. Babam parlamentoda olsaydı böyle bir lider var olurdu. Böyle bir adamın yokluğundan ötürü eğitimli radikaller Whig partisinin sadece bir *côté gauche*'u[12] konumuna düştü. Görüşleri için sıradan bir çaba bile sarf etselerdi, radikallere açık olan olasılıklara dair hevesli ve şimdiki düşünceme göre abartılı bir hisle bu zamandan 1839'a kadar bazılarıyla hem kişisel nüfuz yoluyla hem de yazılarla kafalarına fikirler ve kalplerine kararlılık koymaya çabaladım. Biraz Charles Buller, biraz Sir William Molesworth'la iyi işler yaptım; her ikisi de değerli hizmetler verdiler, ancak faydalı olmaya başladıkları dönemin neredeyse başında üzücü bir şekilde aramızdan ayrıldılar.[13] Ancak genel olarak girişimim boşunaydı. Bunda başarılı olabilme şansı elde etmek için benimkinden farklı bir konum gerekiyordu. Bu iş parlamentoda olduğu için günlük istişarelerde radikal üyelerle bir araya gelebilen, kendisi inisiyatif alabilen ve başkalarından liderlik

10 1815 Paris Antlaşması ile gelen barış.

11 Burada kamuyla etkin etkileşim kurmayı sağlayan "hitabet gücü" gibi yetenekler kastediliyor olmalıdır.

12 *sol kanat*. (Fr.)

13 Charles Buller (1806-48); Sir William Molesworth (1810-55).

etmelerini istemek yerine onları kendisini takip etmeye çağırabilecek birinin işiydi.

Bu Zamandaki Diğer Yazılarım

Yazarak ne yapabilirsem yaptım. 1833 yılında Whig kabinesine karşı radikalizm için mücadeleyi sürdürmekte azimli olan Fonblanque'la *Examiner*'da çalışmaya devam ettim. 1834 yasama yılında vaiz ve politik hatip ve ardından Oldham'dan parlamento üyesi olarak iyi tanınan Mr. Fox'ın idaresindeki *Monthly Repository*'de geçici olaylar hakkında ("Gazeteler Üzerine Notlar" başlığı altında) gazete makalesi niteliğinde yorumlar yazdım; kendisiyle yeni tanışmıştım ve dergisinde özellikle onun hatırı için yazdım. Bu dergiye en önemlisi (şiir teorisi üzerine) *Tezler*'de yeniden basılan birçok başka makaleyle katkıda bulundum. Toplamda 1832'den 1834'e kadar yayımladığım yazılar (gazetelerdekilerden bağımsız olarak) büyük bir hacmi bulur. Ancak buna 1834'e kadar yayımlanmamış olsa da yıllar önce yazılmış olan Platon'un Diyalogları'nın birçoğunun takdim notlarıyla birlikte özetleri de dâhildir ve sonradan çeşitli vesilelerle bunun o zamana kadar yazmış olduğum diğer her şeyden haberdar olanlardan daha fazla kişi tarafından okunmuş ve yazarının tanınmış olduğunu öğrendim. Yazılarımın bu dönemdeki hikâyesini tamamlamak için ayrıca şunu ekleyebilirim: 1833'te o sırada *İngiltere ve İngilizler* kitabını (ki bu o zamanlarda kamusal zihnin çok önünde olan bir eserdi) tamamlamak üzere olan Bulwer'ın isteği üzerine onun için Bentham felsefesinin eleştirel bir açıklamasını yazdım; bunun küçük bir kısmını kendi metnine dâhil etti ve geri kalanı (onurlu bir teşekkürle) ek bölüm olarak yayımladı. Böylelikle tamamlanmış bir felsefe olarak Bentham'ın öğretilerine dair değerlendirmemin hem olumlu hem olumsuz kısımları ilk kez basılmış oldu.

London Review'nun Kurulması

Ancak kısa süre sonra öyle göründü ki "felsefi radikal" partiye şimdiye kadar yapmış olduğumdan daha etkili bir yardım ve aynı zamanda teşvik vermem mümkün olabilirdi. Zaman zaman babam, ben ve evini sıklıkla ziyaret eden parlamenter ve diğer radikallerden bazıları arasında konuşulan projelerden biri *Westminster Review*'nun doldurmayı amaçladığı yeri alacak süreli bir felsefi radikalizm yayın organının kurulmasıydı ve plan aranabilecek parasal katkıları ve bir editör seçimini tartışacak kadar ileri gitmişti. Ancak bir süre bundan hiçbir şey çıkmadı; fakat 1834 yazında kendisi de çalışkan bir öğrenci ve titiz ve metafizik bir düşünür olan, davaya kalemiyle olduğu kadar cüzdanıyla da yardım edebilecek Sir William Molesworth kendiliğinden bana şu teklifi yaptı: Eğer görünürdeki editör olamayacaksam, en azından asıl editör olmayı kabul ettiğim takdirde bir inceleme dergisi kuracaktı. Böyle bir teklif reddedilemezdi ve inceleme dergisi önce *London Review* başlığı altında kuruldu; daha sonra Molesworth *Westminster*'i sahibi General Thompson'dan satın alıp ikisini tek bir dergi olarak birleştirince *London and Westminster Review* adını aldı. 1834-1840 yılları arasında bu derginin idaresi boş zamanımın büyük bölümünü aldı. Başlangıçta bir bütün olarak hiçbir şekilde görüşlerimi temsil etmiyordu. Zorunlu iş arkadaşlarıma çok taviz vermek zorunda kaldım. *Review* felsefi radikalleri temsil etmek için kurulmuştu ki bu zamanda çoğuyla birçok önemli noktada tartışma içindeydim ve aralarındaki en önemli kişi olduğumu da iddia edemezdim. Babamın bir yazar olarak katkısını hepimiz vazgeçilmez olarak görüyorduk ve son hastalığı tarafından engellenene kadar fazlasıyla yazdı. Makalelerinin konuları ve görüşlerinin ifade edildiği güç ve kararlılık *Review*'nun ilk başta tarzını ve rengini diğer yazarlardan çok daha fazla ondan almasını sağlamıştı.

Makaleleri üzerinde editoryal denetim uygulayamadım ve bazen onun için kendi bölümlerimden fedakârlık etmek zorunda kaldım. Böylece çok az değiştirilmiş eski *Westminster Review* öğretileri *Review*'nun temelini oluşturdu; fakat bunların yanında diğer fikirleri ve başka bir tarzı tanıtmayı ve partinin diğer üyelerinin fikirleriyle birlikte kendi sesime adil bir temsil elde etmeyi umdum. Esasen bu amaçla çalışmanın kendine özgü bir özelliği olarak her makalenin bir paraf ya da başka bir imza taşımasını ve sadece kişisel olarak yazarın görüşlerini ifade ettiğinin anlaşılmasını sağladım ve editör de yalnızca makalenin yayımlanmaya değer olmasından ve *Review*'nun kuruluşunda ifade edilen amaçlarla çelişmemesinden sorumlu olacaktı. Eski ve yeni "felsefi radikalizm" arasındaki uzlaşma planımı uygulamaya kendime ait ilk katkı için konu seçimiyle fırsat buldum. Belli bir doğa bilimi alanında saygın bir insan olan, ancak felsefeye destursuz girmemiş olması gereken Profesör Sedgwick yakın zamanlarda en belirgin özelliği Locke ve Paley'e dil uzatma şeklinde analitik psikoloji ve faydacı etiğe yönelik ölçüsüz bir saldırı olan *Cambridge Çalışmaları Üzerine Söylev* kitabını yayımlamıştı. Bu babamda ve diğerlerinde tamamen haklı olduğunu düşündüğüm büyük öfke uyandırmıştı. Burada hem haksız bir saldırıyı geri püskürtmek hem de Hartleycilik ve faydacılığı savunurken bu savununun içine eski yoldaşlarımdan farklı olarak bu konulardaki bakış açımı oluşturan bir dizi görüş eklemek için bir fırsat olduğunu düşündüm. Bu konuda kısmen başarılı oldum; gerçi babamla olan ilişkim bu konuda tüm fikrimi ifade etmemi her hâlükârda benim için acı verici ve onun yazdığı bir *Review*'da imkânsız kılacaktı.

Ancak ondan ayrıldığıma inandığım düşünce biçimlerine babamın göründüğü kadar karşı olmadığını, görünüşte polemikçi olan bir aklın bilinçsiz abartılarıyla kendi görüşlerine haksızlık ettiğini ve inkâr ettiği görülen hakikatlerin büyük bir kısmına görünürde bir düşman olmadan düşünürken yer

açmaya istekli olduğunu düşünmeye meyilliydim. Teorisinde yeri olmayan düşüncelere pratikte büyük bir müsamaha gösterdiğini sıklıkla gözlemledim. Bu sıralarda yazdığı ve yayımladığı *Mackintosh Üzerine Fragman*'ını bazı kısımlarına büyük hayranlık duysam da bir bütün olarak hazdan çok acıyla okudum; ancak uzun zaman sonra tekrar okuduğumda içerdiği görüşlerde genel olarak adil olmadığını düşündüğüm çok az şey buldum ve hatta Mackintosh'un *laf kalabalığından* tiksinmesine bile sempati duyabilirdim, ama buna karşı sert üslubu sadece makul olanın değil, adil olanın da ötesine geçmişti. O zamanlar iyiye işaret olduğunu düşündüğüm bir şey Tocqueville'in *Amerika'da Demokrasi*'sine verdiği çok olumlu tepki oldu. Şüphesiz Tocqueville'in demokrasinin dezavantajlarına dair söylediklerine kıyasla demokrasi lehine söyledikleri üzerine çok daha fazla şey söyledi ve düşündü. Yine de yönetim meselesini her hâlükârda kendisininkinin tam tersi bir tarzda –salt akıl yürütmeye dayanmak yerine, tamamen tümevarımsal ve analitik– ele alma biçimine örnek teşkil eden bir kitabı çok takdir etmesi bana büyük cesaret verdi. Ayrıca iki *Review*'nun birleşmesinden sonra ilk sayıda yayımladığım ve *Tezler*'de "Uygarlık" başlığı altında yeniden basılan bir makaleyi de tasvip etti; bu makaleye yeni fikirlerimin çoğunu koymuş ve zamanın düşünsel ve ahlaki eğilimlerini kesinlikle ondan öğrenmediğim gerekçelerle ve tarzda güçlü bir şekilde eleştirmiştim.

Babamın Ölümü

Bununla birlikte babamın görüşlerinin gelecekteki olası gelişmeleri ve düşüncelerimizin yayımlanmasında onunla benim aramda kalıcı iş birliği ihtimalleri üzerine yapılan tüm tahminler kısa kesilecekti. 1835'in tamamı boyunca sağlığı kötüleşiyordu: Belirtileri açık bir şekilde akciğer veremi belirtilerine dönüştü ve son bitkinlik aşamasına

kadar ulaştıktan sonra 23 Haziran 1836'da vefat etti. Yaşamının son günlerine kadar görünürde hiçbir zihinsel güç kaybı yoktu; ne yaşamı boyunca onu ilgilendiren her şeye ve kişilere olan ilgisi azaldı, ne de ölümün yaklaşması din konusundaki inançlarında en küçük tereddüde neden oldu (zaten bu kadar güçlü ve sağlam bir zihinde bunun olması mümkün değildi). Sonunun yaklaştığını anladıktan sonra başlıca memnuniyeti dünyayı bulduğundan daha iyi hâle getirmek için yaptıklarının düşüncesi gibi görünüyordu ve daha uzun yaşamamaktan başlıca pişmanlığı daha fazlasını yapmak için zamanının olmamasıydı.

Ülkesinin edebî ve hatta politik tarihinde saygın bir yere sahiptir ve onun değerinden yararlanan kuşak tarafından nadiren bahsedilmesi ve ondan çok daha aşağıdaki insanlara kıyasla çok az hatırlanması bu kuşak için onurlu olmaktan çok uzaktır. Bu esasen iki nedene bağlanabilir. İlk olarak anısı Bentham'ın hak ettiği daha üstün şöhretle çok fazla birleşir. Yine de Bentham'ın salt bir takipçisi veya öğrencisi değildi. Kendisi tam olarak zamanının en orijinal düşünürlerinden biri olduğu için ondan önceki kuşak tarafından üretilmiş en önemli orijinal düşünce kümesini takdir eden ve benimseyen ilk kişilerden biriydi. Onun zihni ve Bentham'ınki esasen farklı yapıdaydı. Bentham'ın tüm yüksek niteliklerine sahip değildi, ama Bentham da onunkilerin tümüne sahip değildi. Gerçekten de insanlık için Bentham'ın muhteşem hizmetleri gibi şeyleri başarmış olduğu iddiasıyla onu övmek saçma olurdu. İnsan düşüncesinin büyük alanlarından birini devrimsel dönüşüme uğratmadı – ya da daha doğrusu yaratmadı. Ancak emeklerinin Bentham'ın yaptığı şeyden faydalandığı kısmını hiç hesaba katmadan, sadece Bentham'ın hiçbir şey yapmadığı bir alanda, analitik psikolojide başardığı şeyleri sayarsak gelecek kuşaklar tarafından tüm ahlaki ve politik bilimlerin nihayetinde dayandığı nazariyenin o en önemli dalındaki en büyük isimler-

den biri olarak bilinecek ve bu dalın ilerlemesindeki temel aşamalardan birini temsil edecektir. Ününü hak ettiğinden daha az yapan diğer sebep kısmen kendi çabalarıyla artık genel olarak benimsenmiş olan çok sayıda fikrine rağmen onun ruhuyla şimdiki zamanın ruhu arasında bir bütün olarak belirgin bir karşıtlık olmasıydı. Brutus'un son Romalı olarak adlandırılması gibi[14] o da on sekizinci yüzyılın sonuncusuydu: Bu yüzyılın düşünce ve duygu tarzını (değiştirmemiş veya geliştirmemiş olmasa da) on dokuzuncu yüzyılda devam ettirdi ve on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısının en büyük özelliği olan on sekizinci yüzyıla tepkinin ne iyi ne de kötü etkilerine katıldı. On sekizinci yüzyıl büyük bir çağ, güçlü ve cesur adamların çağıydı ve o bu çağın en güçlü ve cesur olanları için uygun bir yoldaştı. Yazıları ve kişisel etkisiyle kuşağına büyük bir ışık kaynağı oldu. Daha sonraki yıllarında İngiltere'deki entelektüel radikallerin başı ve lideriydi, tıpkı Voltaire'in Fransa'nın *philosophes*'u için olduğu gibi. En büyük eserinin konusu Hindistan'la ilgili olarak tüm sağduyulu devlet adamlığının yaratıcısı olması onun küçük meziyetlerinden sadece biridir. Değerli düşünceyle zenginleştirmediği hiçbir konu üzerine yazmamıştı ve ilk yazıldığında çok yararlı bir kitap olan, ancak bir süredir görevini tamamlanuş bulunan *Siyasal İktisadın Unsurları* hariç, kitaplarından herhangi birinin tamamen hükmünü yitirmesi ya da konularının öğrencilerine öğretici okuma olmaktan çıkması zaman alacaktır. Sadece zihin ve karakter kuvvetiyle başkalarının inançlarını ve kararlarını etkileme gücü ve bu gücü özgürlük ve ilerlemeyi teşvik etmeye yönelik gayretli kullanmakta bildiğim kadarıyla erkekler arasında bir dengi yoktur, ama kadınlar arasında biri[15] vardır.

---

14 Shakespeare, *Julius Caesar*, V. Perde, 3. Sahne, 111. Oxford University Press, ed. Craig, W.J., London: 1914. Brutus kendi intiharından önce yenilgiye uğramak üzereyken intihar etmiş olan Cassius ve Titinius'un cesetlerine "Son Romalılar" diye hitap eder.

15 Harriet Taylor.

London Review'yu Genişletme

Sayesinde kişisel nüfuzunu elde ettiği nitelikler açısından ondan aşağıda olduğumun ciddi olarak farkında olmama rağmen şimdi onsuz neyi başarabileceğimi sınamak zorundaydım ve *Review* kamu zihninin liberal ve demokratik kesimi üzerinde yararlı bir etki yapmak için büyük umutlar bağladığım bir araçtı. Babamın yardımından yoksun kalmakla bu yardımın satın alındığı kısıtlamalardan ve suskunluklardan da azade oldum. Kendi görüşlerime uyanlar dışında hürmet etmek zorunda olduğum başka bir radikal yazar ya da politikacı olduğunu hissetmiyordum; Molesworth'un tam güvenine sahip olduğumdan bundan böyle kendi görüş ve düşünce biçimlerime tam yer vermeye ve eski yoldaşlarımın desteğini kaybedecek olsam da *Review*'nun kapısını benim anladığım anlamda ilerlemeye sempati duyan tüm yazarlara genişçe açmaya karar verdim. Bunun sonucunda Carlyle o zamandan sonra *Review*'da sıkça yazar oldu, hemen sonra Sterling de ara sıra; her bir ferdi makale yazarının kişisel görüşlerinin ifadesi olmaya devam etse de genel hava makul bir ölçüde benim görüşlerime uyuyordu. *Review*'nun benim altımda ve benimle birlikte idaresi için Robertson adında genç bir İskoçyalıyla ortak çalışma yürüttüm; kendisi belli bir yeteneğe ve bilgiye, çalışkanlığa ve *Review*'nun daha çok satması için birçok planla dolu aktif bir tasarlayıcı kafaya sahipti. Bu yöndeki yeteneklerine büyük umut bağladım ve böylece 1837'nin başlarında Molesworth *Review*'yu zarar ederek sürdürmekten yorulup ondan kurtulmak istediğinde (ki üstüne düşeni onurlu bir şekilde yerine getirmişti ve katlandığı maddi maliyet hiç de az değildi) kendi maddi menfaatim için çok ihtiyatsızca ve Robertson'ın planlarına güvenerek dergiyi kendi hesabıma devam ettirmeye karar verdim. Planlar iyiydi ve onlara dair fikrimi değiştirmek için hiçbir sebebim yoktu. Fakat herhangi bir planın ücretli bir

editör veya yardımcı editör ve yazarlara cömert bir ödeme de dâhil olmak üzere radikal ve demokratik bir inceleme dergisinin masraflarını karşılamasını sağlayabileceğini sanmıyorum. Ben ve sık katkıda bulunanlar Molesworth için yaptığımız gibi emeğimizi karşılıksız olarak verdik; ancak ücretli katkıda bulunanlara *Edinburgh Review* ve *Quarterly Review* ölçeğinde ödeme yapılmaya devam edildi ve bunun satış gelirlerinden yapılması mümkün değildi.

Mantığa Geri Dönüş

Aynı yıl, 1837'de ve bu meşgalelerin ortasında *Mantık*'a yeniden başladım. Tümevarımın eşiğinde kalıp sekteye uğradıktan sonra konuyla ilgili olarak beş yıl boyunca kalemime dokunmamıştım. Konunun bu dalındaki zorlukların üstesinden gelmek için neyin özellikle eksik olduğunu yavaş yavaş keşfetmiştim: Tüm fizik bilimi dairesinin kapsamlı ve aynı zamanda doğru bir görüşü. Bunun uzun bir çalışmayı gerektirmesinden çekiniyordum, zira bilimlerin genel özelliklerini ve süreçlerini önüme serecek herhangi bir kitap ya da başka bir rehber bilmiyordum ve bunları detaylardan elimden geldiğince kendi başıma çıkarmaktan başka seçeneğim olmadığını anladım. Neyse ki Dr. Whewell bu yılın başlarında *Tümevarımsal Bilimlerin Tarihi* adlı eserini yayımlamıştı. Bunu şevkle okudum ve içinde istediğime hatırı sayılır derecede yaklaşan bir şey buldum. Eserin felsefesinin çoğu olmasa da önemli bir kısmı itiraza açık görünüyordu; fakat kendi düşüncelerimin işleyeceği malzeme oradaydı ve yazarın bu malzemeyi sunuşu daha sonraki emeği büyük ölçüde kolaylaştıracak ve kısaltacak türden birinci sınıftı. Şimdi beklediğimi elde etmiştim. Dr. Whewell tarafından uyandırılan düşüncelerin bana verdiği itici güçle Sir J. Herschel'in *Doğal Felsefenin Çalışılması Üzerine Söylev* kitabını tekrar okudum ve onu yıllar önce çok az faydayla okumuş ve hatta

kitap incelemesini yazmış olmama rağmen şimdi bu eserde bulduğum büyük yardımla zihnimin kaydettiği ilerlemeyi ölçebildim. Ve şimdi konuyu düşünsel ve yazılı olarak çözmek için kendimi yoğun bir şekilde çalışmaya adadım. Buna verdiğim zaman daha acil işlerden çalınmak durumundaydı. Bu dönemde *Review* için yazılarım arasındaki aralıklarda ayırabileceğim sadece iki ayım vardı. Bu iki ayda kitabın yaklaşık üçte birinin, en zor üçte birinin ilk taslağını tamamladım. Daha önce yazdıklarımın diğer bir üçte bir tuttuğunu tahmin ediyorum ve böylece geriye sadece üçte biri kalmıştı. Bu zamanda yazdıklarım Akıl Yürütme öğretisinin geri kalanından (Akıl Yürütme Zincirleri teorisi ve İspat Bilimi) ve Tümevarım Üzerine Kitap'ın büyük bir kısmından oluşuyordu. Bu hallolduktan sonra gerçekten zor olan düğümlerin tümünü çözmüş ve kitabın tamamlanmasının sadece bir zaman meselesi hâline gelmiş olduğunu hissettim. Bu noktaya ulaştıktan sonra *Review*'nun bir sonraki sayısı için iki makale yazmak için kitaba ara vermek zorunda kaldım.

Comte'u Değerlendirme

Bunlar yazıldıktan sonra konuya geri döndüm ve şimdi ilk kez Comte'un *Cours de Philosophie Positive*'ine[16] ya da daha doğrusu eserin o sırada yayımlanmış olan ilk iki cildine tesadüf ettim. Tümevarım teorim Comte'un kitabından haberdar olmadan önce büyük ölçüde tamamlanmıştı ve belki de ona ondan farklı bir yolla ulaşmış olmam iyi bir şeydi, çünkü bunun sonucunda kendi incelemem, onunkisinin kesinlikle içermediği bir şeyi içermiş oldu: Tümevarım sürecinin katı kurallara ve bilimsel bir sınamaya indirgenmesi, tıpkı tasımın akıl yürütme için bir sınama olması gibi. Comte araştırma yönteminde her zaman kesin ve derindir, fakat ispat koşullarının kesin bir tanımını

16 *Pozitif Felsefe Dersleri.*

yapmaya çalışmaz bile, yazıları da hiçbir zaman bunların sağlıklı bir tasavvuruna ulaşmamış olduğunu göstermektedir. Ancak özellikle tümevarımı ele almakta kendime sunduğum problem tam da buydu. Yine de Comte'tan çok şey elde ettim ve bunları eserimin sonraki yeniden yazımlarında bölümlerimi zenginleştirmek için kullandım ve kitabının eserimin üzerinde hâlâ düşünülmesi gereken bazı kısımlarına büyük faydası oldu. Sonraki ciltler arka arkaya çıktıkça onları hevesle, fakat Sosyal Bilim konusuna ulaştığında farklı hislerle okudum. Dördüncü cilt beni hayal kırıklığına uğrattı: Sosyal konular üzerine hiç katılmadığım görüşlerini içeriyordu. Fakat tarihin tutarlı bir görüşünü içeren beşinci cilt tüm coşkumu yeniden canlandırdı ve altıncı (veya nihai) cildi bu coşkuyu ciddi olarak azaltmadı. Sadece mantıksal bir bakış açısından kendisine borçlu olduğum tek ve başlıca tasavvur esasen tarih ve istatistik gibi karmaşık konulara uygulanabilir olan Ters Tümdengelimli Yöntem'dir. Daha yaygın olan tümdengelimli yöntemden şu açıdan farklıdır: Sonuçlarına genel akıl yürütmeyle ulaşmak ve bunları belirli bir deneyimle doğrulamak yerine (fizik biliminin tümdengelimli dallarındaki doğal sırada olduğu gibi) genellemelerini belirli bir deneyim derlemesiyle elde eder ve bilinen genel ilkelerin mantıksal sonuçları olup olmadıklarını tespit ederek bunları doğrular. Comte'ta bulduğum bu fikir benim için tamamen yeniydi ve o olmasaydı buna (eğer ulaşacaktıysam bile) kısa sürede ulaşamazdım.

Kendisiyle herhangi bir iletişim kurmadan önce uzun zamandır Comte'un yazılarının tutkulu bir hayranıydım ve onu hiçbir zaman şahsen görmedim. Fakat yazışmalarımız tartışmalı hâle gelene ve şevkimiz kırılana kadar birkaç yıl boyunca sık yazıştık. Yazışmayı yavaşlatan ilk ben oldum; ilk bırakan ise o. Onun zihnine hiçbir iyiliğimin dokunamayacağını ve benimkine yapabileceği tüm iyiliği kitaplarıyla yapmış olduğunu fark ettim ve muhtemelen o da bunu aynı

şekilde fark etti. Aramızdaki farklar salt öğreti meseleleri olsaydı bu asla ilişkinin kesilmesine yol açmazdı. Fakat esasen her ikimizde de en güçlü duygularımızla harmanlanan ve amaçlarımızın tüm yönünü belirleyen görüş meseleleri üzerineydi. Onun şu savına katılıyordum: Tüm insanlık kitlesi ve hatta yaşamın tüm pratik alanlarındaki insanlığın yöneticileri işin doğası gereği fiziksel konularda olduğu gibi politik ve sosyal konulardaki görüşlerinin çoğunu bu konulara genel olarak güçleri yettiğinden daha fazla çalışma vakfetmiş olanların otoritesi üzerinden kabul eder. Bu ders Comte'un atıf yaptığım erken çalışmasından[17] kafama nakşolmuştu. Onun bu büyük incelemesinde en çok hayran olduğum şey de dünyevi ve ruhani gücün orta çağlarda birbirinden ayrılmasından ve ikincisinin ayrı örgütlenmesinden modern Avrupa uluslarının tarihsel olarak elde ettiği faydalara dair harika anlatımıydı. Ayrıca bir zamanlar rahipler tarafından kullanılan ahlaki ve entelektüel nüfuzun zaman içinde filozofların eline geçmesi gerektiği ve aralarında yeterince fikir birliğine vardıklarında ve diğer açılardan ona sahip olmaya layık olduklarında bunun doğal olarak gerçekleşeceği konusunda ona katılıyordum. Fakat bu düşünce hattını abartarak filozofların bir zamanlar Katolik Kilisesi'nin (herhangi bir seküler güç olmadan) sahip olduğu neredeyse aynı ruhani üstünlükle donatılmış bir tür kurumsal hiyerarşi içinde örgütleneceği pratik bir sistem önerdiğinde ve iyi yönetim için tek güvence, pratikteki baskıya karşı tek engel olarak bu ruhani otoriteye bel bağladığını ve bunun aracılığıyla devletteki ve ailedeki sistemik despotizmin zararsız ve faydalı kılınacağını beklediğini anladığımda mantıkçı olarak neredeyse tamamen anlaşırken, sosyolog olarak daha fazla birlikte yol yürüyemeyecek olmamız şa-

17 *Système de Politique Positive: Tome premier, première partie* (Pozitif Politika Sistemi, Paris, 1824). Mill'in kastettiği atıf beşinci bölümde St. Simoncudardan bahsettiği pasajdadır.

şırtıcı değildir. Mösyö Comte bu öğretileri en uç sonuçlarına götürecek kadar yaşadı ve son eseri olan *Système de Politique Positive*'te[18] belki Ignatius Loyola'nınki[19] hariç o zamana kadar bir insan beyninden çıkmış en eksiksiz ruhani ve dünyevi despotizm sistemini planladı: Bu sistemde örgütlü bir ruhani öğretmenler ve yöneticiler heyeti tarafından yönlendirilen genel kanaat boyunduruğu toplumun her üyesinin her eylemine ve insan için olanaklı olduğu ölçüde her düşüncesine hâkim kılınacaktı ve bu hem kişinin sadece kendisini ilgilendiren, hem de başkalarının menfaatlerini ilgilendiren şeylerde olacaktı. Bu eserin Comte'un aynı konulardaki önceki yazılarına kıyasla birçok noktada önemli bir gelişme olduğunu söylemek adil olacaktır; fakat sosyal felsefeye katkı olarak bana göre sahip olduğu tek değer dinsel inanç yardımı olmadan toplum üzerinde hiçbir etkili ahlaki otoritenin sürdürülemeyeceği inancına bir son vermesidir; zira Comte'un eseri İnsanlık dini dışında hiçbir dini tanımaz, ancak toplum tarafından genel olarak kabul edilen herhangi bir ahlaki inancın onun münferit üyelerinin tüm davranışlarına ve yaşamlarına düşünülmesi gerçekten ürkütücü bir enerji ve güçle uygulanabileceği konusunda geride karşı konulmaz bir inanç bırakır. Kitap toplum ve politika düşünürleri için insanlar bir kez nazariyelerinde özgürlük ve bireyselliğin değerini gözden kaçırdıklarında ne olduğuna dair anıtsal bir uyarıdır.

Radikal Bir Parti Kurmaya Çalışma

Kendime dönecek olursam: *Review* bir süre daha yazarlığa ya da yazarlığa yönelik düşünmeye ayırabildiğim tüm

18 *Système de politique positive ou Traité du sociologie instituant la religion de l'Humanité* (Pozitif Siyaset Sistemi veya İnsanlığın Dinini Kuran Sosyoloji Üzerine İnceleme, 4 cilt. Paris, 1851–54).

19 Cizvitler tarikatının yedi kurucusundan biri ve ilk lideri (1491-1556).

zamanımı aldı. *London Review* ve *Westminster Review*'da yayımlanan makalelerden *Tezler*'de yeniden basılanlar toplam yazdıklarımın dörtte biri bile değildir. *Review*'yu idare ederken başlıca iki amaç güttüm. İlki felsefi radikalizmi sekter Benthamcılık suçlamasından kurtarmaktı. Hem Bentham'ın hem de babamın çok onurlu karakteristik bir özelliği olan ifade kesinliğini, anlam netliğini, tumturaklı ifadelere ve muğlak genellemelere yönelik horgörüyü korurken radikal nazariyata daha geniş bir temel ve daha özgür ve sevimli bir karakter vermek, Bentham'ın felsefesinde kalıcı olarak değerli olan her şeyi tanır ve dâhil ederken onunkinden daha iyi ve daha eksiksiz bir radikal felsefe olduğunu göstermek istedim. Bu ilk amaçta bir dereceye kadar başarılı oldum. Yapmaya çalıştığım diğer bir şey de parlamento içindeki ve dışındaki eğitimli radikalleri gayrete getirmek ve onları uygun araçları kullanarak olabileceklerini düşündüğüm şeye, kendilerini ülkenin yönetimini ele alabilecek veya en azından onu Whiglerle paylaşma şartlarını dikte edebilecek güçlü bir partiye dönüştürmeye teşvik etmekti. Bu girişim en başından beri hayalîydi: Bunun nedeni kısmen zamanın elverişsiz olması, reform coşkusunun gerileme döneminde bulunması ve Tory nüfuzunun güçlü bir şekilde toparlanmasıydı; fakat dahası Austin'in tam isabetle söylediği gibi "ülkede adam yoktu". Parlamentodaki radikaller arasında aydın bir radikal partinin faydalı üyesi olmaya layık pek çok kişi vardı, ancak hiçbiri böyle bir partiyi kurma ve yönetme kapasitesine sahip değildi. Onlara yönelttiğim tavsiyeler hiçbir karşılık bulmadı.

Lord Durham, Carlyle

Radikalizm için cesur ve başarılı bir hamleye yer varmış gibi göründüğünde bir fırsat kendini gösterdi. Lord Durham düşünüldüğü gibi [kabine üyelerinin] yeterince libe-

ral olmadıkları gerekçesiyle bakanlıktan ayrılmıştı; daha sonra onlardan Kanada isyanının nedenlerini tespit etme ve giderme görevini kabul etti; başlangıçta kendisini radikal danışmanlarla kuşatma eğilimi göstermişti; hem niyet hem de sonuç olarak iyi bir yasa önergesi olan ilk önergelerinden biri anavatan hükümeti tarafından onaylanmayıp tersine çevrilince görevinden istifa etmiş ve kendini açıkça bakanlarla tartışma konumuna sokmuştu. Burada radikal parti için Toryler tarafından nefret edilen ve Whigler tarafından yeni incitilen önemli bir adamın şahsında bir olası önder vardı. Parti taktikleri hakkında en basit bir düşünceye sahip herkesin böyle bir fırsatı değerlendirmeye çalışması gerekirdi. Lord Durham her taraftan şiddetli bir saldırı altında kalmış, düşmanları tarafından acımasızca eleştirilmiş, ürkek dostları tarafından yüzüstü bırakılmıştı; onu savunmaya gönüllü olacaklar ise ne diyeceklerini bilmiyordu. Yenilmiş ve itibarını kaybetmiş bir adam olarak geri dönüyor gibi görünüyordu. Kanada olaylarını başından beri takip etmiştim; onun teşvikçilerini teşvik edenlerinden biri bendim; benim politikam da neredeyse tam olarak onunki gibi olurdu ve bu politikayı savunacak bir konumdaydım. Bir manifesto yazıp *Review*'da yayımladım: Onun adına en üstün noktaya konumlanarak, onun için salt aklanma değil, övgü ve onur talep ettim. Anında diğer bazı yazarlar havayı yakaladı. Lord Durham'ın bundan kısa bir süre sonra nazik bir abartıyla bana söylediği şeyde bir hakikat payı olduğuna inanıyorum: İngiltere'ye vardığında bulduğu neredeyse zafer karşılaması bu makaleye atfedilebilirdi. Makale bence kritik bir anda sonuca karar verilmesine büyük katkısı olan vaktinde söylenmiş bir söz, bir tepenin en üstünde harekete geçen bir taşın hangi tarafa yuvarlanacağını belirleyen bir dokunuştu. Bir politikacı olarak Lord Durham'a bağlı tüm umutlar kısa sürede yok oldu; ancak Kanada ve genel olarak sömürge politikasıyla ilgili dava

kazanıldı: Lord Durham'ın Charles Buller tarafından kısmen Wakefield'ın ilhamıyla yazılan raporu yeni bir dönemi başlattı; iç özyönetimi tamamlamaya kadar uzanan tavsiyeleri iki üç yıl içinde Kanada'da tam olarak uygulamaya kondu ve o zamandan beri önemli toplulukların yapısı üzerinde herhangi bir hak iddiası olan Avrupa soyunun neredeyse tüm diğer kolonilerine yayıldı. Ve Lord Durham'la danışmanlarının itibarını en önemli anda başarıyla destekleyerek bu sonuca önemli ölçüde katkıda bulunduğumu söyleyebilirim.

Review'yu idarem sırasında benzer şekilde hızlı bir inisiyatif almanın etkisini gösteren başka bir vaka da oldu. Carlyle'ın *Fransız Devrimi*'nin erken başarısı ve itibarını *Review*'da yazdıklarımla önemli ölçüde hızlandırdığıma inanıyorum. Yayımlanmasından hemen sonra ve tüm kuralları ile yargılama biçimlerine kafa tuttuğu basmakalıp eleştirmenler kamuyu onun aleyhine yönlendirmeye fırsat bulamadan kitabı tüm kuralların üzerinde ve kendi başlarına bir yasa olan deha üretimlerinden biri olarak ilan ettiğim bir inceleme yazdım ve yayımladım. Gerek bu gerekse Lord Durham vakasında yazılarımın ürettiğini düşündüğüm etkiyi herhangi bir özel icra tarzının meziyetine atfetmiyorum: Nitekim vakaların en az birinde (Carlyle üzerine makale) icra tarzının iyi olduğunu düşünmüyorum. Her iki durumda da inanıyorum ki yazıları okunacak bir konumda olup da aynı görüşü tam olarak aynı anda ifade etmiş ve bunun için haklı gerekçelere dair kabul edilebilir bir açıklama yapmış herhangi biri de aynı etkiyi yaratırdı. Fakat *Review* vasıtasıyla radikal politikayı yeniden canlandırma umutlarım tamamen başarısız olduktan sonra da hizmeti hak eden şeylere ve kişilere hemen hizmet etmeye yönelik dürüst bir girişimdeki bu iki başarı örneğine dönüp bakmaktan memnuniyet duyuyorum.

Bentham ve Coleridge Üzerine Yazma

Radikal bir partinin kurulmasının son umudunun ortadan kalkmasından sonra *Review*'nun bana mal olduğu ağır zaman ve para harcamasını durdurmanın zamanı gelmişti. Görüşlerim için bir araç olması kişisel amacımı bir ölçüde karşılamıştı. Değişmiş düşünce tarzımın çoğunu yazılı olarak ifade etmemi ve kendimi erken yazılarımın daha dar Benthamcılığından belirgin bir şekilde ayırmamı sağlamıştı. Bu tamamen edebî makaleler de dâhil olmak üzere tüm yazdıklarımın, ama özellikle Bentham ve Coleridge'in felsefi bir değerlendirmesini yapmaya çalışan (*Tezler*'de yeniden basılan) iki makalenin genel üslubuyla yapıldı. Bunların ilkinde Bentham'ın meziyetlerinin tam hakkını verirken felsefesinde hata ve eksiklik olduğunu düşündüğüm şeylere işaret ettim. Bu eleştirinin özünün hâlâ tamamen adil olduğunu düşünüyorum; ancak bazen bunu o zamanda yayımlamanın doğru olup olmadığından şüphe ettim. Bir ilerleme aracı olarak Bentham'ın felsefesinin işini görmeden önce bir ölçüde gözden düşürüldüğünü ve itibarını düşürmeye yardım etmenin gelişime hizmet etmekten çok zarar verdiğini sıklıkla hissettim. Ancak şimdi Benthamcılığın iyi yanını vurgulayan bir karşı tepki başlıyor göründüğünden kusurlarının bu eleştirisine özellikle de bunu aynı derlemede onunla birlikte yeniden basılan Bentham'ın felsefesinin temel ilkelerinin savunusuyla kendim dengelediğim için daha memnuniyetle bakabilirim. Coleridge üzerine denemede on sekizinci yüzyılın negatif[20] felsefesine karşı Avrupa tepkisini betimlemeye çalıştım ve burada, sadece bu makalenin etkisi dikkate alınacak olursa, Bentham örneğinde olumsuz yanı olduğu gibi olumlu yanı çok fazla öne çıkararak hata yapmış olduğum düşünülebilir. Her iki durumda da kendimi Bentham'ın ve on sekizinci yüzyılın öğretilerindeki çürük

20 "yadsıyıcı" anlamında.

şeylerden koparmamı sağlayan itici güç gerçekte olmasa da görünüşte beni aksi yönde çok uzaklara taşımış olabilir. Fakat Coleridge üzerine makaleyle ilgili olarak savunmam şudur: Radikaller ve liberaller için yazıyordum ve işim daha çok onların farklı bir okulun yazarlarından daha fazla ilerleme sağlayabilecekleri üzerinde durmaktı.

Coleridge üzerine makaleyi içeren *Review* sayısı benim sahipliğim sırasında yayımlanan son sayıydı. 1840 baharında *Review*'yu benim idarem altındayken sık sık ve çok faydalı ücretsiz katkılarda bulunmuş olan Mr. Hickson'a devrettim; tek şart eski *Westminster Review* isminin yeniden kullanılmaya başlanmasıyla bu değişikliğin belirtilmesiydi. Mr. Hickson yazar ve editör olarak kendi emeğini karşılıksız verirken *Review*'nun sadece net gelirlerini katkıda bulunanlar arasında bölüştürmek düzeniyle dergiyi bu isim altında on yıl boyunca idare etti. Bu düşük ödeme tarifesinden kaynaklanan yazar bulma güçlüğü içinde *Review*'nun radikalizm ve ilerlemenin bir yayın organı olarak karakterini kabul edilebilir bir ölçüde koruyabilmiş olması onun için son derece övgüye değerdir. *Review* için yazmayı tamamen bırakmadım, ara sıra katkıda bulunmaya devam ettim, ancak yalnızca ona değil; zira söyleyecek bir şeyim olduğunda uygun bir araç olarak göründüğü için *Edinburgh Review*'nun daha yüksek tirajı beni bu andan itibaren ona da makaleler göndermeye ikna etti. *Amerika'da Demokrasi*'nin son ciltleri tam o sırada çıktığında bu eser üzerine [şimdi] *Tezler*'in ikinci cildinin başında yer alan bir makaleyle kendimi *Edinburgh*'a katkıda bulunan biri olarak takdim ettim.

Yedinci Bölüm

Yaşamımın Geri Kalanının Genel Görünümü (1840-1870)

Bu zamandan itibaren yaşamımla ilgili anlatmaya değer şey çok sınırlıdır; zira anlatacak başka zihinsel değişimlerim yok, ama sadece umarım devam eden bir zihinsel ilerleme var; bu sıralı bir tarihçeye imkân vermez ve eğer gerçekse sonuçları en iyi yazılarımda bulunacaktır. Bu nedenle sonraki yıllarımın kroniğini büyük ölçüde kısaltacağım.

Mantık Sistemi'ni Bitirme

Review'dan kendimi ayırarak kazandığım boş zamanı ilk olarak *Mantık*'ı bitirmede kullandım. Temmuz ve Ağustos 1838'de Üçüncü Kitap'ın orijinal taslağında hâlâ eksik kalmış şeyleri tamamlamak için bir zaman aralığı bulmuştum. Nedensellik yasaları ya da bu yasalardan kaynaklanan sonuçlar olmayan doğa yasalarının mantıksal teorisini çözümlerken türleri salt kolaylık adına yapılan ayrımlar değil, doğada bulunan gerçeklikler olarak tanımaya sürüklendim; bu Birinci Kitap yazılırken elde etmemiş olduğum ve bu kitabın birçok bölümünü değiştirip genişletmemi gerekli kılan bir anlayıştı. Dil ve Sınıflandırma üzerine Kitap ve Yanılgı-

ların Sınıflandırması üzerine bölüm aynı yılın sonbaharında taslak olarak hazırlanmıştı; eserin geri kalanı ise 1840 yaz ve sonbaharında. Takip eden Nisan ayından 1841'in sonuna kadar boş zamanım kitabın başından itibaren tamamen yeniden yazılmasına ayrıldı. Tüm kitaplarım bu şekilde yazıldı. Hep en az iki kez yazıldılar: Tüm eserin ilk taslağı konunun sonuna kadar tamamlandı, sonra hepsine tekrar *de novo*[1] başlandı; fakat ikinci yazıma eski taslaktan amacıma uygun görünen tüm cümleleri ve cümle parçaları, en azından bunların yerine yazabileceğim herhangi bir şey kadar uygun görünenleri eklendi. Bu çift redaksiyon sisteminden büyük fayda sağladım. Diğer tüm yazma yöntemlerinden daha iyi bir şekilde ilk tasavvurun tazeliğini ve gücünü uzun süreli düşünmeden kaynaklanan daha üstün doğruluk ve bütünlükle birleştirir. Dahası kendi durumumda yazım ve ifadenin ayrıntılarının dikkatli bir şekilde hazırlanması için gerekli sabrın tüm konunun üzerinden bir kez geçildikten ve söylemek istediğim her şeyin özü ne kadar kusurlu da olsa bir şekilde kâğıda geçirildikten sonra daha az çabaya mal olduğunu fark ettim. İlk taslakta elimden geldiği kadar mükemmel yapmaya dikkat ettiğim tek şey düzenlemedir. Eğer bu kötüyse fikirlerin üzerine dizildiği tüm zincir bozulur, yanlış bir bağlama yerleştirilen düşünceler doğru bağlama uygun bir şekilde açıklanamaz ve başlangıçtaki bu kusuru içeren ilk taslak son ele alış biçiminin temeli olarak hemen hemen işe yaramaz bir hâl alır.

Mantık'ın yeniden yazım sürecinde Dr. Whewell'in *Tümevarımsal Bilimlerin Felsefesi* kitabı çıkmıştı; bu benim için şanslı bir durumdu, zira bana tam istediğim şeyi, konunun bir hasım tarafından tam olarak ele alınışını vermiş ve fikirlerimi belirli itirazlara karşı savunurken ya da belirgin bir şekilde karşıt teoriyle yüzleştirirken onları daha net ve vurgulu bir şekilde ve bunun yanı sıra daha tam ve çeşitli bir

1 *yeniden, yeni baştan.* (Lat.)

gelişimle sunmamı sağlamıştı. Dr. Whewell ile tartışmalar ve Comte'tan çıkarılan birçok malzeme kitaba ilk olarak yeniden yazım sürecinde dâhil edilmişti.

Mantık Sistemi'nin Şaşırtıcı Başarısı

1841'in sonunda matbaa için hazırken kitabı Murray'ye teklif ettim; kitabı o sezon yayımlanmak için çok geç olana kadar tuttu ve daha sonra en başta söylenebilecek sebeplerle reddetti. Ancak aldığım bu olumsuz yanıta üzülmeye gerek kalmadan kitabı Mr. Parker'a teklif ettim; o da 1843 baharında yayımladı. Başarı beklentilerim başlangıçta son derece sınırlıydı. Başpiskopos Whately gerçekten de Mantık adını ve akıl yürütmenin biçimlerini, kurallarını ve yanılgılarını çalışmayı ihya etmişti ve Dr. Whewell'in yazıları konunun diğer kısmına, tümevarım teorisine ilgi uyandırmaya başlamıştı. Ancak bu kadar soyut bir konu üzerine bir incelemenin popüler olması beklenemezdi; sadece öğrenciler için bir kitap olabilirdi ve bu tür konulardaki öğrenciler (en azından İngiltere'de) sadece az değil, aynı zamanda büyük ölçüde karşıt metafizik okuluna, ontolojik ve "doğuştan ilkeler" okuluna düşkündüler. Dolayısıyla kitabın çok sayıda okuyucusu veya tasvip edeni olmasını ummuyordum ve daha iyi bir felsefe olarak düşündüğüm şeyin geleneğini devam ettirme dışında ondan pek az bir pratik etki bekledim. Herhangi bir acil ilgi uyandırmasına dair umutlarım esasen Dr. Whewell'in polemik eğilimlerine dayanıyordu; diğer durumlardaki davranışlarını gözlemimden görüşlerine yönelik saldırıya hızlı bir şekilde yanıt vermek suretiyle muhtemelen kitaba dikkat çekecek bir şey yapacağını düşünüyordum. Karşılık verdi, fakat 1850'ye kadar değil, üçüncü baskıda ona yanıt vermem için tam zamanında. Kitabın bu tür bir eser olarak nasıl bu kadar fazla başarı sağladığını ve okuyanların diyemeyeceğim, satın alanların büyük kısmının

ne tür kişilerden oluştuğunu asla tam olarak anlamadım. Ancak o zamandan beri birçok çevrede ve özellikle de (bir zamanlar bunu en az bekleyeceğim) üniversitelerde nazariyenin, özgür türden bir nazariyenin canlandığına dair birçok kanıtla birlikte ele alındığında olgu kısmen anlaşılabilir hâle gelir.

Mantık Sistemi'nin Olası Faydası

Kitabın felsefi görüş üzerinde kayda değer bir etki bıraktığı yanılsamasına hiç kapılmadım. İnsan bilgisi ve bilişsel yetilerin Alman ya da *a priori* görüşü hem burada hem de kıtada bu tür sorularla meşgul olanlar arasında bir süre daha (ümit edilir ki azalan bir oranda) baskın olabilir. Fakat *Mantık Sistemi* çok fazla ihtiyaç olan şeyi, karşıt öğretiyi içeren bir ders kitabını sağlar – bu öğreti tüm bilgiyi deneyimlerden ve tüm ahlaki ve düşünsel nitelikleri esasen çağrışımlara verilen doğrultudan çıkarır. Mantıksal süreçlerin veya olası ispat kurallarının bir analizinin kendi başlarına anlama yetisinin işlemlerini yönlendirmeye veya düzeltmeye yönelik neler yapabileceğine dair herhangi biri gibi mütevazı bir tahminde bulunabilirim. Diğer gerekli şeylerle birleştiğinde kesinlikle büyük faydası olacağını düşünüyorum; ancak bu konuların doğru bir felsefesinin pratik değeri ne olursa olsun yanlış olanının zararlarını abartmak neredeyse imkânsızdır. Zihnin dışındaki hakikatlerin gözlem ve deneyimden bağımsız olarak sezgi veya bilinçle bilinebileceği düşüncesine bu zamanlarda yanlış öğretilerin ve kötü kurumların büyük entelektüel desteği olduğuna inanıyorum. Bu teorinin yardımıyla kökeni hatırlanmayan her yerleşik inanç ve her yoğun duygu kendisini akıl yoluyla gerekçelendirme yükümlülüğünden kurtarır ve kendisinin her şeye yeterli kefiline ve gerekçesine dönüştürür. Tüm köklü önyargıları kutsamak için daha önce hiç böyle bir araç tasarlanma-

mıştır. Bu yanlış felsefenin ahlak, politika ve dindeki başlıca gücü de matematiğin ve fizik biliminin ilgili dallarının apaçıklığına alışılagelmiş başvurusunda yatar. Onu buralardan kovmak onu kalesinden çıkarmaktır ve bu etkili bir şekilde asla yapılmamış olduğu için sezgici okul babamın *Zihnin Analizi*'nde yazdığı şeyden sonra bile yayımlanmış yazılar itibarıyla genel olarak tartışmanın galibi gibi göründü. *Mantık Sistemi* matematiksel ve fiziksel hakikatlerin apaçıklığının gerçek doğasını aydınlatmaya çalışırken, sezgici filozoflarla daha önce yenilmez oldukları düşünülen bir zeminde karşılaştı ve apaçıklıklarının deneyimden daha derin bir kaynaktan gelmesi gerektiğine dair kanıt olarak gösterilen zorunlu hakikatler denilen şeylerin kendine özgü karakterini, deneyim ve çağrışım temelinde açıkladı. Bunun etkili bir şekilde yapılıp yapılmadığı hâlâ *sub judice*'dir[2] ve yapılmış olsa bile insan önyargıları ve tarafgirliklerine bu kadar güçlü bir şekilde kök salmış bir düşünce biçimini onun tek nazari desteğinden mahrum etmek onu aşmaya yönelik çok az bir yol kateder. Fakat sadece bir adım bile olsa bu oldukça vazgeçilmez bir adımdır; zira her şeyden önce önyargıyla sadece felsefe ile başarılı bir şekilde mücadele edilebildiğine göre felsefenin onun yanında olmadığı gösterilinceye kadar ona karşı kalıcı bir ilerleme kaydedilemez.

Genel Cemiyetin Tehlikeleri

Şimdi geçici politikadaki herhangi bir aktif kaygıdan ve [dergiye] katkıda bulunanlar ve diğerleriyle kişisel iletişim içeren herhangi bir edebî meşgaleden serbest kalmış biri olarak çocuksu kibir çağı bir kez geçtikten sonra düşünen insanlar için doğal olan kendi cemiyetimi çok az kişiyle sınırlandırma eğiliminin keyfini çıkarma fırsatım oldu. Genel cemiyet şu an İngiltere'de sürdürüldüğü gibi onu olduğu şey

2 *yargı sürecinde.* (Lat.)

yapan kişiler için bile o kadar yavan bir iştir ki sağladığı hazdan ziyade herhangi bir sebeple devam ettirilir. Üzerinde görüşlerin ayrıştığı konularda tüm ciddi tartışmalar görgüsüz addedildiğinden ve canlılık ve sosyallik konusundaki ulusal eksiklik geçen yüzyılın Fransızlarının pek üstün olduğu önemsiz şeyler üzerine hoş bir şekilde konuşma sanatının gelişmesini engellemiş olduğundan cemiyet olarak adlandırılan şeyin ağacın tepesinde olmayanlar için tek cazibesi onun içindeyken biraz daha yükseğe tırmanmaya yardım edilme umududur; zaten tepede olanlar içinse esasen âdete ve konumlarının varsayılan gereklerine uymaktır. Sıradan bir düşünce veya duygu düzeninin dışındaki birine böyle bir cemiyet onun hizmet edeceği kişisel amaçları olmadığı sürece çekici olmaktan son derece uzak olmalıdır ve günümüzde gerçekten yüksek bir akıl sınıfından olan çoğu insan onunla temasını o kadar hafif ve o kadar uzun aralıklarla kurar ki neredeyse ondan tamamen elini çekmiş olduğu düşünülür. Herhangi bir zihinsel üstünlüğe sahip olup da farklı hareket edenler neredeyse istisnasız olarak onun tarafından büyük ölçüde bozulur. Zaman kaybı bir yana, duygularının tınısı düşer; sık sık ziyaret ettikleri cemiyette hakkında sessiz kalmaları gereken görüşlere dair daha az ciddi hâle gelirler; en yüce amaçlarına uygulanamaz veya en azından bir hayal veya bir teoriden daha fazlası olamayacak kadar gerçekleşmekten çok uzak diye bakmaya başlarlar; eğer çoğundan daha şanslı olup daha yüce ilkelerini bozulmadan korurlarsa yine de kendi zamanlarının kişi ve işleriyle ilgili olarak birlikte oldukları cemiyetin sempatisini kazanmayı ümit edebilecekleri duygu ve yargı biçimlerini bilinçsizce benimserler. Yüksek bir akla sahip kişi havari olarak giremediği sürece entelektüel olmayan bir cemiyete asla girmemelidir; yine de böyle biri yüce amaçları olanlar arasında güvenli bir şekilde ona girebilecek tek kişidir. Entelektüel arzuları olan insanlar eğer yapabilirlerse mutat iliş-

kide oldukları kişileri en azından denklerinden ve mümkün olduğunca da bilgi, akıl ve hissiyatta üstlerinden seçmelidir. Dahası, eğer karakter oluşmuşsa ve insan düşüncesinin birkaç önemli noktasında karara varmışsa, bu noktalarda görüş ve duygu anlaşması gerçekten ciddi bir zihinde her zaman dostluk adına layık bir şeyin temel bir gerekliliği olarak görülmüştür. Tüm bu faktörler birleşip şimdi gönüllü olarak birlikteliğini ve giderek daha fazla yakınlığını aradığım kişilerin sayısını çok azaltmıştı.

Mrs. Taylor ile Politikayı Yeniden Düşünme

Bunlar arasındaki başlıca kişi daha önce söz ettiğim eşsiz dosttu. Bu dönemde çoğunlukla genç kızıyla kırsalın sakin bir kesiminde ve sadece ara sıra kentte ilk kocası Mr. Taylor'la yaşıyordu. Onu her iki yerde de eşit olarak ziyaret ettim ve genel olarak Mr. Taylor'dan ayrı yaşıyorken onu ziyaret etme sıklığımla ve ara sıra birlikte seyahat etmemizle ilgili muhtemel yanlış yorumları göz ardı etmesini sağlayan karakterinin gücüne çok şey borçluyum; her ne kadar o yıllardaki davranışımız diğer tüm açılardan gerçek olandan başka bir varsayıma en ufak bir gerekçe vermemiş olsa da: Birbirimizle olan ilişkimiz o sırada sadece güçlü bir sevgi ve sırdaş yakınlığından oluşuyordu. Bu kadar tamamen kişisel bir konuda toplumun hükümlerinin bağlayıcı olduğunu düşünmesek de kendimizi davranışımızın hiçbir şekilde kocasının ya da dolayısıyla kendisinin saygınlığını zedeleyecek bir şekilde olmaması gerektiği konusunda yükümlü hissettik.

Şimdi onunkiyle el ele giden zihinsel ilerlememin (denebileceği gibi) bu üçüncü döneminde görüşlerim hem genişlik hem de derinlik kazandı; daha fazla şey anladım ve daha önce anladığım şeyleri şimdi daha etraflıca anladım. Benthamcılığa karşı tepkimde aşırı olandan artık tamamen

geri dönmüştüm. Bu tepkinin zirvesinde toplumun ve dünyanın yaygın görüşlerine pek çok noktada inançları temelde onlardan farklı olan birine uygun olmayacak kadar kesinlikle çok daha müsamahalı ve bu yaygın görüşlerde ortaya çıkmaya başlayan yüzeysel gelişmeyi desteklemekten memnuniyet duymaya çok daha istekli olmuştum. Görüşlerimin daha kesin bir şekilde aykırı olan kısmını askıya almaya şimdi tasvip edebileceğimden çok daha meyilliydim ki artık neredeyse yalnızca bunların toplumu yeniden ihya etmeye hizmet edebileceğini düşünüyorum. Fakat buna ek olarak [şimdiki] görüşlerimiz en aşırı Benthamcılık günlerimdeki görüşlerimden çok *daha* aykırıydı. O günlerde toplumsal düzenlemelerdeki temel gelişim olasılıklarına dair siyasal iktisatçıların eski okulunun ötesinde çok az şey görmüştüm. Özel mülkiyet şimdi anlaşıldığı şekliyle ve miras onlara olduğu gibi bana da yasamanın *dernier mot*'su olarak görünüyordu ve bu kurumlardan doğan eşitsizlikleri ekberiyet hakkı ve meşrutadan kurtulmak suretiyle hafifletmenin ötesine bakmamıştım. Bazılarının zenginlik ve büyük çoğunluğun yoksulluk içinde doğmasının içerdiği adaletsizliğin –zira tam bir çözümü olsa da olmasa da bu bir adaletsizliktir– giderilmesinde bundan daha ileri gitmenin mümkün olduğu düşüncesini o zamanlar hayalî buluyordum ve sadece nüfus üzerinde gönüllü kısıtlamaya yol açacak evrensel eğitimle yoksulların payının daha katlanılabilir bir hâle getirilebileceğini umuyordum. Kısacası bir demokrattım, ama kesinlikle bir sosyalist değildim. Şimdi ise eskiden olduğumdan çok daha az demokrattık, çünkü eğitim bu kadar acınası bir şekilde kusurlu olmaya devam ettiği sürece kitlenin cahilliğinden ve özellikle bencilliği ve acımasızlığından korkuyorduk; fakat nihai gelişim idealimiz demokrasinin çok ötesine geçti ve bizi hiç şüphesiz sosyalist genel sıfatı altında sınıflandırabilecek hâle geldi. Çoğu sosyalist sistemin içermesi beklenen toplumun birey üzerindeki tiranlığını şiddetle reddederken,

yine de toplumun artık aylak ve çalışkan olarak bölünmeyeceği, çalışmak istemeyen yemek de yemesin[3] kuralının sadece yoksullara değil, tarafsız olarak herkese uygulanacağı, emek ürünlerinin bölüşümünün şimdi çok büyük ölçüde olduğu gibi tesadüfi doğum değil, ittifakla kabul edilen bir adalet ilkesi temelinde yapılacağı ve artık insanların sadece kendilerinin olmayacak, mensup oldukları toplumla paylaşılacak faydaları temin etmek için gayretlice çalışmalarının imkânsız olmayacağı ya da imkânsız olduğunun düşünülmeyeceği bir zamanı iple çekiyorduk.

Geleceğin Toplumsal Sorunu

Geleceğin toplumsal sorununun azami bireysel eylem özgürlüğünün dünyadaki hammaddelerin ortak mülkiyeti ve birleşik emeğin faydalarına herkesin eşit katılımıyla nasıl birleştirileceği olduğunu düşünüyorduk. Bu amaçlara en etkili biçimde tam olarak hangi kurumlarla ulaşılabileceğini veya ne kadar yakın ya da uzak bir dönemde uygulanabilir olacaklarını şimdiden tahmin etme ihtimalimiz yoktu. Bu tür herhangi bir toplumsal dönüşümü mümkün veya arzu edilir kılmak için hem emekçi kitleleri oluşturan eğitimsiz sürüde hem de işverenlerinin büyük çoğunluğunda eş değer bir karakter değişiminin gerçekleşmesi gerektiğini açıkça gördük. Bu her iki sınıf da uygulama yoluyla şimdiye kadar olduğu gibi sadece dar menfaatler uğruna değil, cömert ya da her hâlükârda kamusal ve toplumsal amaçlar için çalışmayı ve bir araya gelmeyi öğrenmelidir. Bunu yapma kapasitesi insanlıkta her zaman var olmuştur ve yok olmamıştır ve muhtemelen de hiç yok olmayacaktır. Eğitim, alışkanlık ve duyguların işlenmesi yoluyla sıradan bir insan ülkesi için savaşmaya istekli kılınabildiği gibi ülkesi için kazmaya veya dokumaya istekli kılınabilir. İnsanların genel olarak

3 *Yeni Ahit*, 2. Selanikliler 3:10.

bu noktaya ancak yavaş yavaş ve birbirini izleyen kuşaklar boyunca devam eden bir kültür sistemiyle getirilebilecekleri elbette doğrudur. Fakat engel insan doğasının temel yapısında değildir. Kamu yararına duyulan ilgi bugün genel olarak çok zayıf bir güdüyse bu asla başka türlü olamayacağı için değil, zihnin sabahtan akşama kadar sadece kişisel çıkarına hizmet eden şeyler üzerinde durduğu gibi onun üzerinde durmaya alışık olmadığı içindir. [Zihin] bugün sadece kişisel menfaatte olduğu gibi yaşamın günlük seyriyle harekete geçirildiğinde ve öne çıkma arzusu ve utanç korkusuyla arkadan mahmuzlandığında sıradan insanlarda bile en kahramanca fedakârlıkların yanı sıra en gayretli çabaları üretme kabiliyetine sahiptir. Mevcut toplumun genel karakterini oluşturan derin köklü bencilliğin *böylesine* derin köklü olmasının tek sebebi mevcut kurumların tüm seyrinin onu teşvik etmeye eğilimli olmasıdır ve modern kurumlar bu eğilime bazı açılardan antik çağdakilerden daha fazla sahiptir, çünkü bireyin karşılığını almadan kamu için herhangi bir şey yapmaya çağrıldığı durumlar daha küçük Antik Çağ devletlerine kıyasla modern yaşamda daha az sıklıkta görülür. Bu düşünceler toplumsal meselelerde özel çıkarların teşvikleri yerine konacak hiçbir şey sağlanmamış veya sağlanamamışken onlardan kurtulmaya yönelik zamansız bir girişimde bulunma aptallığını göz ardı etmemize yol açmadı; fakat mevcut tüm kurumları ve toplumsal düzenlemeleri (bir keresinde Austin'den duyduğum ifadeyle) "sadece geçici" olarak değerlendirdik ve seçkin bireylerin (Kooperatif Cemiyetleri gibi) ister başarılı ister başarısız olsun katılanların doğrudan genel iyiye işaret eden güdülerle hareket etme kapasitelerini geliştirerek veya onları ve başkalarını bunu yapamaz hâle getiren kusurları fark etmelerini sağlayarak onlar için çok faydalı eğitici bir iş görmemesi mümkün olmayan tüm sosyalist deneylerini büyük haz ve ilgiyle karşıladık.

Siyasal İktisadın İlkeleri

Siyasal İktisadın İlkeleri'nde bu görüşler ilk baskıda daha az açık ve tam olarak, ikincisinde daha çok ve üçüncüsünde ise oldukça kesin bir şekilde ilan edildi. Fark kısmen değişen zamandan kaynaklanmıştı: İlk baskı 1848 Fransız Devrimi'nden önce yazılıp matbaaya gönderilmiş, daha sonra kamu zihni fikirlerdeki yeniliklerin kabulüne daha açık hâle gelmiş ve kısa bir süre öncesinde çok ürkütücü olduğu düşünülen öğretiler ılımlı görünmüştü. İlk baskıda sosyalizmin zorlukları o kadar güçlü bir şekilde ifade edilmişti ki genel olarak karşıtlık tınısı vardı. Bunu izleyen bir iki yılda kıtadaki en iyi sosyalist yazarlar etraflıca incelenmiş ve münakaşada yer alan tüm konuların tefekkürüne ve tartışmasına bol zaman ayrılmış ve bunun sonucunda ilk baskıda konu üzerine yazılmış şeylerin çoğu iptal edilmiş ve bunların yerine daha ileri bir görüşü temsil eden argümanlar ve düşünceler konmuştu.

Siyasal İktisat, Mantık'tan veya aslında daha önce yazdığım önemli herhangi bir şeyden çok daha hızlı tamamlandı. 1845 sonbaharında başlandı ve 1847 bitmeden matbaa için hazırdı. İki yıldan biraz fazla olan bu süre içinde çalışmanın bir kenara bırakıldığı, (beklenmedik bir şekilde amacıma heyecanla dâhil olan) *Morning Chronicle*'da İrlanda'nın boş arazileri üzerinde köylü mülklerinin oluşumunu teşvik eden makaleler yazdığım altı aylık bir ara oldu. Bu 1846-47 kışındaki kıtlık[4] dönemindeydi ve zamanın sert zorunlulukları bana İrlanda halkının sosyo-ekonomik durumunun kalıcı iyileştirilmesi ile aşırı yoksulluk için yardımı birleştirmenin tek yöntemi olarak gördüğüm şeye dikkat çekme fırsatı veriyor gibi görünüyordu. Fakat fikir yeni ve tuhaftı; böyle bir işlem için bir İngiliz emsali yoktu ve İngiliz politikacıların ve İngiliz kamuoyunun (başka yerlerde yaygın

4 Büyük Kıtlık ya da İrlanda Patates Kıtlığı (1845-1851).

olsa da) İngiltere'de genellikle karşılaşılmayan tüm toplumsal olaylarla ilgili derin cehaleti çabalarını tamamen başarısızlığa uğrattı. Boş araziler üzerinde büyük bir operasyon yapmak ve ortakçıları[5] mülk sahiplerine dönüştürmek yerine parlamento onları yoksul olarak korumak için Yoksul Yasası'nı kabul etti ve eğer ulus o zamandan beri kendisini eski kötülüklerin ve uydurma çarenin ortak etkisinden kaynaklanan içinden çıkılmaz zorluklar içinde bulmadıysa bunu en beklenmedik ve şaşırtıcı bir gerçeğe, kıtlıkla başlayan ve göçle devam eden İrlanda nüfusunun azalmasına borçludur.

Siyasal İktisat'ın hızlı başarısı kamunun böyle bir kitabı istediğini ve bunun için hazır olduğunu gösterdi. 1848'in başlarında yayımlanan bin nüshalık bir baskısı bir yıldan kısa bir sürede satıldı. Bir diğer benzer baskı 1849 ilkbaharında yayımlandı ve 1850'nin başlarında 1250 nüshalık bir üçüncüsü. En başından beri sürekli alıntı yapıldı ve bir otorite olarak başvuruldu, çünkü sadece soyut bilim değil aynı zamanda bir uygulama kitabıydı ve siyasal iktisadı tek başına bir şey olarak değil daha büyük bir bütünün parçası olarak ele alıyordu; siyasal iktisat bir toplumsal felsefe dalı olarak diğer tüm dallarla o kadar bağlantılıdır ki kendi alanında ulaştığı sonuçlar bile yalnızca şartlı olarak doğrudur ve doğrudan kapsamı içinde olmayan nedenlerden kaynaklanan müdahaleye ve etkisizleştirmeye açıktır; diğer değerlendirme sınıfları dışında ele alındığında pratik bir rehber olma iddiası taşımaz. Siyasal iktisat aslında insanlığa kendi anlayışından başka bir anlayışla akıl verme iddiasında olmamıştır; fakat siyasal iktisat dışında hiçbir şey bilmeyen (ve bu yüzden onu da kötü bilen) insanlar akıl vermeyi kendi üzerlerine almış ve bunu da ancak sahip oldukları anlayışla yapabilmişlerdir. Fakat siyasal iktisadın

5 Mill'in burada kullandığı *cottier* kelimesi eskiden İrlanda'da tarım yapmak için açık artırmayla bir yıllığına arazi kiralayan yoksul köylüleri tanımlar.

çok sayıda duygusal düşmanı ve duygusal kılığındaki daha çok sayıda çıkarcı düşmanı hak etmediği birçok yakıştırmanın yanı sıra buna[6] inanılmasını sağlamakta gayet başarılı olmuşlardı ve *İlkeler* görüşlerinin birçoğundaki özgürlüğe rağmen hâlihazırda bu konudaki en popüler inceleme olmak suretiyle bu çok önemli çalışma alanının düşmanlarını silahsızlandırmaya yardımcı olmuştu. Bu bilimin bir açıklaması olarak ne kadar kıymetli olduğunu ve önerdiği farklı uygulamaların değerini elbette başkaları yargılamalıdır.

İngiltere'nin Zihinsel Kurtuluşu İçin Umutlar

Bundan sonra uzun bir süre hacimli bir eser yayımlamadım; gerçi zaman zaman dergilerde yazdım ve kamuyu ilgilendiren konularda (çoğu pek tanımadığım kişilerle) yazışmalarım önemli bir boyuta ulaştı. Bu yıllarda beşerî ve toplumsal yaşamın bazı temel sorunları üzerine sonunda yayımlanmak üzere muhtelif denemeler yazdım veya yazmaya başladım ve bunların birçoğunda Horatius'un kuralının sertliğini çoktan fazlasıyla aştım.[7] Kamusal olayların seyrini büyük bir ilgiyle izlemeye devam ettim. Fakat genel olarak bana pek umut verici görünmüyordu. 1848 sonrası Avrupa reaksiyonu ve Aralık 1851'de ilkesiz bir gaspçının başarısı[8] Fransa ve kıtadaki mevcut özgürlük veya toplumsal gelişim umuduna son veriyor göründü. İngiltere'de gençliğimin birçok görüşünün genel kabul gördüğünü ve yaşam boyunca savunmuş olduğum kurumsal reformların birçoğunun ya gerçekleşmiş ya da gerçekleşme sürecinde olduğunu gördüm ve görmeye devam ettim. Fakat bu de-

---

6 Siyasal iktisadın pratik bir rehber olma iddiası.

7 Horatius *Ars Poetica*'nın 388. dizesinde bir yazarın eserini yayımlamadan önce dokuz sene bekletmesini söyler. Dolayısıyla Mill bu denemeleri yazmasının üzerinden geçen süreyi hesaplarken Helen Taylor'ın notundan da anlaşılacağı gibi en geç 1861'i esas alıyor olmalıdır.

8 Louis Napoléon Bonaparte, III. Napolyon (1808-1873).

ğişimler beraberinde insan refahına daha önceden tahmin ettiğimden çok daha az fayda getirmişti, çünkü insanlık hâlinin tüm gerçek düzelmesinin bağlı olduğu şeyde, entelektüel ve ahlaki durumlarında çok az iyileşme sağlamıştı ve bu sırada faaliyette olan çeşitli kötüleşme nedenlerinin iyileşme eğilimlerini dengeleyip daha fazla olup olmadığı da sorgulanabilirdi. Deneyimlerden birçok yanlış görüşün onları doğuran zihinsel alışkanlıklar hiç değişmeden doğru olanlarla değiştirilebileceğini öğrenmiştim. Örneğin İngiliz kamuoyu ulus serbest ticarete geçtikten beri siyasal iktisat konularında eskiden olduğu gibi epeyce toy ve anlayışsızdır ve hâlâ daha yüksek karakterdeki konularda daha iyi düşünce veya duygu alışkanlıkları edinmiş olmaktan veya herhangi bir şekilde hataya karşı daha iyi korunmuş olmaktan uzaktır. Zira bazı hatalardan kurtulmuş olsalar da zihinlerinin genel disiplini entelektüel ve ahlaki olarak değişmemiştir. Artık inanıyorum ki insanların düşünce biçimlerinin temel yapısında büyük bir değişim meydana gelmedikçe insanlık hâlinde büyük iyileşmeler mümkün değildir. Dinde, ahlakta ve politikadaki eski görüşler daha entelektüel zihinlerde etkinliklerinin büyük bir kısmını tamamen kaybedecek kadar itibardan düşmüştür, fakat bu konularda daha iyi görüşlerin gelişmesine güçlü bir engel teşkil etmeye yetecek kadar hâlâ ömürleri vardır. Dünyanın felsefi zihinleri artık kendi dinine inanamadığında ya da ona karakterinde esaslı bir değişim anlamına gelecek değişikliklerle inanabildiğinde zayıf inançlardan, felce uğramış akıllardan ve artan ilke gevşekliğinden oluşan bir geçiş dönemi başlar: İnançlarının temelinde ister dinsel ister sadece beşerî olsun gerçekten inanabilecekleri bir inancın evrimine yol açacak bir yenilenme gerçekleşmedikçe bu dönem sona ermez ve işler bu durumdayken böyle bir yenilenmeyi teşvik etme eğiliminde olmayan tüm düşünce veya yazılar anın ötesinde çok az bir değere sahiptir. Halkın zihninin görünen duru-

munda bu yönde herhangi bir eğilimin göstergesi olan çok az şey bulunduğundan insani gelişimin yakın gelecekteki beklentilerine ilişkin görüşüm iyimser değildi. Daha yakın zamanlarda İngiltere'nin tedrici zihinsel kurtuluşu için daha cesaretlendirici bir umut veren özgür bir nazariye ruhu ortaya çıkmış ve Avrupa'nın geri kalanında politik özgürlük hareketinin daha iyi bir gözetim altında yenilenmesiyle çakışarak insan ilişkilerinin mevcut durumuna daha ümitvar bir yön vermişti.[9]

Eşimi İlgilendiren İki Olay

Az önce söz ettiğim zamanla şimdi arasında özel yaşamımın en önemli olayları gerçekleşti. Bunlardan ilki birbirimizle daha yakın herhangi bir ilişki içinde olmayı beklemediğimiz uzun yıllar boyunca eşsiz dostluğunu benim için mutluluk ve gelişmenin en büyük kaynağı kılan hanımefendiyle 1851 yılının Nisan ayında olan evliliğimdi. Yaşamlarımızın bu tam birliğini varoluşum boyunca uygulanabilir olduğu herhangi bir zamanda tutkuyla arzulamam gerekirdi, fakat eşim kadar ben de bu ayrıcalığı benim en içten saygı duyduğum ve onun en güçlü sevgi beslediği kişinin erken ölümüne borçlu olmaktansa ondan ilelebet feragat etmeyi tercih ederdim. Ancak bu olay Temmuz 1849'da meydana geldiğinde uzun süredir var olan düşünce, duygu ve yazı ortaklığına tüm varoluşumuzun ortaklığını eklemek suretiyle bu kötülükten kendi en büyük faydamı elde etmek nasip oldu. Yedi buçuk yıl boyunca bu nimete sahip oldum; sadece yedi buçuk yıl! Bu kaybın geçmişte veya şimdi ne olduğunu en hafif şekilde bile tarif edecek hiçbir şey söyleyemem. Fakat onun bunu isteyeceğini bildiğim için yaşamımın geri kalanını en iyi şekilde değerlendirmeye ve anısından alabildiğim azalmış kuvvetle onun amaçları uğruna çalışmaya gayret ediyorum.

9 1861 civarında yazılmıştır. [Helen Taylor'ın notu.]

Doğu Hindistan Şirketi'nin Sonu

Evli yaşamımın başlaması ile onu kapatan felaket arasına giren yıllarda dış varoluşumun başlıca olayları (eğer aile hastalığının ilk nöbeti ve bunun akabinde sağlığının toparlanması için İtalya, Sicilya ve Yunanistan'da altı aydan uzun bir seyahati saymazsam) India House'daki konumumla ilgiliydi. 1856'da otuz üç yıldan fazla bir süre hizmet verdiğim ofisin başkanlığına terfi ettim. Hindistan Yazışmaları Müfettişliği görevi Doğu Hindistan Şirketi'nin İngiltere ayağında bakanlıktan sonra askerî, bahri ve mali yazışmalar dışında Hint hükümetleriyle tüm yazışmaların genel denetimini içeren en yüksek görevdi. Bu makamı varlığını sürdürdüğü iki yıldan biraz daha uzun süre boyunca işgal ettim; daha sonra parlamento, başka bir ifadeyle Lord Palmerston Doğu Hindistan Şirketi'ne Hindistan hükümetinin kraliyet altındaki bir kolu olarak son vermeye ve bu ülkenin idaresini ikinci ve üçüncü sınıf İngiliz Parlamentosu politikacıları tarafından kapışılacak bir şeye dönüştürmeye karar verdi. Şirketin kendi politik yok oluşuna gösterdiği direnişin başamiri bendim ve bu kötü düşünülmüş değişikliğin aptallığı ve zararı üzerine görüşlerim onlar için yazdığım mektup ve dilekçelerin yanı sıra *Temsilî Yönetim* üzerine incelemenin son bölümünde bulunabilir. Yaşamımı yeterince Hindistan'a verdiğim ve ödenen cömert tazminatla emekli olmaya isteksiz olmadığım için şahsen kendimi bundan kazançlı çıkan biri olarak gördüm. Değişiklik tamamlandıktan sonra ilk Hindistan Bakanı Lord Stanley bana kurulda[10] bir sandalyeyle onur verici bir teklifte bulundu ve teklif daha sonra bünyesinde oluşan boşluğu doldurması gerektiğinde kurulun kendisi tarafından yenilendi. Fakat yeni sistem altındaki Hindistan Hükümeti'nin koşulları herhangi bir katılımdan beyhude sıkıntı ve çaba israfı dışında hiçbir şey beklemememi sağlı-

10 Hindistan işlerinde bakana danışmalık yapacak kurul.

yordu ve o zamandan beri olan hiçbir şey teklifi reddettiğim için pişmanlık duymama yol açmadı.

Eşim ve Kızım

Resmî yaşamımın sona ermesinden hemen önceki iki yıl boyunca eşim ve ben birlikte *Özgürlük* üzerine çalışıyorduk. Bunu ilk olarak 1854'te kısa bir deneme olarak planlamış ve yazmıştım. Bir cilde dönüştürme düşüncesi ilk defa Ocak 1855'te Capitol'ün basamaklarını çıkarken doğdu.[11] Yazılarımın hiçbiri ne bu kadar dikkatli yazıldı ne de bu kadar azimle düzeltildi. Her zamanki gibi iki kez yazıldıktan sonra onu yanımızda tuttuk, zaman zaman ortaya çıkardık ve her cümleyi okuyarak, tartarak ve eleştirerek *de novo* üzerinden geçtik. Son gözden geçirme emekliye ayrılmamdan sonraki ilk kışın, Avrupa'nın güneyinde geçirmeyi planladığımız 1858-9 kışının bir çalışması olacaktı. Bu ve diğer tüm umutlar –Montpellier'ye giderken Avignon'da ani bir akciğer ödemi nöbetinden– onun ölümünün en beklenmedik ve acı felaketiyle suya düştü.[12]

O zamandan beri durumumun kabul ettiği teselliyi onu hâlâ yakınımda hissetmemi en çok sağlayacak yaşam tarzında aradım. Onun gömüldüğü yere olabildiğince yakın bir kır evi satın aldım ve (acı ortağım ve şimdi en büyük avuntum olan) kızı[13] ve ben yılın büyük bir bölümünde sürekli orada yaşıyoruz. Yaşamdaki amaçlarım sadece onunkilerdir; iş ve uğraşılarım onun paylaştığı veya yakınlık duyduğu ve onunla ayrılmaz bir şekilde ilişkili olanlardır. Onun anısı benim için bir dindir ve onun onayı yaşamımı düzenlemeye çalışırken kullandığım, tüm liyakati özetleyen bir ölçüttür.[14]

---

11 Roma'daki Capitol Tepesi.

12 3 Kasım 1858.

13 Helen Taylor (1831-1907).

14 Bundan öncekiler ya 1861'den önce ya da 1861 yılında yazılmış veya düzeltilmiştir. Bundan sonrakiler 1870'de yazılmıştır. [Helen Taylor'ın notu.]

Önceki anlatıyı kapattıktan birkaç yıl sonra kalemim kaldığı yerden devam ederken[15] zihinsel gelişimime önemli bir katkıda bulunmuş veya yazılarımda ve yaptığım kamusal nitelikli başka herhangi bir şeyde doğrudan bir payı olanlara minnet borcumun bu kaydını eksik bırakmama arzusunun etkisiyle hareket ediyorum ki bu biyografik taslağa zaten esas olarak bu amaçla girişilmişti. Önceki sayfalarda bu kayıt eşime ilişkin olarak olması gerektiği kadar ayrıntılı ve kesin değildir ve onu kaybettiğimden beri teşekkürü daha az hak etmeyen ve gerektirmeyen başka bir yardım aldım.[16]

Eşimle İş Birliği

İki kişinin düşünceleri ve nazariyeleri tamamen ortak olduğunda, entelektüel veya ahlakla ilgili tüm konular günlük yaşamda aralarında tartışıldığında ve genel okuyuculara yönelik yazılarda çoğunlukla veya rahatlıkla masaya yatırılandan daha derinlikli irdelendiğinde, aynı ilkelerden yola çıktıklarında ve birlikte takip edilen süreçlerle sonuçlarına vardıklarında özgünlük meselesi açısından kalemi hangisinin tuttuğu önemsizdir; yazma sürecine en az katkıda bulunan düşünceye en çok katkıda bulunabilir; ortaya çıkan yazılar her ikisinin ortak ürünüdür ve her birine ait bölümleri ayırmak ve hangisinin kime ait olduğunu teyit etmek genellikle imkânsız olmalıdır. Bu geniş anlamda sadece evlilik yıllarında değil ondan önce yıllar süren sırdaş dostluğun çoğunda yayımlanan tüm yazılarım benim kadar onun eseriydi ve yıllar geçtikçe onun payı sürekli arttı. Fakat bazı durumlarda ona ait olanlar ayırt edilebilir ve özellikle de tespit edilebilir. Zihninin benimki üzerindeki genel etkisinin ötesinde bu ortak üretimlerdeki en değerli fikirler ve özellikler –önemli sonuçlardan en verimli olanlar ve eserlerin ba-

15 Takip eden ekler 1869-70'te yazılmıştır.

16 Helen Taylor'ın yardımı.

şarısına ve itibarına en çok katkıda bulunanlar– ondan doğdu, onun zihninden taşan şeylerdi. Bunların içindeki payım önceki yazarlarda bulduğum ve kendi düşünce sistemimle birleştirerek kendime ait kıldığım düşüncelerdeki payımdan daha fazla değildi. Edebî yaşamımın büyük bölümünde ona ilişkin yerine getirdiğim işlev oldukça erken bir dönemden beri düşünce alanında almaya nitelikli olduğum en faydalı rol olarak düşündüğüm işlevdi: orijinal düşünürleri yorumlamak ve onlarla kamu arasında arabuluculuk yapmak. Zira soyut bilim (mantık, metafizik ve siyasal iktisat ve politikanın teorik ilkeleri) dışında özgün bir düşünür olarak kendi kabiliyetlerim hakkında mütevazı bir görüşüm vardı, fakat herkesten öğrenmeye isteklilik ve yetenekte kendimi çağdaşlarımın çoğundan çok daha üstün buluyordum; çünkü yeni ya da eski olsun tüm görüşlerin savunusunda söylenenleri hatalı olsalar bile altlarında bir hakikat tabakası olabileceği ve her hâlükârda onları akla yatkın kılan şeyin keşfinin hakikate bir faydası olacağı inancıyla incelemeye bu kadar özen gösteren neredeyse hiç kimse tanımadım. Sonuç olarak bunu aktif olmak için özel bir yükümlülük altında olduğum bir fayda alanı olarak belirlemiştim; dahası hepsi benim içinde yetiştiğim düşünce tarzına şiddetle karşı çıkan Coleridgeciler, Alman düşünürleri ve Carlyle'ın fikirleriyle kurduğum tanışıklık bunların çok fazla hatayla birlikte çok fazla hakikate sahip olduklarına beni ikna etmişti: Bu hakikat aksi takdirde onu alabilecek zihinlerden onu susturmaya alışkın oldukları aşkın ve mistik bir anlatım biçimi örtüsüyle gizleniyordu ve onu bu kılıftan nasıl kurtaracaklarını ne umursuyor ne de biliyorlardı ve hakikati hatadan ayırmaktan ve onu felsefede benim tarafımda olanlara anlaşılabilir olacak ve itici olmayacak şekilde ifade etmekten umudumu kesmemiştim. Bu şekilde hazırlanmış biri olarak, üstün yetilerle donanmış ve dehası düşüncede büyüyüp serpildikçe sürekli benden çok önce hakikatler

ortaya çıkaran, fakat diğerlerinde olduğu gibi herhangi bir hata karışımını tespit edemediğim biriyle yakın bir entelektüel ilişkiye girdiğimde zihinsel gelişimimin en büyük kısmının bu hakikatlerin özümsenmesinden ve entelektüel çalışmamın en değerli kısmının onları genel düşünce sistemime bağlayan köprüleri inşa etmek ve yolları temizlemekten ibaret olduğuna kolaylıkla inanılacaktır.[17]

Siyasal İktisadın İlkeleri

Payının dikkat çekici olduğu ilk kitabım *Siyasal İktisadın İlkeleri*'ydi. *Mantık Sistemi* hem uzun hem de kısa yazılarımda onun isabetli ve açık görüşlü eleştirisinden büyük ölçüde faydalanan kompozisyonun çok küçük meseleleri dışında

17 Zihinsel gelişimimde ona borçlu olduğum adımlar bu konuda hiç bilgisi olmayan bir kişinin muhtemelen şüpheleneceği adımlar olmaktan çok uzaktı. Örneğin erkekler ve kadınlar arasında bulunması gereken tüm hukuki, politik, toplumsal ve ev içi ilişkilerde tam eşitlik konusundaki güçlü inançlarımın ondan alınmış veya öğrenilmiş olabileceği sanılabilir. Bu gerçeğe çok uzaktı, zira bu inançlar zihnimin politik konulara uygulanmasının ilk sonuçlarıydı ve onun bana duyduğu ilginin asıl nedeni her şeyden çok sanırım onlara güçlü bir şekilde inanışımdı. Doğru olan şu ki onu tanıyana kadar bu görüş aklımda soyut bir ilkeden pek de farklı değildi. Kadınların diğer insanlara neden erkeklerden daha fazla hukuki olarak tabi olması gerektiğini anlamadım. Çıkarlarının erkeklerinki kadar tamamen korunması gerektiğinden ve bağlı olacakları yasaların yapılmasında eşit bir söz hakkı olmadan bunu elde etme olasılıklarının çok az olduğundan emindim. Fakat *Kadınların Köleleştirilmesi* kitabında ifadesini bulan kadınlara yönelik engellerin geniş pratik yönlerine dair bu algı esasen onun öğretmesiyle elde edilmiştir. Onun insan doğasına dair nadir bilgisi ile ahlaki ve sosyal etkileri kavrayışı olmasaydı şüphesiz şu anki görüşlerime sahip olsam bile kadınların aşağı konumlarının yol açtığı sonuçların mevcut toplumun tüm kötülükleri ve insan gelişiminin tüm zorluklarıyla iç içe geçtiği tarz hakkında çok yetersiz bir algıya sahip olurdum. Bu sorunla ilgili tüm fikrini kâğıda dökmüş olsaydı veya kesinlikle yapacağı gibi meselenin bana ait kusurlu ifadesini gözden geçirecek ve geliştirecek kadar yaşamış olsaydı ortaya çıkabilecek şeye kıyasla gerçekten de onun bu konudaki en iyi düşüncelerinin ne kadarını yeniden üretmeyi başaramadığımın ve bu kısa incelemenin olması gerekenden ne kadar yetersiz kaldığının acı bir şekilde farkındayım. [J. S. Mill'in notu.]

ona çok az şey borçluydu.[18] *Siyasal İktisat*'ın görüşler üzerinde diğerlerinden daha büyük etkisi olan "Emekçi Sınıfların Muhtemel Geleceği" başlıklı bölümü tamamen onun sayesindedir; kitabın ilk taslağında bu bölüm mevcut değildi. Böyle bir bölüme ihtiyaç olduğuna ve kitabın onsuz son derece eksik kalacağına dikkat çekmişti; bu bölümü yazmamın nedeni oydu ve bölümün daha genel kısmı, emekçi sınıfların gerçek durumuna ilişkin iki karşıt teorinin ifadesi ve tartışması tamamen onun düşüncelerinin çoğunlukla kendi ağzından çıkan sözcüklerle bir anlatımıydı. *Siyasal İktisat*'ın tamamen bilimsel kısmını ondan öğrenmedim; fakat siyasal iktisadın herhangi bir bilimsellik iddiası taşıyan önceki tüm anlatımlardan farklı olan ve bu önceki anlatımların ittiği zihinleri kazanmakta oldukça faydalı kılan genel tarzı kitaba veren esasen onun etkisiydi. Bu tarz esasen nesnelerin özelliklerine bağlı gerçek doğa yasaları olan servet üretimi yasaları ile belirli koşullara tabi olarak insan iradesine bağlı [servet] dağılımı biçimleri arasında doğru ayrımın yapılmasından ibaretti. Siyasal iktisatçıların alışılageldik çalışmaları bunları iktisadi yasalar adı altında birbirine karıştırır ve insan çabasıyla alt edilmeye veya değiştirilmeye elverişsiz ol-

18 *Mantık Sistemi*'nin hazırlanmasında doğrudan yardım aldığım tek kişi o zamandan bu yana felsefi yazıları için haklı olarak övgü toplayan Mr. Bain'di. Matbaaya gönderilmeden önce el yazmasının üzerinden dikkatlice geçmiş ve onu bilimden çok sayıda ek örnek ve açıklamayla zenginleştirmişti; bunların birçoğunu mantığa dair görüşlerimi teyit eden bazı bağımsız ifadelerinin yanı sıra neredeyse kendi sözleriyle ekledim. Comte'a olan borcum sadece yazılarına, o sırada *Pozitif Felsefe Dersleri*'nin yayımlanmış olan kısmınaydı ve bu anlatıda daha önce söylediklerimden görüldüğü gibi bu borcun miktarı bazen öne sürülenden çok daha azdır. Kitabın tüm temel öğretilerini içeren ilk cilt Comte'un incelemesini görmeden önce büyük ölçüde tamamlanmıştı. Ondan birçok değerli düşünce aldım ki bunların bir kısmı Hipotezler üzerine bölümde ve cebir mantığına yaklaşımda belirgindir, ama sadece Ahlaki Bilimlerin Mantığı üzerine son kitaptaki mantıksal yöntem uygulamasına dair tasavvurumda herhangi bir radikal gelişimi ona borçluyum. Bu gelişimi mevcut hatıratın önceki bir bölümünde belirtmiş ve betimlemiştim. [J. S. Mill'in notu.]

duklarını düşünür; aynı zorunluluğu hem dünyevi varoluşumuzun değişmez koşullarına bağlı şeylere hem de belirli toplumsal düzenlemelerin zorunlu sonuçlarından başka bir şey olmadığından sadece bunlarla eş süreli olan şeylere atfeder. Ücretler, kârlar ve kira belirli kurumlar ve âdetlere bağlı olarak belirli nedenlerle belirlenecektir; ancak bu siyasal iktisatçılar sınıfı vazgeçilmez ön koşulu[19] bırakır ve bu nedenlerin hiçbir beşerî aracın fayda etmeyeceği doğal bir zorunlulukla ürünün bölüşümünde emekçilere, kapitalistlere ve toprak sahiplerine düşecek payları belirlemesi gerektiğini savunurlar. *Siyasal İktisadın İlkeleri* seleflerinden hiçbirine varsaydıkları koşullar altında bu nedenlerin eylemlerinin bilimsel olarak takdir edilmesini amaçlamakta boyun eğmedi; ancak onlara bu koşulları nihai olarak ele almamak konusunda örnek teşkil etti. Doğanın zorunluluklarına değil, toplumun mevcut düzenlemeleriyle birleşmiş olan zorunluluklara bağlı iktisadi genellemeleri yalnızca geçici ve toplumsal gelişmenin ilerlemesiyle çok fazla değişebilecek bir şey olarak ele alır. Gerçekten de bu yaklaşımı kısmen St. Simoncuların nazariyelerinin bende uyandırdığı düşüncelerden öğrendim; fakat onu kitaba nüfuz eden ve hayat veren canlı bir ilke hâline getiren şey eşimin telkinleri oldu. Bu örnek onun yazılarıma katkılarının genel karakterini en iyi biçimde göstermektedir. Soyut ve tamamen bilimsel olan şey genellikle bana aitti; tam olarak insani unsur ondan geldi: Felsefenin insan toplumu ve ilerlemesinin gerekliliklerine uygulanmasıyla ilgili her şeyde gerek nazariyelerin cüretkârlığı, gerek pratik yargının ihtiyatlılığı açısından onun öğrencisiydim. Zira bir yandan şimdilerde evrensel ilkelerle sıklıkla karıştırılan sınırlı genellemelerin birçoğunun geçerliliğini yitireceği bir gelecek düzen beklentilerinde onsuz olacağımdan çok daha cesur ve uzak görüşlüydü. Yazılarımın ve özellikle *Siyasal İktisat*'ın sosyalistler tarafından öne sürüldüğünde genel olarak siya-

19 Söz konusu faktörlerin "belirli kurumlar ve âdetlere bağlı olması".

sal iktisatçılar tarafından şiddetle reddedilen türden gelecek olasılıklarını düşünen kısımları o olmasaydı ya olmazdı ya da öneriler çok daha çekingen ve daha koşullu bir şekilde yapılırdı. Fakat beni beşerî konulara dair nazariyelerde daha cüretkâr kılarken, zihninin pratik kabiliyeti ve uygulamaya dair engelleri neredeyse hatasız tahmini içimdeki gerçekten vizyoner olan tüm eğilimleri bastırdı. Zihni tüm fikirleri somut bir kalıba sokuyor ve gerçekte nasıl işleyeceklerine dair bir tasavvur oluşturuyordu ve insanlığın mevcut duyguları ile davranışları hakkındaki bilgisi o kadar nadiren yanlıştı ki pratik olmayan herhangi bir önerideki zayıf nokta nadiren gözünden kaçıyordu.[20]

Özgürlük

Özgürlük benim adımı taşıyan her şeyden daha doğrudan ve kelimenin tam anlamıyla ortak üretimimizdi, zira içinde üzerinden birçok kez birlikte geçmediğimiz, birçok kez evirip çevirmediğimiz ve düşüncede ya da ifadede tespit ettiğimiz hataları dikkatli bir şekilde ayıklamadığımız tek cümle yoktu. Bunun sonucu olarak, onun son gözden geçirme ve düzeltmesinden geçmemiş olmasına rağmen sadece bir kompozisyon örneği olarak daha önce veya sonra benden çıkmış her şeyi çok aşar. Düşüncelerle ilgili olarak içindeki herhangi bir parçayı veya unsuru diğerlerinden daha fazla ona ait olarak tanımlamak zordur. Kitabın ifadesi olduğu tüm düşünce tarzı kesinlikle ona aitti. Fakat ben de bu düşünce tarzıyla o kadar iç içeydim ki aynı düşünceler doğal olarak ikimizin de aklına geliyordu. Ancak bu düşünce tarzının bana nüfuz etmesini büyük ölçüde ona borçluyum. Zihinsel gelişimimde hem toplumsal hem de politik olarak

20 Kitabın ona ne borçlu olduğunu belirten birkaç ithaf satırı *Siyasal İktisat*'ın ilk basımında bazı takdim nüshalarının başına eklenmiştir. Şöhretten hoşlanmaması bunların eserin diğer nüshalarına konmasını engelledi. [J. S. Mill'in notu.]

müdahaleci devlet eğilimine kolaylıkla düşebileceğim bir an vardı, aynı zamanda aksi yönde bir aşırılığın tepkisiyle şu anda olduğumdan daha az tam bir radikal ve demokrat olabileceğim bir an da vardı. Her iki noktada da diğerlerinde olduğu gibi beni bazen tam olduğum yerde tutarak, bazen yeni hakikatlere yönlendirerek ve hatalardan arındırarak bana çok faydası dokundu. Herkesten öğrenmeye ve eski ile yeniyi birbirine uydurarak her yeni kazanım için görüşlerimde yer açmaya gayet hazır ve hevesli oluşum onun dengeleyici etkisi olmasaydı beni ilk baştaki görüşlerimi çok fazla değiştirmeye iterdi. Zihinsel gelişimim açısından en değerli özelliği farklı mülahazaların nispi önemine dair adil ölçüsüydü, bu da görmeyi yeni öğrenmiş olduğum hakikatlere düşüncelerimde hak ettiklerinden daha önemli bir yer vermeye karşı beni sıklıkla korudu.

Özgürlük'ün (muhtemelen *Mantık* dışında) yazdığım her şeyden daha uzun ömürlü olması muhtemeldir, çünkü onun zihninin benimkiyle birleşimi onu tek bir hakikat üzerine bir nevi felsefi ders kitabı hâline getirmiştir. Modern toplumda tedricen meydana gelen değişimler bu hakikati giderek daha güçlü bir şekilde açığa çıkarma eğilimindedir: Karakter tiplerinin yüksek çeşitliliğinin ve insan doğasına sayısız ve çelişen yönlerde kendisini geliştirmesi için tam özgürlük tanımanın insan ve toplum için önemi. Hiçbir şey bu hakikatin temellerinin ne kadar derin olduğunu yüzeysel gözleme göre böyle bir derse çok fazla ihtiyaç duyulmadığının görüldüğü bir zamanda onun ifade edilmesinin yarattığı büyük etkiden daha iyi gösteremez. Toplumsal eşitliğin ve kamuoyu iktidarının kaçınılmaz yükselişinin insanlığa görüş ve uygulamada baskıcı bir tekdüzelik boyunduruğu dayatacağına dair ifade ettiğimiz korkular eğilimlerden ziyade mevcut olgulara bakan kişilere kolaylıkla hayal ürünü olarak görünmüş olabilirdi; zira toplum ve kurumlarda meydana gelen tedrici devrim şimdiye kadar yeni görüşlerin gelişimine şüphesiz

elverişli olmuştur ve onlar için daha önce karşılaştıklarından çok daha önyargısız bir söz hakkı sağlamıştır. Fakat bu eski kavramların ve hislerin yerinden oynadığı ve henüz yeni öğretilerin onların hâkim konumuna ulaşmadığı geçiş dönemlerine ait bir özelliktir. Bu gibi zamanlarda herhangi bir zihinsel faaliyette bulunan, eski inançlarından vazgeçmiş ve hâlâ koruduklarını inançların ise değişikliğe uğramadan kalabileceğinden pek emin olmayan insanlar yeni görüşleri hevesle dinleyebilir. Fakat bu durum zorunlu olarak geçicidir: Zamanla belirli bir öğreti çoğunluğu etrafında toplar, toplumsal kurumları ve eylem biçimlerini kendisine uygun şekilde düzenler, eğitim bu yeni inancı ona yol açan zihinsel süreçler olmaksızın yeni kuşakların aklına sokar ve yerini aldığı inançlar tarafından uzun süredir kullanılmış aynı baskı gücünü giderek elde eder. Bu zararlı gücün kullanılıp kullanılmayacağı insanlığın bunun insan doğasını bodurlaştırmadan ve cüceleştirmeden kullanılamayacağının o zamana kadar farkına varıp varmadığına bağlıdır. *Özgürlük*'ün öğretileri işte o zaman en büyük değerine sahip olacaktır. Ve bu değeri uzun süre koruyacaklarından korkulmalıdır.

Özgünlüğe gelince, [kitabın] elbette düşünen her aklın ortak mülkiyet olan hakikatleri kendi tasavvur ve ifade etme biçimine verdiğinden başka bir özgünlüğü yoktur. Kitabın önde gelen düşüncesi birçok çağda tek tük düşünürlerle sınırlı olsa da insanlığın muhtemelen uygarlığın başlangıcından beri hiçbir zaman tamamen onsuz kalmadığı bir düşüncedir. Sadece son birkaç kuşaktan bahsetmek gerekirse Pestalozzi'nin emekleri ve dehasıyla Avrupa zihnine yayılan eğitim ve kültüre dair önemli düşünce damarında belirgin bir şekilde bulunmaktadır. Bunun Wilhelm von Humboldt tarafından koşulsuz savunusuna kitapta değiniliyor; fakat [Humboldt] kendi ülkesinde kesinlikle yalnız değildi. Hatta bu yüzyılın başlarında bireysellik hakları öğretisi ve ahlaki doğanın kendisini kendi tarzında geliştirme iddiası tüm

Alman yazarlar okulu tarafından abartılı bir noktaya götürüldü; herhangi bir okula mensup olmasa da tüm Alman yazarların en ünlüsü olan Goethe'nin yazıları ahlaka ve yaşamda nasıl davranılması gerektiğine dair görüşlerle doludur ve bunlar bana göre genellikle savunulabilir olmasa da sürekli olarak kendini geliştirme hakkı ve ödevi teorisinde onlara imkân tanıyan her türlü savunmayı bulmaya çalışırlar. *Özgürlük Üzerine* yazılmadan önce kendi ülkemizde bireysellik öğretisi Mr. William Maccall tarafından bazen Fichte'yi hatırlatan güçlü bir belagatle, en ayrıntılı olanı *Bireyciliğin Unsurları* başlığını taşıyan bir dizi yazıda tutkuyla öne sürüldü ve kayda değer bir Amerikalı, Mr. Warren bireyin egemenliği temelinde bir Toplum Sistemi kurmuş, bir miktar taraftar kazanmış ve hatta bir Köy Toplumu (şimdi var olup olmadığını bilmiyorum) oluşumuna başlamıştı.[21] Sosyalistlerin bazı projelerine yüzeysel bir benzerlik gösterse de ilkesel olarak onlara taban tabana zıttır, zira tüm bireysellikler için eşit gelişme özgürlüğünü sağlamak dışında toplumun birey üzerinde herhangi bir otoritesini tanımaz. Adımı taşıyan kitap öğretileri için hiçbir özgünlük iddia etmediği ve bu öğretilerin tarihçesini yazmayı amaçlamadığı için, benden önce bunların öne sürülmesine dair bir şey söylemeyi uygun bulduğum tek yazar eserin mottosunu sağlayan Humboldt'du; gerçi bir pasajda Warrencılardan bireyin egemenliği ifadesini ödünç aldım. Bahsettiğim seleflerin herhangi biri tarafından tasavvur edilen öğreti ile kitapta ortaya konan arasında ayrıntılarda çok fazla fark olduğunu burada söylemeye gerek yok.

Onulmaz kaybımdan sonra ilk işlerimden biri fazlasıyla kaybettiğim kişinin eseri olan bu incelemeyi basmak, yayımlamak ve onun anısına adamaktı. Onda hiçbir değişiklik ya da ekleme yapmadım ve hiçbir zaman yapmayacağım da.

21 New York, Long Island'da şimdiki adı Brentwood olan Modern Times küçük köyü. Proje 1851-64 yılları arasında sürmüştü.

Elinin son dokunuşuna ihtiyaç duysa da benim dokunuşum o dokunuşun yerini almaya hiçbir zaman kalkışmayacaktır.

Parlamenter Reform

Zamanın politik koşulları beni kısa bir süre sonra bir kitapçık (*Parlamento Reformu Üzerine Düşünceler*) tamamlayıp yayımlamaya sevk etti; bunun bir kısmı birkaç yıl önce başarısız Reform Yasaları'ndan biri vesilesiyle yazılmış ve o sırada eşim tarafından onaylanmış ve gözden geçirilmişti. Başlıca özellikleri gizli oya düşmanlık (her ikimizde de, fakat onda benden önce gerçekleşen bir görüş değişikliği)[22] ve azınlıklar için temsil talebi; ancak bu o sırada Mr. Garth Marshall tarafından önerilen kümülatif oyun[23] ötesine geçmiyordu. 1859'da Lord Derby ve Mr. Disraeli hükümetinin Reform Yasası üzerine yaptığı tartışmalar doğrultusunda kitapçığı basım için bitirirken üçüncü bir özellik ekledim: mülkiyete değil kanıtlanan eğitim üstünlüğüne verilecek birden fazla oy kullanma [hakkı]. Bu her erkek veya kadının onları son derece ilgilendiren işlerin düzenlenmesinde görüşlerinin alınması ve söz hakkı verilmesine yönelik karşı konulmaz talebini bilginin üstünlüğüne dayanan görüşlerin hak ettiği ağırlık üstünlüğüyle uzlaştırmanın bir aracı olarak bana cazip göründü. Fakat bu neredeyse yanılmaz

22 Bu görüş değişikliğine dair şu açıklama aydınlatıcıdır: "Kendinden önceki felsefi radikaller gibi Mill de her zaman gizli oydan yana olmuştu. Gizli oyun korunmasız durumdakileri misillemeden koruyacağı düşünülüyordu. Ancak Harriet, Mill'i düşüncesini değiştirmeye ikna etti. Bağımsız bireylerin ayağa kalkıp sayılmasının, yani kullanılan oyun açık sorumluluğunu üstlenmenin her zamankinden daha önemli olduğunu söylüyordu. Bu onun bağımsızlığa verdiği önemin güçlü bir örneğidir. Sorumluluk üstlenmeyen kitlelerin gizli oyun arkasına saklanması çok daha kolaydı" (Capaldi 2011, 308).

23 Seçim bölgelerinde seçmenlere aday sayısınca oy vererek bunları adaylara istedikleri gibi dağıtmalarına izin veren, böylelikle azınlıklara ait adayların ya da partiden bağımsız bireysel adayların seçilme şansını artıran ve çoğunluğun tahakkümünü kıran bir oy sistemi.

danışmanımla daha önce hiç tartışmamış olduğum bir öneriydi ve onun buna katılacağına dair hiçbir kanıtım yoktur. Gözlemleyebildiğim kadarıyla kimseden rağbet görmedi; seçimlerdeki oyda herhangi bir eşitsizlik arzu eden herkes bunu akıl veya bilgi değil, mülkiyet lehine istiyordu. Bir gün ona[24] karşı var olan güçlü duygunun üstesinden gelirse bu sadece politik olarak değerli kazanımların çeşitli derecelerinin doğru bir şekilde tanımlanıp doğrulanabileceği sistematik bir millî eğitimin kurulmasından sonra olacaktır. Bu olmadan her zaman güçlü, muhtemelen ikna edici itirazlara maruz kalacaktır ve bu[25] olduğunda belki de ona gerek kalmayacaktır.

Parlamento Reformu Üzerine Düşünceler'in yayımlanmasından hemen sonra Mr. Hare'in şu anki hâliyle o sırada ilk kez yayımlanan takdire şayan kişisel temsil sistemiyle tanıştım. Bu büyük pratik ve felsefi düşüncede temsilî yönetim sisteminin elverişli olduğu en büyük iyileştirmeyi gördüm; bu en isabetli bir şekilde daha önce temsilî sistemin doğasında görünen büyük kusuru, sayısal çoğunluğa yalnızca sayılarıyla orantılı bir güç yerine tüm gücü vermesi ve en güçlü partinin tüm zayıf partilere farklı yerlerde görüşlerin tesadüfen eşit olmayan dağılımıyla verilebilecek bir fırsat dışında onların millet meclisinde görüşlerini duyurmasını engellemesine olanak tanımasını tam olarak karşılayan ve tedavi eden bir iyileştirmeydi. Bu büyük kötülüklere çok kusurlu geçici çarelerden başka bir şey mümkün görünmüyordu, fakat Mr. Hare'in sistemi radikal bir tedavi sağlar. Politik sanattaki bu büyük keşif, zira bundan aşağı kalır bir yanı yoktur, bana insan toplumunun geleceğine dair yeni ve daha iyimser umutlar vererek ilham kaynağı oldu ve onu benimseyen tüm düşünceli insanlara da ilham vermiş olduğuna inanıyorum; bunu tüm uygar dünyanın açıkça ve karşı konulmaz bir

24 Birden fazla oy kullanmaya.
25 Milli eğitim.

şekilde yöneldiği politik kurumların biçimini[26] onun nihai faydalarını sınırlandırıyor veya şüpheli kılıyor görünen şeyin büyük bölümünden kurtararak yapar. Azınlıklar azınlık olarak kaldıkları sürece daha az oy sahibi olarak seçimi kaybederler ve kaybetmelidirler; ancak belirli bir sayıya ulaşan seçmen topluluğunun yasama organına kendi tercihleri olan bir temsilciyi yerleştirmesini sağlayan düzenlemelerle azınlıklar bastırılamaz. Bağımsız görüşler zorlayarak millet meclisine girecek ve kendilerini orada duyuracaktır ki bu temsilî demokrasinin mevcut biçimlerinde çoğu zaman gerçekleşemeyecek bir şeydir; yasama organı bireysel özelliklerin ayıklanıp tamamen büyük politik ya da dinsel partilerin inancını temsil eden insanlardan oluşmak yerine, oraya partiyi referans almaksızın bireysel itibarlarını takdir eden seçmenler tarafından yerleştirilen ülkedeki en seçkin bireysel zihinlerin büyük bir kısmını içerecektir. Ayrıca zeki kişilerin yeterli inceleme yapmadıkları için Mr. Hare'in planının karmaşık bir mekanizmaya sahip olduğu düşüncesiyle itici bulmalarını anlayabiliyorum. Fakat planın karşılamayı amaçladığı ihtiyacı hissetmeyen biri, onu değerli bir amaca hizmet etmeyen ve pratik insanların dikkatine layık olmayan sadece teorik bir incelik ya da saçma bir düşünce olarak fırlatıp atan biri geleceğin politikası için yetersiz, beceriksiz bir devlet adamı olarak ilan edilebilir. Yani eğer bir bakan değilse ya da olmayı arzulamıyorsa; zira vicdanı ya da menfaati bir reformu bir kamusal önerge olarak alıp zafere taşımaya teşvik ettiği güne kadar ona koşulsuz bir düşmanlık ilan etmeye devam eden bir bakana oldukça alışkınız.

Mr. Hare'in sistemiyle kitapçığımın yayımlanmasından önce karşılaşmış olsaydım orada bir açıklamasını vermem gerekirdi. Bunu yapmadığımdan, özellikle bu amaçla *Fraser's Magazine*'de bir makale yazdım (müteferrik yazılarımda yeniden basıldı), fakat buna Mr. Hare'in kitabıyla

26 Demokrasi.

birlikte o günün meselesi üzerine başka iki eserin birer incelemesini de dâhil ettim; bunlardan biri yaşlılığında bütün ileri parlamento reformuna düşman olan eski dostum Mr. John Austin'in bir kitapçığı, diğeri Mr. Lorimer'in kısmen hatalı olsa da güçlü bir çalışmasıydı.

Diğer Yazılar

Aynı yaz boyunca Mr. Bain'in zihin üzerine derin bir incelemesini (*Edinburgh Review*'da bir makaleyle) tanıtmaya yardımcı olmak gibi özellikle benim üzerime düşen bir görevi yerine getirdim; makale tam da ikinci cildi yayımlandığında tamamlandı.[27] *Tezler ve Tartışmalar*'ın ilk iki cildini oluşturan ufak tefek yazılarımın matbaa sürecini de tamamladım. Seçki eşim hayattayken yapılmıştı, ancak yeniden basım amacıyla onunla birlikte yapacağım gözden geçirme ve düzeltme henüz başlamamıştı ve artık onun yargısının rehberliğine sahip olmadığımda düzeltmeden ümit keserek görüşlerime uygun olmayan pasajları çıkarmak dışında makaleleri oldukları gibi yeniden yayımladım. O yılın son edebî eseri *Fraser's Magazine*'deki (daha sonra *Tezler ve Tartışmalar*'ın üçüncü cildinde yeniden yayımlanan) "Müdahale Etmeme Üzerine Birkaç Söz" başlıklı bir makaleydi. Bu makaleyi yazma saikim İngiltere'yi dış politika konularında hususi bir bencillik sergilediğine dair kıtada ona karşı yaygın olarak getirilen ithamlardan koruma ve İngiliz devlet adamlarının İngiliz politikasından sadece İngiliz menfaatleriyle ilgileniyormuş gibi kaba bir üslupla konuşma alışkanlıklarının ve tam o sırada Lord Palmerston'ın Süveyş Kanalı'na karşı çıkarkenki davranışının bu ithamlara meşruiyet kazandırdığına dair İngilizleri uyarma arzusuydu; bu

27 Alexander Bain, *The Sense and the Intellect* (Duyu ve Zihin, Londra: Parker, 1855) ve *The Emotions and the Will* (Duygular ve İrade, Londra: Parker, 1859).

vesileyle de uluslararası ahlakın doğru ilkelerine ve değişen zaman ve koşulların bunda yaptığı meşru değişikliklere ilişkin (bazıları Hint deneyimimden, diğerleriyse o sırada Avrupa kamuoyunu büyük ölçüde meşgul eden uluslararası sorunlardan kaynaklanan) uzun süredir aklımda olan fikirleri ifade etme fırsatını yakaladım; bu konuyu zaten 1848 Fransız Geçici Hükümeti'ni Lord Brougham ve diğerlerinin saldırılarına karşı o sırada *Westminster Review*'da yayımladığım ve *Tezler*'de yeniden basılan savunumda belli bir ölçüde tartışmıştım.

Avignon'dan Çalışmak

Artık varlığımın geri kalanını inandığım gibi tamamen edebî bir yaşama vermiştim; eğer esasen politikayla, sadece teorik değil, pratik politikayla fazlasıyla belirgin biçimde meşgul olmaya devam eden bir şey edebî olarak adlandırılabilirse ve her ne kadar yılın büyük bir kısmı ona ve öncelikle onun için yazdığım kendi ülkemin politikasının merkezine yüzlerce mil mesafede geçirilmiş olsa da. Fakat aslında modern iletişim imkânları oldukça rahat durumda olan politik bir yazar için politik eylem sahnesine olan uzaklığın tüm dezavantajlarını gidermekle kalmamış, aynı zamanda onları avantaja dönüştürmüştü. Gazete ve dergilerin hemen ve düzenli olarak alınması onu en geçici politikadan bile *au courant* ediyor ve ona fikirlerin durumu ve gelişimine dair bireylerle kişisel temastan edinebileceğinden çok daha doğru bir görüş sağlıyordu; zira herkesin sosyal ilişkisi az çok belirli kümeler veya sınıflarla sınırlıdır ve kişiye bu kanaldan sadece bunların izlenimleri ulaşır; deneyim bana zamanlarını toplum denen şeyin emici taleplerine verenlerin ve fikir organlarıyla büyük bir tanışıklığı devam ettirmek için boş zamanları olmayanların ya kamu zihninin ya da onun aktif ve eğitimli kısmının genel durumuna dair gerektiğinde

gazeteleri okuyan bir münzeviden çok daha habersiz kaldıklarını öğretmişti. Şüphesiz kişinin ülkesinden çok uzun bir süre ayrı kalmasının dezavantajları vardır –aralarındaki bir konumdan bakıldığında insanların ve şeylerin altında göründüğü ışığa dair izlenimlerini bazen yenileyememesi–, fakat uzaktan oluşturulmuş ve perspektif eşitsizliklerinden bozulmamış bilinçli yargı pratiğe uygulamak için bile en fazla güvenilecek olandır. İki konum arasında geçiş yaparak ikisinin avantajlarını birleştirdim. Ve en iyi düşüncelerimin ilham kaynağı artık benimle olmasa da yalnız değildim: Geride bir kız, o günden bugüne kadar gelişen ve olgunlaşan yetenekleri aynı büyük amaçlara adanmış ve tahmin ettiğimden daha az da olsa şimdiden adını annesinin adından daha iyi ve daha yaygın biçimde duyuran ve yaşadıkça buna yazgılı olan, bilgeliğinin ve karakter asaletinin mirasçısı üvey kızım Miss Helen Taylor'ı bırakmıştı. Benimle olan doğrudan iş birliğinin değerinden ileride bir miktar söz edilecektir; fakat özgün düşüncesinin büyük gücüne ve pratik yargısının sağlamlığına öğrenim açısından borçlu olduğum şeye dair yeterli bir fikir vermeye çalışmak beyhude bir çaba olacaktır. Şüphesiz daha önce hiç kimse benimki gibi bir kayıptan sonra yaşam piyangosunda başka bir ödül kazanacak kadar şanslı olmamıştır – en ender nitelikte başka bir yoldaş, bir teşvik edici, bir danışman ve bir öğretmen. Her kim şimdi ya da ileride beni ve yaptığım işi düşünecek olursa, bunun bir değil üç aklın ve vicdanın ürünü olduğunu ve bunlardan en az kayda değer ve her şeyden önce en az özgün olanının ona adı iliştirilen kişi olduğunu asla unutulmamalıdır.

Temsilî Yönetim

1860 ve 1861 yıllarının çalışmaları esasen sadece biri hemen yayımlanmak üzere tasarlanmış iki incelemeden oluşuyordu. Bu uzun yılların düşünceleriyle halkçı bir anayasanın

en iyi şekli olarak görmeye başladığım şeyin bağlantılı bir anlatımı olan *Temsilî Yönetim Üzerine Düşünceler*'di. Kitap pratiğin bu belirli kısmını desteklemek için gerekli olduğu kadarıyla genel yönetim teorisinin yanı sıra tamamen organik kurumlar alanında[28] içinde bulunduğumuz çağı meşgul eden ana sorulara dair olgunlaşmış görüşlerimi içermekte ve artan ihtiyaçların er ya da geç hem teorik hem de pratik politikacıların dikkatlerini yöneltmeye zorlayacak diğer bazı sorunları öngörerek gündeme getirmektedir. Bu sorunların en önde geleni kalabalık bir halk meclisinin radikal olarak uygun olmadığı yasa yapma işlevi ile uygun görevi olan ve başka bir otorite tarafından tatmin edici bir şekilde yerine getirilemeyecek iyi yasaların yapılmasını sağlama işlevi arasındaki ayrımdır; bu özgür bir ülke anayasasının daimî bir parçası olarak bir yasama komisyonunun varlığını gerekli kılar: Parlamento bir yasa yapılmasına karar verdiğinde bunu yapma görevinin az sayıda yüksek eğitimli politik akıldan oluşan bu komisyona devredilmesi gerekir; parlamento yasa tasarısı hazırlandığında onu geçirme veya reddetme gücünü elinde tutar, ancak önerilen değişiklikleri komisyon tarafından ele alınmak üzere geri göndermekten başka bir şekilde onu değiştiremez. Tüm kamusal işlevlerin en önemlisi olan yasamaya dair burada ortaya atılan soru büyük modern politik örgütlenme probleminin özel bir örneğidir: kamusal işler üzerinde tam halk denetimi ile becerikli temsilciliğin erişilebilir azami mükemmelliğinin birleşimi; bu problemin ilk kez tam olarak Bentham tarafından ifade edildiğine inanıyo-

28 "Organik" yaklaşım, yönetimi ulusal kültürden organik bir şekilde doğan bir şey olarak tasavvur eden Alman-Coleridge ekolüne aittir. Bunun karşıtı olan "mekanik" yaklaşımın başlıca temsilcileri ise James Mill ve Jeremy Bentham'dır. Mill organik yaklaşımı *Temsilî Yönetim*'de şu şekilde ifade eder: "Bir halkın temel politik kurumları bu ekol tarafından o halkın tabiatından ve yaşamından çıkan bir nevi organik gelişme olarak telakki edilir: Alışkanlıklarının, güdülerinin ve bilinç dışı istek ve arzularının bir ürünüdür, ama kesinlikle bilinçli amaçlarının bir ürünü değildir" (Mill 2017a, 54).

rum, ancak bence onun tarafından her zaman tatmin edici bir şekilde çözülmemiştir.

Kadınların Köleleştirilmesi

Bu dönemde yazılan bir diğer inceleme yıllar sonra[29] *Kadınların Köleleştirilmesi* başlığı altında yayımlanandır. Kızımın önerisiyle her hâlükârda o büyük sorun üzerine görüşlerimin yapabildiğim kadarıyla tam ve nihai şekilde yazılı bir anlatımının olabilmesi için yazılmıştı. Niyetim bunu diğer yayımlanmamış makaleler arasında tutmak, eğer yapabilirsem zaman zaman geliştirmek ve en faydalı olacağı muhtemel görünen zamanda yayımlamaktı. Nihayetinde yayımlanan şekli kızımın bazı önemli düşünceleri ve yazdığı pasajlarla zenginleşmişti. Kendi yazdığım kısımda ise en çarpıcı ve derin olan her şey eşime aittir ve zihnimizde çok büyük bir yer kaplayan bir konu üzerine sayısız sohbetimiz ve tartışmalarımızla ikimiz için ortak kılınan düşünce kaynağından gelmektedir.

Bundan kısa bir süre sonra bu zengin kaynaktan evlilik yaşamımızın son yıllarında yazdığım makalelerin yayımlanmamış bir kısmını aldım ve bazı ek konularla *Faydacılık* başlığını taşıyan bir kısa esere dönüştürdüm; bu ilk önce *Fraser's Magazine*'in birbirini izleyen sayılarında üç bölüm hâlinde yayımlanmış ve daha sonra bir cilt olarak yeniden basılmıştı.

Amerikan İç Savaşı

Ancak bundan önce Amerikan İç Savaşı'nın başlamasıyla kamusal işlerin durumu son derece kritik hâle gelmişti. En güçlü duygularım bu mücadeleyle meşguldü ve en başından beri bunun belirsiz bir süre için insan ilişkilerinin seyrinde iyi ya da kötü bir dönüm noktası olacağını hissediyordum.

29 1869'da. [Helen Taylor'ın notu.]

Amerika'daki kölelik kavgasına açık kırılma öncesindeki yıllar boyunca derinden ilgi duymuş bir gözlemci olarak bunun her aşamada maddi menfaatlerin, zorba bir mizacın ve bir sınıfın sınıf ayrıcalıkları uğruna sergilediği fanatizminin birleşik etkisi altında köle sahiplerinin kölelik alanını genişletmeye yönelik saldırgan bir girişimi olduğunu biliyordum; bütün bu etkiler dostum Profesör Cairnes'ın *Köleci İktidar* adlı takdire şayan çalışmasında gayet etraflıca ve güçlü bir şekilde tasvir edilir. Başarılı oldukları takdirde başarıları kötülük güçlerinin zaferi olacak, bu da ilerleme düşmanlarına cesaret verecek ve tüm uygar dünyadaki dostlarının ruhunu sindirecektir; insanın insan üzerindeki tiranlığının en kötü ve en anti-sosyal biçimine dayanan korkunç bir askerî güç oluşturacak ve büyük demokratik cumhuriyetin[30] prestijini uzun bir süre için yok ederek Avrupa'nın tüm ayrıcalıklı sınıflarına muhtemelen ancak kanla söndürülebilecek sahte bir güven verecektir. Öte yandan Kuzey'in ruhu savaşı başarıyla sona erdirmek için yeterince uyandırılırsa ve bu son bulma çok çabuk ve çok kolay gelmezse geldiğinde insan doğasının yasalarından ve devrimlerin deneyiminden bunun büyük ihtimalle eksiksiz olacağını öngördüm: Vicdanı henüz köleliğin daha fazla genişlemesine direnme noktasına kadar uyanmış olan, ancak Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'na sadakati hâlihazırda köleliğin mevcut olduğu devletlerde federal hükümetin köleliğe müdahale etme girişimini reddetmesine yol açan Kuzey nüfusunun büyük kısmı anayasa silahlı isyanla sarsıldığında başka türlü duygular edinecek, melun şeyden tamamen kurtulmaya karar verecek ve sancaklarını Garrison'ın cesur ve kararlı havarisi, Wendell Phillips'in belagatli hatibi ve John Brown'ın[31] gönüllü

30 Amerika Birleşik Devletleri.

31 Yakalandıktan sonra bu gerçek kahramanın başka herhangi bir şeyden çok asıldığı için kıymetinin artacağı sözü Sir Thomas More'un nükte, bilgelik ve fedakârlık birleşimini hatırlatır. [J. S. Mill'in notu.]

şehidi olduğu asil Köle Karşıtları topluluğunun sancağıyla birleştirecektir. Yine o zaman Birleşik Devletler'in tüm zihni zincirlerinden kurtulacak ve anayasalarındaki özgür ilkelerin olası tüm ihlallerinin en aleni olanı nedeniyle yabancılardan özür dileme zorunluluğuyla artık kirlenmeyecektir; bu arada toplumun sabit bir kesiminin birtakım ulusal kanaatleri sürekli kılma eğilimi en azından geçici olarak frenlenecek ve ulusal zihin kurumlarda ya da halkın âdetlerinde kötü olan şeyleri tanımaya daha açık hâle gelecektir. Bu umutlar kölelik açısından tamamen gerçekleşmiş ve diğer açılardan tedricen gerçekleşme sürecindedir. İsyanın başarısı ya da başarısızlığından kaynaklanacak bu çift sonuç dizisini en baştan öngördükten sonra kendi ülkemdeki neredeyse tüm üst ve orta sınıfların, hatta liberal sayılanların bile öfkeli bir Güney yanlısı partizanlığa hücum etmesini hangi duygularla seyrettiğim hayal edilebilir: İşçi sınıfı ve bazı edebiyat ve bilim insanları bu genel çılgınlığın neredeyse tek istisnasıdır. Kalıcı gelişimin nüfuzlu sınıflarımızın zihnine ne kadar az ulaşmış olduğunu ve ikrar etmeye alıştıkları liberal fikirlerin ne kadar az değerli olduğunu daha önce hiç bu kadar kuvvetle hissetmemiştim. Kıta liberallerinin hiçbiri aynı korkunç hatayı yapmadı. Fakat Batı Hindistan çiftçilerimizden zencilerin kurtuluşunu zorla koparan kuşak vefat etmişti,[32] yerini köleliğin canavarlığını yıllarca süren tartışma ve teşhirle güçlü bir şekilde hissetmeyi öğrenmemiş bir başka kuşak almıştı ve İngilizlerin kendi adaları dışında dünyada olup bitenlere karşı alışılageldik duyarsızlığı onları mücadelenin öncesindeki tüm gelişmelerden öylesine bihaber kılmıştı ki savaşın ilk bir iki yılında İngiltere'de kavganın kölelik üzerine olduğuna genel olarak inanılmamıştı. Bunun gümrük vergileriyle ilgili bir anlaşmazlık olduğunu düşünen ya da bağımsızlık

32 Köle ticareti Britanya'da 1807'de, denizaşırı topraklarında 1833'te kaldırılmıştı. Mill'in söz ettiği kuşak William Wilberforce (1759-1833) ve Thomas Clarkson (1760-1846) gibi kölelik karşıtı hareketin öncülerinden oluşuyordu.

için mücadele eden bir halka sempati duymaya alışkın oldukları örneklere benzeten yüksek ilkeli ve liberal görüşleri tartışılmaz olan insanlar vardı.

İngiltere'yi Güney'i Desteklememesi İçin Uyarma

Kamuoyunun bu sapkın durumunu protesto eden küçük azınlıktan biri olmak benim için bariz bir görevdi. İlk protesto eden ben değildim. Mr. Hughes ve Mr. Ludlow'un mücadelenin en başında yayımladıkları yazılarla protestoyu başlattıkları övgüyle anılmalıdır. Mr. Bright en güçlü konuşmalarından biriyle onları izlemiş ve onu da daha az çarpıcı olmayan diğerleri izlemişti. Sözümü onlarınkine eklemek üzereydim ki 1861'in sonuna doğru bir İngiliz gemisinde bulunan Güneyli elçilerin bir Birleşik Devletler subayı tarafından ele geçirilmesi hadisesi vuku buldu.[33] İngiliz unutkanlığının bile İngiltere'de o sırada patlak veren duygu galeyanını, birkaç hafta boyunca hüküm süren Amerika Birleşik Devletleri'yle savaş beklentisi ve bu tarafta fiilen başlayan savaş hazırlıklarının hatırasını tamamen silmeye henüz yeterince zamanı olmamıştır. Bu durum devam ederken Amerikan davasının lehinde bir şeyin duyulma şansı yoktu ve ayrıca eylemin haksız olduğunu ve İngiltere'nin onaylamama [açıklaması] talep etmesi gerektiğini düşünenlerle aynı fikirdeydim. Onaylamama [açıklaması] geldiğinde ve savaş alarmı sona erdiğinde, Ocak 1862'de *Fraser's Magazine*'de "Amerika'da Mücadele" başlıklı bir makale yazdım. Yazdığımda beni buna ısrarla ikna ettiği için kızıma daima minnettar olacağım; zira sırada Yunanistan ve Türkiye'de birkaç aylık bir seyahate çıkmak üzereydik ve o olmasaydı yazmayı dönüşümüze kadar ertelemem gerekecekti. Tam zamanında yazılan ve yayımlanan makale liberal

33 İngiltere ile ABD arasında diplomatik bir krize neden olan ve Trent Hadisesi olarak bilinen olay.

olmayan görüşlerin seli karşısında ezildiğini hisseden liberalleri cesaretlendirmeye ve iyi dava lehine yavaş yavaş ve Kuzey'in başarısı muhtemel görünmeye başladıktan sonra hızlıca büyüyen bir düşünce çekirdeği oluşmasına yardımcı oldu. Seyahatten döndüğümüzde Profesör Cairnes'in kitabının bir incelemesi olan ve *Westminster Review*'da yayımlanan ikinci bir makale yazdım. İngiltere yönetici sınıflarının Amerika'nın bir ulus olarak yıkılmasına yönelik gösterişli dileklerle Birleşik Devletler'de uyandırdığı kalıcı kızgınlığın cezasını rahatsız edici birçok şekilde ödemektedir; az sayıda da olsa birkaç yazar ve hatibin en büyük zorlukları sırasında Amerikalıların yanında kararlı bir şekilde durarak bu acı duyguları kısmen başka yöne çevirmiş ve Büyük Britanya'yı Amerikalılar için tamamen menfur kılmamış olmasına müteşekkir olmadırlar.

Hamilton'ın Felsefesinin İncelenmesi

Bu görevi yerine getirdikten sonraki iki yıl boyunca ana meşguliyetim politik olmayan konular üzerineydi. Mr. Austin'in ölümünden sonra *Hukuk Üzerine Dersler* adlı kitabının yayımlanması bana onun anısına hak ettiği bir şükranı sunma ve aynı zamanda eski Benthamcılık günlerimde üzerine çok çalışmış olduğum bir konuya dair bazı düşünceleri ifade etme fırsatı verdi. Ancak o yılların başlıca ürünü *Sir William Hamilton'ın Felsefesinin İncelenmesi*'ydi. 1860 ve 1861'de yayımlanan *Dersler*'ini[34] 1861'in sonuna doğru okumuştum ve o sırada yarı şekillenmiş niyetim bunları bir kitap incelemesinde anlatmaktı, fakat çok geçmeden bunun beyhude olacağını ve bir ciltten azıyla konuya hakkının verilemeyeceğini fark ettim. Daha sonra böyle bir esere benim kalkışmamın makul olup olmayacağını düşünmek zorunda

34 *Lectures on Metaphysics and Logic* (Metafizik ve Mantık Üzerine Dersler, 1859-60). Mill tarihte hata yapmıştır.

kaldım. Düşününce bunu yapmak için güçlü sebepler var gibi göründü. *Dersler* beni büyük hayal kırıklığına uğratmıştı. Onları elbette Sir William Hamilton'a karşı bir önyargı olmadan okumuştum. O zamana kadar bitmemiş hâlde olduklarından onun *Reid'e Notlar* çalışmasını ertelemiştim, ancak *Felsefe Tartışmaları*'nı ihmal etmemiştim ve genel olarak zihin felsefesinin olgularını ele alma biçiminin en çok onayladığım biçimden farklı olduğunu biliyor olmama rağmen daha sonraki transandantalistlere karşı kuvvetli polemiği ve bazı önemli ilkeleri, özellikle de insan bilgisinin göreliliği konusunda hararetli iddiası bana görüşleriyle pek çok sempati noktası vermiş ve gerçek psikolojinin onun otoritesi ve itibarından kaybedeceğinden çok daha fazlasını kazanacağını düşündürmüştü. *Dersler* ve "Reid Üzerine Tezler" bu yanılsamayı ortadan kaldırdı ve hatta bunların tuttuğu ışık altında okunan *Tartışmalar* değerinin çoğunu kaybetti. Onun görüşleriyle benimkiler arasındaki görünen anlaşma noktalarının gerçek olmaktan çok sözel olduğunu fark ettim; tanıdığını düşündüğüm önemli felsefi ilkeler çok az veya hiçbir şey ifade etmeyecek şekilde açıklanmış ya da sürekli olarak gözden kaçırılmış ve onlarla tamamen tutarsız öğretiler felsefi yazılarının neredeyse her bölümünde işlenmişti. Bu yüzden ona dair değerlendirmem o kadar değişmişti ki onu iki rakip felsefe arasında bir tür ara konum işgal eden, her ikisinin de bazı ilkelerini elde tutan ve her ikisine de güçlü saldırı ve savunma silahları sağlayan biri olarak düşünmek yerine şimdi ikisinden bana hatalı görünenin direklerinden biri ve bu ülkedeki yüksek felsefi itibarından ötürü temel direği olarak görüyordum.

Sezgiye Karşı Deney

Şimdi bu iki felsefe okulu, sezgici okul ile deneyci ve çağrışımcı okul arasındaki fark sadece soyut bir nazariye

meselesi değildir, pratik sonuçlarla doludur ve bir ilerleme çağında pratiğe dair görüşlerdeki en büyük farklılıkların temelinde yatar. Pratik reformcu sürekli olarak ya güçlü ve yaygın duygularla desteklenen şeylerde değişiklik yapılmasını talep etmek ya da yerleşik olguların görünen zorunluluğunu ve iptal edilemezliğini sorgulamak zorundadır ve genellikle bu güçlü duyguların nasıl ortaya çıktığını ve bu olguların nasıl zorunlu ve iptal edilemez göründüğünü göstermek argümanının vazgeçilmez bir parçasıdır. Dolayısıyla duyguların ve ahlaki olguların koşullar ve çağrışımla açıklanmasına cesaret vermeyen ve onları insan doğasının nihai unsurları olarak ele almayı tercih eden bir felsefe ile favori öğretileri sezgisel hakikatler olarak göstermeye bağımlı olan ve sezgiyi aklımızdan daha yüksek bir otoriteyle konuşan doğanın ve Tanrı'nın sesi olarak gören bir felsefe arasında doğal bir düşmanlık vardır. Özellikle insan karakterinin tüm belirgin ayrımlarını doğuştan ve genellikle kalıcı olarak kabul etmeye ve bireyler, ırklar veya cinsiyetler arasında olsun, bu farkların çok büyük bir kısmının koşulların farklılığından sadece üretilebilir değil, doğal olarak üretilecek türden olmasının karşı konulmaz kanıtlarını görmezden gelmeye yönelik hâkim eğilimin büyük toplumsal sorunların akılcı tartışmasının önündeki başlıca engellerden ve insan gelişiminin en büyük ayak bağlarından biri olduğunu uzun zamandır hissetmiştim. Bu eğilim on dokuzuncu yüzyılın on sekizinci yüzyıla karşı tepkisini karakterize eden sezgici metafizikten kaynaklanır ve genel olarak muhafazakâr menfaatler gibi insan tembelliğine de o kadar uygundur ki tam köküne saldırılmadığı takdirde sezgici felsefenin daha ılımlı biçimlerinin gerçekten makul kıldığından çok daha uzun süreye taşınacağından emin olabiliriz. Her zaman ılımlı biçimlerinde olmayan bu felsefe yüzyılın büyük bölümünde Avrupa düşüncesine hükmetmişti. Babamın *Zihnin Analizi*, benim *Mantık*'ım ve Profesör Bain'in

büyük incelemesi daha iyi bir felsefe tarzını son zamanlarda umulabilecek kadar bir başarıyla yeniden ortaya koymaya çalışmıştı; fakat bir süredir iki felsefenin sadece karşılaştırılmasının yeterli olmadığını, aralarında göğüs göğüse bir mücadele olması gerektiğini, açıklayıcı yazılar kadar tartışma yazılarına da ihtiyaç duyulduğunu ve böyle bir çekişmenin faydalı olacağı zamanın geldiğini hissetmiştim. O sırada Sir W. Hamilton'ın yazıları ve şöhretinin bu ülkedeki sezgici felsefenin büyük kalesi, heybetli karakterinden ve birçok açıdan büyük kişisel meziyetleri ve zihinsel yeteneklerinden ötürü daha da zorlu bir kalesi olduğunu dikkate alarak en önemli tüm öğretilerinin kapsamlı bir incelemesine ve bir filozof olarak genel üstünlük iddialarının bir değerlendirmesine girişmenin felsefeye gerçek bir hizmet olabileceğini düşündüm ve bu kararım Sir W. Hamilton'ın takipçilerinin en azından birinin, ki en yeteneklilerinden birinin yazılarında[35] ona özgü öğretilerin son derece ahlaksız gördüğüm –ahlaki sıfatlarının bizlerce bilinemez ve belki de hemcinslerimizden söz ederken aynı şekilde adlandırdıklarımızdan son derece farklı olduğu kabul edilen bir Varlık'ın önünde ibadet için eğilmeyi görev addeden– bir din görüşünü meşrulaştırmak için kullanıldığını gözlemlediğimde teyit edilmiş oldu.

Bu işte ilerledikçe farklı pasajlar birbirleriyle karşılaştırıldığında kendilerini gösteren neredeyse inanılmaz sayıdaki tutarsızlıktan ötürü Sir W. Hamilton'ın itibarına verilen zarar ilk başta beklediğimden daha fazla oldu. Ancak benim işim her şeyi tam olarak olduğu gibi göstermekti ve bundan kaçınmadım. Eleştirdiğim filozofu her zaman en titiz hakkaniyetle ele almaya çalıştım ve eğer istemeden haksızlık yapacak olursam beni düzeltecek çok sayıda öğrencisi ve hayranı olduğunu biliyordum. Dolayısıyla bunların birçoğu bana az çok özenli yanıtlar verdi ve sayıca az olduğu gibi çoğunlukla

35 Henry Longueville Mansel, *The Limits of Religious Thought Examined in Eight Lectures* (Londra: Murray, 1858).

öz olarak gayet önemsiz de olsa gözden kaçırdığım noktalara ve yanlış anlamalara dikkat çekti. En son (şu an üçüncü) baskı yayımlanmadan önce (bildiğim kadarıyla) işaret edilmiş olanlar düzeltildi ve eleştirilerin geri kalanı gerekli görüldüğü kadar yanıtlandı. Kitap genel olarak işini gördü: Sir William Hamilton'ın zayıf tarafını gösterdi ve çok büyük felsefi itibarını daha ölçülü sınırlara çekti ve içindeki bazı tartışmaların yanı sıra madde ve zihin kavramları üzerine iki açıklayıcı bölümle belki de psikoloji ve metafizik alanındaki tartışmalı soruların bazılarına ilave ışık tuttu.

Comte'u Değerlendirme

Hamilton üzerine kitabın tamamlanmasından sonra çeşitli sebeplerle özellikle benim üzerime düşüyor görünen bir işe giriştim: Auguste Comte'un öğretilerini açıklama ve bir değerlendirmesini yapma. Nazariyelerini İngiltere'de duyurmaya herkesten daha fazla katkıda bulunmuştum ve adı henüz Fransa'da bilinmiyorken esasen kendisine dair *Mantık*'ımda söylediklerimin sonucunda Kanal'ın bu tarafında düşünceli insanlar arasında okuyucular ve hayranlar edinmişti. *Mantık*'ım yazıldığı ve yayımlandığı sırada öylesine tanınmıyor ve takdir edilmiyordu ki zayıf noktalarını eleştirmek pekâlâ gereksiz görünebilirdi, öte yandan felsefi düşünceye bulunduğu önemli katkıları olabildiğince tanıtmak benim için bir görevdi. Ancak şimdi geldiğim zamanda bu durum tamamen değişmişti. En azından adı neredeyse evrensel olarak ve öğretilerinin genel karakteri gayet yaygın biçimde biliniyordu. Çağın düşüncesinde göze çarpan figürlerden biri olarak hem dostlarının hem de rakiplerinin takdirinde yerini almıştı. Nazariyelerinin daha iyi kısımları önceki kültürleri ve eğilimleriyle onları almaya yatkın olan zihinlere yavaş yavaş girmekte büyük ilerleme kaydetmişti ve büyük ölçüde daha sonraki yazılarında geliştirilen ve on-

lara eklenen daha kötü bir karaktere sahip kısımlar daha iyi olan bu kısımların örtüsü altında İngiltere, Fransa ve diğer ülkelerde bazıları önemli bir kişisel meziyete sahip olmayan aktif ve coşkulu taraftarlar edinerek bir miktar yol katetmişti. Bu nedenler sadece birisinin Mösyö Comte'un nazariyelerindeki kötü şeyleri iyilerden ayıklama görevini üstlenmesini istemesini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda bu girişimde bulunmak için özellikle bana özel bir yükümlülük getirmiş gibi görünüyordu. Bunu da *Westminster Review*'nun birbirini izleyen sayılarında yayımlanan ve *Auguste Comte and Positivism* başlığı altında küçük bir ciltte yeniden basılan iki makalede gereğince yaptım.

Yazılarımın Ucuz Baskıları

Şimdi bahsettiğim yazılar dergilerdeki korunmaya değer olmadığını düşündüğüm az sayıda makaleyle birlikte 1859'dan 1865'e kadar olan yıllar boyunca yazarlık faaliyetimin tüm ürünleriydi. Çalışan insanlar tarafından sıklıkla dile getirilen bir dilek uyarınca sözü edilen son yılın başlarında yazılarımdan işçi sınıfı arasında okuyucu bulma olasılığı en yüksek görünenlerin ucuz halk baskılarını yayımladım: yani *Siyasal İktisat*, *Özgürlük* ve *Temsilî Yönetimin İlkeleri*'nin. Özellikle ucuz baskılardan kâr elde etme fikrinden tamamen feragat ettiğim için bu maddi menfaatim açısından önemli bir fedakârlıktı, yayıncılarımdan eşit bir kâr bölüşümünün olağan şartlarında emeği karşılayacağını düşündükleri en düşük fiyatı öğrendikten sonra fiyatın daha da düşük tutulabilmesi için payımın yarısından vazgeçtim. Messrs. Longman[36] nezaket göstererek kendilerinden istenmeden telif hakkı ve baskı kalıplarının sonrasında bana geri döneceği belli bir yıl sayısı ve satıştan sonra fazla kârın ya-

36 Sözü edilen yıllarda yayınevini yöneten dördüncü kuşaktan Thomas Longman ve William Longman.

rısını alacağım belli bir nüsha sayısı belirlediler. Bu nüsha sayısı (*Siyasal İktisat* için 10.000'di) bir süre sonra aşıldı ve kütüphane baskılarından edilecek kârın eksilmesine denk olmaktan çok uzak da olsa halk baskıları bana küçük ama beklenmedik bir gelir sağlamaya başladı.

Parlamento Üyeliği Teklifleri

Haricî yaşamımın bu özetinde şimdi bir kitap yazarı olarak huzurlu ve münzevi varoluşumun yerini bir Avam Kamarası üyesinin daha az sevimli meşguliyetinin alacağı döneme geldim. 1865'in başlarında Westminster'ın bazı seçmenleri tarafından yapılan teklif bu fikri bana ilk kez sunmamıştı. Hatta bu ilk teklif bile değildi, zira on yıldan fazla bir süre önce İrlanda Toprak Sorunu üzerine görüşlerimin sonucunda Mr. Lucas ve Mr. Duffy İrlanda'daki halkçı parti adına beni bir İrlanda ilinden parlamentoya sokmayı teklif etmişlerdi ki bunu kolaylıkla yapabilirlerdi; ancak parlamentodaki bir sandalyenin o sırada India House'da yaptığım görevle uyumsuzluğu teklifin düşünülmesinin bile önüne geçti. India House'dan ayrıldıktan sonra birkaç dostum beni bir parlamento üyesi olarak görmekten memnuniyet duyardı; ancak bu fikrin pratik bir şekil alma ihtimali yok gibiydi. Herhangi bir seçmen kitlesinin kalabalık veya etkili bir kısmının benim görüşlerime sahip bir kişi tarafından temsil edilmeyi gerçekten istemeyeceğine ve yerel bir bağlantıya veya popülerliğe sahip olmayan ve bir partinin salt organı olarak aday olmayı seçmeyen kişinin para harcamadıkça herhangi bir yerde seçilme şansının çok az olduğuna kani olmuştum. Bir adayın bir kamu görevini üstlenmek için bir metelik bile harcamaması gerektiği benim değişmez kanımdı ki hâlâ da öyledir. Bir seçimin herhangi bir belirli adayla özel bir ilişkisi olmayan yasal masrafları ya devlet ya da bölge tarafından kamu gideri olarak karşılanmalıdır. Her adayın iddialarının destekçileri tarafından seçmenlerin önüne uygun bir şekilde

getirilmesi için yapılması gerekenler ya ücretsiz olarak ya da gönüllü bağışlarla yapılmalıdır. Seçmen kitlesinin mensupları veya başkaları orada faydalı olacağını düşündükleri birisini yasal yollarla parlamentoya getirmek amacıyla kendi paralarını bağışlamaya istekliyse hiç kimsenin itiraz etme hakkı yoktur; fakat masrafın veya herhangi bir kısmının adayın üstüne düşmesi temel olarak yanlıştır; çünkü bu aslında sandalyesini satın alması anlamına gelir. Paranın en iyi şekilde harcandığı varsayımında bile bir kamu sorumluluğu üstlenmek üzere ruhsat almak için para veren herhangi birinin kamusal amaçlar dışında bir amaç güttüğüne dair meşru bir şüphe vardır ve (en büyük öneme sahip değerlendirme) seçimlerin maliyeti adaylar tarafından karşılandığında ulusu parlamento üyeleri olarak büyük bir masrafa girmeye gücü yetemeyen veya gücü yetmeyecek olan herkesin hizmetinden mahrum bırakır. Bağımsız bir adayın bu kötü uygulamaya razı olmadan parlamentoya girme şansı neredeyse hiç yoksa, paranın hiçbir kısmının doğrudan ya da dolaylı olarak yolsuzlukta kullanılmaması şartıyla harcanması her zaman ahlaki açıdan yanlış olmalıdır demiyorum. Fakat bunu haklı çıkarmak için parlamento üyesi olarak ülkesine kendisine açık olan başka herhangi bir yoldan daha fazla faydalı olabileceğinden çok emin olmalıdır ve bu güveni kendi durumumda hissetmedim. Çabalarım üzerinde hakkı olan kamusal amaçlara bir yazarın basit konumundan ziyade Avam Kamarası sıralarından daha fazla yardımcı olabileceğim benim için hiç aşikâr değildi. Bu nedenle parlamentoya seçilmek için para harcamak şöyle dursun, seçilmeye uğraşmamam gerektiğini hissettim.

Parlamentoya Seçilme

Fakat bir seçmen topluluğu beni arayıp bulup adayları olarak öne sürmeyi kendiliğinden teklif ettiğinde meselenin

koşulları önemli ölçüde değişti. Eğer görüşlerimi açıkladıktan sonra bu dileklerinde ısrar ettikleri ve vicdanıma göre hizmet edebileceğim koşulları kabul ettikleri ortaya çıkarsa bunun toplumun bir üyesine yurttaşları tarafından yapılan ve onun reddetmeye pek hakkı olmadığı çağrılardan biri olup olmadığı sorusu sorulabilirdi. Bu nedenle sanıyorum ki bir aday tarafından bir seçmen kitlesine sunulmuş en açık sözlü açıklamalardan biriyle eğilimlerini sınadım. Teklife cevaben parlamento üyesi olmak için kişisel bir isteğim olmadığını, bir aday ne seçmenlerden oy istemeli ne de herhangi bir masrafa girmeli diye düşündüğümü ve her ikisini de uygun bulmadığımı söyleyen bir mektubu yayımlanmak üzere yazdım. Ayrıca seçildiğim takdirde zamanımı ve emeğimi yerel menfaatlere vermeyi taahhüt edemeyeceğimi söyledim. Genel politikayla ilgili olarak görüşümü sordukları bir dizi önemli konuda ne düşündüğümü çekinmeden anlattım; bunlardan biri de oy hakkıydı ve başka şeylerin yanı sıra kadınların erkeklerle aynı koşullarda parlamentoda temsil edilmeye hakları olduğuna dair inancımı bildirdim (bunu yapmam gerekiyordu, zira seçilirsem bu konuda harekete geçme niyetim vardı). Kuşkusuz İngiliz seçmenlere böyle bir öğretiden ilk kez bahsedilmişti ve bunu önerdikten sonra seçilmiş olmam o zamandan beri kadınların oy hakkı lehine çok kuvvetli hâle gelen hareketi başlatmıştı. O zamanlar açıklamaları ve davranışları seçim kampanyası yürütmeye dair tüm sıradan kavramlara bu kadar karşı çıkan bir adayın (eğer aday denebilirsem) seçilmesi hiç olası görünmüyordu. Aynı zamanda bir cemiyet insanı olan tanınmış edebiyatçı, duyulan o ki Tanrı'nın [dahi] böyle bir programla seçilme şansının olmayacağını söylemiş! Buna sıkı bir şekilde bağlı kaldım, ne para harcadım, ne seçmenlerden oy istedim, ne de seçimde kişisel bir rol aldım, ta ki aday gösterme gününden yaklaşık bir hafta öncesinde ilkelerimi belirtmek ve seçmenlerin bir karara varmak için

haklı olarak yöneltebilecekleri sorulara yanıt vermek üzere birkaç halk toplantısına katılana kadar; yanıtlarım mektubum kadar açık ve seçikti. Sadece bir konuda, dinsel görüşlerim konusunda hiçbir soruya yanıt vermeyeceğimi baştan ilan ettim; bu toplantılara katılanlar tarafından tamamen onaylanmış görünen bir karardı. Sorgulandığım diğer tüm konulardaki açık sözlülüğümün bana faydası görünen o ki yanıtlarımın her ne olursa olsun verdiği zarardan daha fazlaydı. Buna dair elde ettiğim kanıtlar arasında bir tanesi kaydedilmeden geçilmeyecek kadar dikkate değerdir. *Parlamento Reformu Üzerine Düşünceler* adlı kitapçıkta işçi sınıfının yalan söylemekten utanma konusunda başka bazı ülkelerdekilerden farklı olsa bile yine de genel olarak yalancı olduğunu epeyce dobra dobra söylemiştim. Bu pasajı bir rakip bir afişte basmış, çoğunlukla işçi sınıfından oluşan bir toplantıda bana elden verildi ve bunu yazıp yayımlayanın ben olup olmadığım soruldu. Hemen, "Evet, benim," dedim. Bu iki kelime ağzımdan daha yeni çıkmıştı ki tüm toplantı şiddetli bir alkışla çınladı. İşçi kesimi oylarını isteyenlerden kelime oyunları ve kaçamak sözler duymaya besbelli o kadar alışmıştı ki bunun yerine kendileri için nahoş olabilecek bir şeyin doğrudan kabulüyle karşılaşınca kendilerini hakarete uğramış saymak yerine hemen bu kişinin güvenebilecekleri biri olduğu sonucuna varmışlardı. İşçi sınıfını en iyi tanıyanların deneyimi olduğuna inandığım şeyin bundan daha çarpıcı bir örneği asla dikkatimi çekmedi; desteklerini kazanmaya yarayacak en önemli tavsiye tam dürüstlüktür; bunun varlığı zihinlerinde çok güçlü itirazlardan daha ağır basarken diğer niteliklerin hiçbir miktarı bunun bariz eksikliğini telafi etmeyecektir. Bahsettiğim olaydan sonra konuşan ilk işçi (Mr. Odger) işçi sınıfının kendilerine hatalarından söz edilmemesi gibi bir arzusunun olmadığını, dalkavuk değil dost aradıklarını ve kendilerine ilişkin değişmesi gerektiğine içtenlikle inandığı bir şeyi söyleyen birine

minnet duyduklarını ifade etti. Ve bu sözlere toplantıdakiler yürekten karşılık verdi.

Seçimde yenilmiş olsaydım bile sayesinde yurttaşlarımdan oluşan kalabalık topluluklarla kurduğum temastan pişman olmak için hiçbir sebebim olmazdı; bu sadece bana birçok yeni deneyim kazandırmakla kalmadı, aynı zamanda politik görüşlerimi daha geniş bir şekilde yaymamı sağladı ve adımın daha önce hiç duyulmadığı birçok çevrede beni tanıtarak okuyucularımın sayısını ve yazılarımın muhtemel etkisini artırdı. Bu son etkiler elbette ki başkaları kadar beni de şaşırtan bir şekilde muhafazakâr rakibimden yüzlerce oy fazlasıyla parlamentoya seçilince daha da büyük ölçüde ortaya çıktı.

Parlamento Üyesi Olarak Faaliyetler

Reform Tasarısı'nı[37] geçiren parlamentonun üç yasama yılında Avam Kamarası üyesiydim; bu süre zarfında, aradaki tatiller hariç, parlamento mutlaka başlıca meşguliyetimdi. Bazen hazırlıklı bazen de hazırlıksız olarak katlanılabilir sıklıkta konuşan biriydim. Fakat seçtiğim vesileler başlıca hedefim parlamentoda nüfuz kazanmak olsaydı tercih etmem gereken türden değildi. Mr. Gladstone'un Reform Tasarısı[38] üzerine başarılı bir konuşma yaparak kamaranın ilgisini çektiğimde sürdürdüğüm düşünce herhangi bir şeyin başkaları tarafından iyi veya yeterince iyi yapılması muhtemelse onunla uğraşmama gerek olmadığıydı. Dolayısıyla kendimi genel olarak başkalarının muhtemelen yapmayacağı işler için ayırdığımdan öne çıkışlarımın büyük bir bölümü Liberal Parti'nin çoğunluğunun, hatta ileri görüşlü kısmının benimkinden farklı bir görüşte olduğu ya da nispeten kayıtsız kaldığı noktalar üzerineydi. Birçok konuşmam, özellikle

37 Oy hakkını genişletmeye yönelik 1867'de geçen tasarı.

38 Gladstone'un 1866 tarihli tasarısı reddedilmişti.

de biri idam cezasının kaldırılması önergesi aleyhine,[39] diğeri tarafsız gemilerde düşman mallarına el koyma hakkını sürdürme lehine olan konuşmam o sırada ve muhtemelen hâlâ ileri olarak kabul edilen liberal görüşe karşıydı. Kadınların oy kullanma hakkını ve kişisel temsili savunmam o zamanlar birçokları tarafından kendi heveslerim olarak görüldü, ancak o zamandan beri bu görüşlerin kaydettiği büyük ilerleme ve özellikle de krallığın hemen hemen tüm bölgelerinden kadınların oy hakkı talebine verilen karşılık bu hareketlerin zamanlamasını tamamen haklı çıkardı ve ahlaki ve toplumsal bir görev olarak üstlenilmiş şeyi kişisel bir başarı hâline getirdi. Başkent mensuplarından biri olarak özellikle bana düşen bir başka görev de başkent için bir belediye yönetimi elde etme girişimiydi; fakat bu konuda Avam Kamarası'nın kayıtsızlığı öylesineydi ki duvarlarının arasında neredeyse hiçbir yardım ya da destek bulmadım. Ancak bu konuda planın kaynağı ben değil parlamento dışından benim bir aracısı olduğum ve konuyla ilgili tüm ajitasyonu yürüten, tasarıları hazırlayan aktif ve akıllı bir insan topluluğuydu. Bana düşen hazırlanmış olan tasarıları kamaraya getirmek ve onlara ayrılan kısa süre içinde tartışılmalarını sağlamaktı; [bu] konu üzerine kanıt toplamak üzere 1866 yasama yılının büyük bir bölümünde faaliyetini sürdüren Mr. Ayrton'ın başkanlık ettiği bir komitenin çalışmalarında aktif bir rol aldıktan sonraydı. Meselenin şu an (1870) içinde bulunduğu çok farklı durum haklı olarak o yıllarda yapılan ve o sırada çok az görünür etki yaratan hazırlığa atfedilebilir; fakat bir tarafta güçlü şahsi menfaatlerin ve diğer tarafta sadece kamu yararının olduğu tüm sorunların geçmesi gereken benzer bir kuluçka dönemi vardır.

39 Mill şiddete dayalı politik suçlar için de idam cezasına karşıydı. Bu türden suçlarda özellikle yönetici konumunda olanlar için mümkün olduğunca kısa süreli hapis cezalarını uygun görmekteydi. İdama mahkûm edilen Feniancı isyancı General Burke'ün canının bağışlanması için girişimi bunun bir örneğidir.

Parlamentoda bulunmamın faydasının başkalarının yapamayacağı ya da yapmaya istekli olmadığı işleri yapmak olduğu fikri de karşılaşılacak hakaretin kamaradaki ileri liberallerin çoğunun maruz kalmamayı tercih ettikleri türden olduğu durumlarda ileri liberalizmi savunmak için öne çıkmanın benim görevim olduğunu düşündürdü. Kamaradaki ilk oyum İrlandalı bir üye tarafından önerilen ve ben de dâhil olmak üzere sadece beş İngiliz ve İskoç üyenin oyunu alan İrlanda lehine bir değişikliği destekliyordu: Diğer dördü Mr. Bright, Mr. McLaren, Mr. T. B. Potter ve Mr. Hadfield'dı. Yaptığım ikinci konuşma[40] da *habeas corpus*'un[41] İrlanda'da askıya alınmasını uzatma tasarısı üzerineydi. Bu vesileyle İrlanda'da İngiliz yönetim tarzını kınarken İngiltere'nin şimdiki genel görüşünün adil kabul ettiğinden daha fazlasını yapmamıştım; ancak o zaman Feniancılığa[42] karşı öfke daha çok tazeydi; Feniancıların saldırdığı şeylere yönelik herhangi bir saldırı onları savunmak olarak görülüyordu ve kamara tarafından o kadar olumsuz karşılanmıştım ki birden fazla dostum bana tekrar konuşmadan önce Reform Tasarısı üzerine ilk büyük tartışmanın vereceği uygun fırsatı beklememi tavsiye etmişti (kendi kararım da bu tavsiyeyle aynı yöndeydi). Bu sessizlik sırasında birçokları benim bir fiyaskoya dönüştüğümü ve artık beni dert etmelerine gerek kalmadığını sandı. Belki de onların kaba yorumları

40 İlki Mr. Lowe'un Sığır Vebası Tasarısı üzerine Mr. Bright'a verdiği yanıta karşılıktı ve o sırada hükümetin yasa önergesinde toprak sahiplerini sığırlarının bir kısmının kaybı için geri kalanın satış fiyatının artırılması yoluyla zaten bir kez tazmin ettikten sonra onlara ikinci bir tazminat verecek bir hükmün kaldırılmasına yardımcı olduğu düşünülmüştü. [J. S. Mill'in notu.]

41 *izhar müzekkeresi.* (Lat.)

42 Feniancılar 1858'te ABD ve İrlanda'da İrlandalılar tarafından kurulmuş devrimci ulusalcı bir örgüttü ve amaçları İrlanda'yı İngiliz yönetiminden kurtarmaktı. 1867'de İrlanda'da başarısız bir ayaklanma düzenlemişler ve XX. yüzyıl başlarına kadar bazı devrimci eylemlerde bulunmuşlardı. 1924'te dağılan örgütün yerini IRA almıştı.

tepki gücüyle Reform Tasarısı üzerine konuşmamın başarılı olmasına yardımcı olmuş olabilir. Kamaradaki yerim kömür kaynaklarımız tükenmeden ulusal borcu ödemekle yükümlü olduğumuzu vurgulayan bir konuşma ve bana karşı yazılarımdaki bazı pasajlardan alıntı yapan ve diğer bazı pasajların, özellikle de Muhafazakâr Parti'nin oluşum yasası gereği en aptal parti olduğunu söyleyen *Temsilî Yönetim Üzerine Düşünceler*'den bir pasajın[43] hesabını soran bazı Tory liderlerine ironik bir yanıtla daha da sağlamlaştı. O zamana kadar herhangi bir ilgi uyandırmamış olan pasaja dikkat çekerek "aptal parti" *lakabının* uzun bir süre daha üzerlerine yapışması dışında hiçbir şey elde edemediler. Artık dinlenmeme endişesi taşımadığımdan kendimi hizmetlerime özellikle ihtiyaç duyulan durumlarla sınırlandırdım ki o zamandan beri bunun biraz fazla olduğunu düşünüyorum ve büyük parti meseleleri hakkında konuşmaktan gereğinden fazla kaçındım. İrlanda ve işçi sınıfıyla ilgili sorunlar dışında üç yasama yılımın son ikisindeki büyük belirleyici tartışmalara olan katkım neredeyse sadece Mr. Disraeli'nin Reform Tasarısı üzerine tek bir konuşmadan ibaretti.

İşçi Kesimini Destekleme

Bununla birlikte az önce bahsedilen iki konuda üstlendiğim role dönüp baktığımda büyük memnuniyet duyuyorum. İşçi sınıfıyla ilgili olarak Mr. Gladstone'un Reform Tasarısı üzerine konuşmamın ana konusu oy hakkı taleplerini öne sürmekti. Kısa bir süre sonra Lord Russell hükümetinin istifa etmesinin ve yerini bir Tory hükümetinin almasının ardından işçi sınıfının Hyde Park'ta bir miting yapma girişimi, polis tarafından engellenmeleri ve park parmaklığının kalabalık tarafından yıkılması olayı yaşandı. Mr. Beales ve işçi kesiminin liderleri bu [engelleme] gerçekleştiğinde protesto

43 Bkz. Mill 2017a, 186, not 4.

ederek çekilseler de bunun ardından birçok masum insanın polis tarafından kötü muameleye maruz kaldığı ve işçilerin son derece öfkelendiği bir itiş kakış meydan gelmişti. Parkta birçoğunun muhtemelen silahlı geleceği bir başka miting girişiminde bulunmaya karar vermişlerdi; hükümet de bu girişime karşı koymak için askerî hazırlıklar yapmıştı ve çok ciddi bir şeyin yaklaşmakta olduğu görülüyordu. Bu krizde çok fazla zararın önlenmesine aracı olduğuma gerçekten inanıyorum. Parlamentodaki yerimde işçi kesiminin tarafını tuttum ve hükümetin davranışını şiddetle kınadım. Diğer birkaç radikal üyeyle birlikte Reform İttifakı Konseyi'nin önde gelen üyeleriyle bir görüşmeye davet edildim ve onları Hyde Park projesinden vazgeçirme ve mitinglerini başka bir yerde yapmaya ikna etme görevi büyük ölçüde bana düştü. İkna edilmesi gerekenler Mr. Beales ve Albay Dickson değildi; aksine bu beyefendilerin nüfuzlarını zaten aynı yönde kullanmış oldukları belliydi, ancak şimdiye kadar başarılı olamamışlardı. Direnenler işçilerdi ve orijinal planlarında öyle kararlıydılar ki *les grands moyens*'ya[44] başvurmak zorunda kaldım. Onlara orduyla kesin bir çatışmaya yol açacak bir hareket tarzının ancak iki koşulda haklı olabileceğini söyledim: İşler bir devrimi arzu edilir hâle getirmişse ve kendilerinin bir devrimi başarabileceklerini düşünüyorlarsa. Bu iddiaya hayli tartıştıktan sonra teslim oldular, ben de Mr. Walpole'a niyetlerinden vazgeçtiklerini bildirebildim. Ne denli rahatladığını veya şükran ifadelerinin sıcaklığını asla unutmayacağım. İşçiler bana bu kadar ödün verdikten sonra Tarım Salonu'ndaki toplantılarına katılma ve konuşma yapma taleplerini kabul etmek zorunda olduğumu hissettim; bu Reform İttifakı tarafından düzenlenen katıldığım tek toplantıydı. Erkek oy hakkı ve gizli oydan oluşan programlarıyla hemfikir olmadığım için ittifakın bir üyesi olmayı hep reddetmiştim; gizli oya tamamen muhaliftim ve

44 *zorlu yol.* (Fr.)

kadınların dışlanmasının ima edilmesi amaçlanmamıştır güvencesi olsa bile erkek oy hakkı bayrağını kaldırmaya razı olamadım; zira eğer hemen yerine getirilebilecek olanın ötesine geçiliyor ve bir ilke üzerinde tavır alınak ifade ediliyorsa ilkenin sonuna kadar gitmek gerekir. Bu meseleye bu kadar ayrıntılı girdim, çünkü bu olaydaki davranışım o zamandan beri beni kamusal yaşamın sınamalarında ölçüsüz ve ateşli görünmekle suçlayan Tory ve Tory-Liberal basında büyük memnuniyetsizlik yarattı. Benden ne beklediklerini bilmiyorum; fakat büyük olasılıkla onları koruduğum şeyi bilselerdi bana müteşekkir olmak için sebepleri olurdu. Bunun da o durumda başka biri tarafından yapılabileceğini sanmıyorum. İnanıyorum ki başka hiç kimse o anda işçi sınıfını dizginlemek için gerekli nüfuza sahip değildi; ikisi de müsait olmayan Mr. Gladstone ve Mr. Bright hariç: Mr. Gladstone bariz sebeplerle,[45] Mr. Bright ise şehir dışında olduğundan.

Bir süre sonra Tory Hükümeti parklarda halk mitinglerini önlemek için bir yasa tasarısı getirdiğinde ona karşı güçlü bir şekilde konuşmakla kalmadım, aynı zamanda tasarının yeterli oy almasını yasama yılının oldukça geç bir döneminde olmanın da yardımıyla uzun konuşmalar yaparak engelleyen ileri görüşlü liberallerden biri oldum. Tasarı o zamandan beri yenilenmedi.

İrlanda'da Toprak Meselesi

İrlanda'yla ilgili işlerde de kendimi kararlı bir rol almaya mecbur hissettim. İdama mahkûm edilen Feniancı isyancı General Burke'ün canının bağışlanması için Lord Derby'yi ikna eden parlamento heyetinin önde gelen üyelerinden biriydim. Kilise sorunu 1868 yasama yılında partinin liderleri

45 O sırada Gladstone'un içinde olduğu Liberal hükümet 1866 Reform Tasarısı'nı geçiremediği için yeni düşmüştü, Mill bu politik sebepleri kastediyor olabilir.

tarafından o kadar etkili bir şekilde ele alındı ki benim açımdan güçlü bir onay dışında daha fazlasına gerek kalmadı. Fakat toprak sorunu hiçbir şekilde bu kadar ileri bir konumda değildi: Toprak sahipliğinin batıl inançlarına o zamana kadar özellikle parlamentoda çok az meydan okunmuştu ve parlamento zihniyle ilgili olarak sorunun geri kalmış durumu 1866'da Lord Russell Hükümeti tarafından getirilen son derece yumuşak bir önergenin geçirilememesiyle ispatlanmıştı. Bu yasa tasarısı üzerine dostları teşvik etmekten çok rakipleri kazanmayı ve ikna etmeyi hesaplayarak konunun bazı ilkelerini ortaya koymaya çalıştığım en dikkatli konuşmalarımdan birini yaptım. Parlamento reformunun sürükleyici konusu bu tasarının da, Lord Derby Hükümeti tarafından getirilen benzer bir karakterde tasarının da geçmesini engelledi. İkinci okumanın[46] ötesine hiç geçemediler. Bu arada İrlanda'da hoşnutsuzluk işaretleri çok daha belirginleşmişti; iki ülke arasında tam bir ayrılık talebi tehditkâr bir boyut kazanmıştı ve İrlanda'yı hâlâ Britanya'yla bağlantıya uzlaştırma şansı varsa bunun ancak ülkenin toprak ve toplumsal ilişkilerinde şimdiye kadar düşünülmüş olanlardan çok daha kapsamlı reformların benimsenmesi yoluyla olabileceğini düşünmeyen çok az kişi vardı. Aklımdaki her şeyi söylemenin faydalı olacağı zaman gelmiş gibiydi ve sonuç 1867 kışında yazılan ve 1868 yasama yılının başlamasından kısa bir süre önce yayımlanan *İngiltere ve İrlanda* kitapçığım oldu. Kitapçığın öne çıkan özellikleri bir yandan ülkeler arasındaki ayrılığın İrlanda gibi İngiltere için de sakıncalarını gösteren bir iddia ve diğer yandan mevcut kiracılara gerekli bir soruşturma sonrasında devlet tarafından belirlenecek sabit bir kirayla sürekli bir kullanım hakkı vererek toprak meselesinin çözülmesine yönelik bir öneriydi.

Bu kitapçık İrlanda dışında popüler olmadı, olmasını da beklemiyordum. Fakat önerdiğimden daha az hiçbir önlem

46 Tasarının Avam Kamarası'nda ikinci kez sunulması.

İrlanda'ya adalet getirmeyecekse veya İrlanda halkının büyük kısmını yatıştırma umudu sunmayacaksa bunu önermek görevi zorunluydu; öte yandan bir denenme iddiası taşıyan herhangi bir ara yol varsa, aşırı olarak adlandırılacak bir şeyi önermenin daha ılımlı bir deneyi engellemenin değil kolaylaştırmanın doğru yolu olduğunu gayet iyi biliyordum. İngiliz kamuoyu çok daha güçlü bir önergenin savunulabileceğine ve belki de bunun için bir parti kurulabileceğine inandırılmadığı sürece Mr. Gladstone'un İrlanda Toprak Yasa Tasarısı gibi kiracılara bu kadar çok şey veren veren bir önergenin hükümet tarafından önerilmesi ya da parlamentodan geçirilmesi çok zayıf bir ihtimaldi. İngiliz halkının veya en azından İngiliz halkı olarak geçinen üst ve orta sınıfların karakteri öyledir ki herhangi bir değişikliğe onay vermeleri için bunu orta yol olarak görmeleri gerekir, aşırı görüşlere yönelik antipatilerini üzerine boca edebilecekleri daha ileri giden başka bir öneri duymadıkça her önerinin aşırı ve şiddetli olduğunu düşünürler. Bu mevcut örnekte kanıtlanmıştır, önerim kınandı, ancak İrlanda Toprak reformu için benimki dışında herhangi bir plan nispeten ılımlı olarak düşünülmeye başlandı. Şunu belirtebilirim ki planıma yapılan saldırılar genellikle içeriği hakkında çok yanlış bir fikir vermişti. Çoğunlukla devletin toprağı satın alması ve genel toprak sahibi olması önerisi olarak tartışıldı; oysa aslında her bir toprak sahibine mülkünü yeni şartlarda elinde tutmak yerine satmayı tercih ederse bunu bir seçenek olarak önermekteydi ve toprak sahiplerinin çoğunun toprak sahipliğini hükümetten yıllık ödenek almaya tercih etmeye devam edeceğini ve kiracılarıyla mevcut ilişkilerini hükümetin vereceği tazminatın dayandırılacağı tam kiralardan genellikle daha hoşgörülü şartlarla sürdüreceğini tam olarak öngörmüştüm. Bu ve diğer birçok açıklamayı 1868 yasama yılının başlarında Mr. Maguire'ın önergesi üzerine tartışmada İrlanda'ya dair bir konuşmada yaptım.

Bu konuşmanın düzeltilmiş bir tutanağı Mr. Fortescue'nun yasa tasarısı üzerine konuşmamla birlikte (benim tarafımdan değil ama iznimle) İrlanda'da yayımlandı.

Jamaika'da Zenciler İçin Adalet Talebi

Bu yıllarda parlamento içinde ve dışında en ciddi türden başka bir kamu görevini yerine getirmem gerekti. Jamaika'da ilk başta adaletsizliğin kışkırttığı ve daha sonra öfke ve panikle abartılarak tasarlanmış bir isyana dönüşen bir kargaşa askerî şiddet veya askerî mahkeme denilen şeylerin verdikleri cezalarla yüzlerce masum canın alınmasının saik veya bahanesi olmuş ve bu durum kısa süreli kargaşa bastırıldıktan sonra haftalarca devam etmişti; buna ilaveten birçok vahşet yaşanmıştı: mülkün yok edilmesi, kadınların ve erkeklerin kırbaçlanması, ateş ve kılıç serbest bırakıldığında genellikle hüküm süren genel bir gaddar pervasızlık gösterisi. Bu eylemlerin failleri İngiltere'de zenci köleliğini çok uzun süredir savunan aynı tür insanlar tarafından desteklendi ve alkışlandı ve ilk başta öyle görünüyordu ki İngiliz ulusu başka hükümetlerin unsurları tarafından işlendiğinde İngilizlerin nefretlerini ifade etmek için yeterli söz bulamadıkları yetki aşımları kadar iğrenç bu örnekleri kınamaya bile tenezzül etmeme utancına maruz kalmak üzereydi. Ancak kısa bir süre sonra öfkeli bir duygu uyandı; vakanın imkân vereceği türden istişare ve eylemlerde bulunmak üzere Jamaika Komitesi adı altında gönüllü bir dernek kuruldu ve ülkenin dört bir yanından katılım yağdı. O sırada yurt dışındaydım, fakat bunu duyduğum anda komiteye ismimi gönderdim ve geri döndükten sonra faaliyetlerine aktif olarak katıldım. Her ne kadar zorunlu ve önemli bir mülahaza olsa da zenciler için adaletten çok daha fazlası söz konusuydu. Soru Britanya müstemlekelerinin ve nihayetinde belki Büyük Britanya'nın kendisinin hukukun mu, yoksa askerî keyfîliğin mi yönetimi altında olup olmayacağı; İngiliz tebaasının yaşamları ve

şahıslarının ne kadar ham ve deneyimsiz veya pervasız ve gaddar olsalar da paniğe kapılmış bir vali veya başka bir memurun hak gaspıyla sözde askerî mahkemeye dönüştürebileceği iki üç subayın insafına kalıp kalmayacağıydı. Bu soru ancak mahkemelere yapılan itirazla karara bağlanabilirdi ve komite böyle bir itiraz başvurusu yapmaya karar verdi. Bu karar komite başkanlığında bir değişikliğe yol açtı, zira başkan Mr. Charles Buxton Vali Eyre'i ve önde gelen astlarını bir ceza mahkemesinde kovuşturmanın haksız olmasa da uygun olmadığını düşünüyordu; fakat derneğin geniş katılımlı genel kurulu bu noktada ona karşı karar aldığından Mr. Buxton bu uğurda çalışmaya devam etse de komiteden çekildi ve ben kendi adıma beklenmedik bir şekilde başkan olarak önerildim ve seçildim. Bunun sonucunda bazen hükümete sorular sorarak, bazen münferit üyeler tarafından bana yöneltilen az çok kışkırtıcı soruların muhatabı olarak, fakat özellikle 1866 yasama yılında Mr. Buxton tarafından başlatılan önemli tartışmada konuşmacı olarak komiteyi Avam Kamarası'nda temsil etmek benim görevim oldu; o sırada yaptığım konuşmayı muhtemelen parlamentodaki konuşmalarımın en iyisi olarak seçmem gerekir.[47] İki yıldan uzun bir süre ceza mahkemelerine giden, yasal olarak bize açık her yolu deneyerek kavgayı sürdürdük. İngiltere'nin en Tory illerinden birindeki bir sulh yargıcı heyeti davamızı reddetti: Bow Street'teki sulh yargıçları önünde daha başarılı olduk; bu Yüksek Mahkeme Kraliyet Dairesi Başkanı Sir Alexander Cockburn'e ünlü iddianamesini[48] sunmak için bir

47 Komitenin en aktif üyeleri arasında özgürlük ilkelerinin her savunusunda daima sadık ve enerjik olan parlamenter Mr. P. A. Taylor, Mr. Goldwin Smith, Mr. Frederic Harrison, Mr. Slack, Mr. Chamerovzow, Mr. Shaen ve derneğin onursal sekreteri Mr. Chesson vardı. [J. S. Mill'in notu.]

48 Alexander James Edmund Cockburn, *Charge of the Lord Chief Justice of England to the Grand Jury at the Central Criminal Courts, in the Case of the Queen against Nelson and Brand*, ed. Frederick Cockburn (Londra: Ridgway, 1867).

fırsat verdi ve bu da meselenin hukuki yönünü bir yargıcın görevinin gücü dâhilinde olduğu kadarıyla özgürlük lehine çözdü. Ancak orada başarımız sona erdi, zira Old Bailey Ağır Ceza Mahkemesi Büyük Jürisi iddianamemizi reddederek davanın duruşma aşamasına gelmesini engelledi. İngiliz memurlarını zencilere ve melezlere karşı işlenen yetki suistimalleri nedeniyle ceza mahkemesinin sanık kürsüsüne getirmenin İngiliz orta sınıfları arasında rağbette olan bir adli işlem olmadığı açıktı. Ancak mağdurlar için adalet talep etmek üzere hukukun sağladığı tüm araçları kullanmaya kararlı bir insan topluluğunun her hâlükârda olduğunu göstererek ülkemizin karakterinin kefaretini elimizden geldiğince ödemiş olduk. Ülkedeki en yüksek ceza yargıcından hukukun bizim iddia ettiğimiz şey olduğuna dair yetkili bir beyan temin etmiştik ve bundan böyle benzer suçlara yeltenebilecek kişilere bir ceza mahkemesinin fiilî cezasından kaçabilseler de bundan kaçınmak için bazı sıkıntı ve masraflara maruz kalmaya karşı güvenceleri olmadığına dair açık bir uyarıda bulunmuştuk. Sömürge valileri ve diğer yetkili kişiler gelecekte işi bu tür aşırılıklara vardırmamak için önemli bir nedene sahip olacaktır.

Bu davalar devam ederken neredeyse tümü isimsiz olan hakaret mektuplarından bazı örnekleri meraktan sakladım. Bunlar ülke içindeki nüfusun gaddar kesimin Jamaika'daki vahşete duyduğu sempatinin kanıtıdır. Sözlü ve resimli kaba şakalardan suikast tehditlerine kadar uzanırlar.[49]

49 Zamanında suikast tehditlerinin haftada en az bir kez alındığını hesap ettim ve tehdit mektuplarının daima salı gününün sabah postasında özellikle çok olduğunu fark ettim. Bundan pazar gününün boş zamanında tasarlanıp pazartesi günleri postalandıkları sonucunu çıkardım. Haftanın farklı günlerinde işlenen suç oranlarına ilişkin kanıt toplamak faydalı olabilir. Ancak İngiltere'de pazar gününün genellikle masum olduğu kadar suçlu her türlü mektup yazımı için kullanıldığı söylenebilir. [Helen Taylor'ın notu.]

İade, Rüşvet

Aktif bir rol aldığım, fakat kamuoyunda çok az ilgi uyandıran diğer önemli konular arasında ikisi özellikle bahsedilmeyi hak ediyor. 1866 yasama yılının sonunda sunulan Suçluların İadesi Tasarısı'nın reddedilmesi için diğer birçok bağımsız liberale katıldım, tasarı siyasi suçlar için açıkça teslime izin vermese de siyasi mülteciler yabancı bir hükümet tarafından tüm isyan kalkışmalarına kaçınılmaz olarak eşlik eden eylemlerle suçlandığı takdirde isyan ettikleri hükümetin ceza mahkemeleri tarafından ele alınacak şekilde teslim edilecekti; böylece İngiliz hükümetini yabancı despotizmlerin intikamının bir suç ortağı hâline getirmekteydi. Bu önerinin reddi suçluların iadesi anlaşmalarının tüm konusunu incelemek ve raporlamak için (benim de içinde bulunduğum) bir seçilmiş komitenin tayin edilmesine yol açtı ve sonuç parlamento üyeliğim sona erdikten sonra parlamentodan geçen Suçluları İadesi Yasası'nda iadesi talep edilen herhangi birine kendisine isnat edilen suçun gerçekten politik olduğunu bir İngiliz mahkemesi önünde ispatlama fırsatının verilmesi oldu. Böylece Avrupa özgürlüğü davası ciddi bir talihsizlikten, ülkemiz de büyük bir kötülükten korunmuş oldu. Bahse değer diğer bir konu ise 1868 yasama yılında Mr. Disraeli hükümetinin Rüşvet Tasarısı üzerine içinde benim de çok aktif bir rol aldığım ileri liberallerden oluşan bir grup tarafından yürütülen mücadeledir. Konunun ayrıntılarına en dikkatli şekilde kafa yoran birçok kişiyle istişare ettim –Mr. W. D. Christie, Mr. Pulling, Mr. Chadwick– ve tasarının doğrudan ve dolaylı sayısız yolsuzluk yöntemlerine karşı gerçekten etkili olmasını sağlayacak değişiklikleri ve ek maddeleri bir çerçeveye oturtmak amacıyla ben de çok fazla düşünce kattım; aksi takdirde Reform Yasası'nın[50] yolsuzlukları azaltmak yeri-

50 Oy hakkını genişletmeye yönelik 1867 tarihli ikinci Reform Yasası.

ne artırmasından korkmak için çok fazla sebep vardı. Tasarıya seçimlerin meşru masrafları denilen şeylerin zararlı yükünü azaltmak için önlemler eklemeyi de amaçladık. Pek çok değişikliğimiz arasında Mr. Fawcett'in seçim görevlisinin masraflarının adaylar yerine emlak vergilerinden karşılanmasına yönelik değişikliği vardı; bir diğeri ücretli oy toplayıcılarının yasaklanması ve ücretli görevlilerin her aday için birle sınırlandırılması, bir üçüncüsü rüşvete karşı alınacak önlem ve cezaların belediye seçimlerini de kapsayacak şekilde genişletilmesiydi, zira belediye seçimleri sadece parlamento seçimlerinde rüşvet için bir hazırlık okulu değil aynı zamanda onun alışılagelmiş bir örtüsüydü. Ancak Muhafazakâr hükümet bir kez tasarılarının seçim yetkisinin Avam Kamarası'ndan yargıçlara devredilmesine dair önde gelen hükmünü geçirdikten sonra (ki bunun için ben de lehte oy kullanmış ve konuşmuştum), diğer tüm iyileştirmelere kararlı bir direnç gösterdi ve en önemli önerilerimizden biri olan Mr. Fawcett'in önerisi fiilen çoğunluğu sağlayınca partilerinin gücünü toplamış ve sonraki bir aşamada maddeyi [tasarıdan] çıkarmışlardı. Halkın dürüst bir şekilde temsil edilmesinin gerekli koşullarını temin etmeye yönelik bu girişime hiçbir şekilde yardım etmeyen birçok üyesinin davranışıyla kamaradaki Liberal Parti'ye büyük bir leke sürülmüştü. Kamaradaki büyük çoğunluklarıyla tüm değişiklikleri ya da varsa daha iyi önerilerini geçirebilirlerdi. Fakat yasama yılının geç bir dönemiydi; üyeler yaklaşmakta olan genel seçim için hazırlıklara koyulmak konusunda sabırsızdılar ve rakip adaylar seçim bölgelerinde çoktan oy istemeye başlamışken, (Sir Robert Anstruther gibi) bazıları onurlu bir şekilde görevleri başında kalmaya devam etti, ancak çok daha fazlası seçim menfaatlerini kamu görevlerinin önüne koydu. Pek çok liberal de rüşvete karşı yasa çıkarılmasına bunun sadece kamu menfaatini gizli oydan saptırdığını düşünerek kayıtsızlıkla baktı, ancak

[gizli oyun] yeterli ve tek çare olduğuna dair düşüncelerinin çok yanlış olduğunun ileride ortaya çıkacağını umuyorum. Bu nedenlerden dolayı kavgamız birkaç gece boyunca büyük bir güçle sürdürülmüş olsa da tamamen başarısız oldu ve zorlaştırmaya çalıştığımız uygulamalar yeni seçim yasasına göre yapılan ilk genel seçimde her zamankinden daha yaygın olarak yürürlükte kaldı.

Nispi Temsil

Mr. Disraeli'nin Reform Tasarısı üzerine genel tartışmalarda katılımım daha önce bahsedilen konuşmayla sınırlıydı; fakat tasarıyı temsilî yönetimde yapılması gereken en büyük iki iyileştirmeyi resmî olarak kamaranın ve ulusun önüne getirme fırsatı olarak kullandım. Bunlardan biri kişisel temsil veya aynı ölçüde uygun olarak adlandırıldığı gibi nispi temsildi. Bunu Mr. Hare'in planı üzerine açıklayıcı ve savunucu bir konuşmayla kamaranın dikkatine getirdim ve daha sonra parlamentonun az sayıda seçim bölgesinde benimsemeye razı olduğu bu planın yerine konan oldukça eksik bir şeklini desteklemek üzere etkili oldum. Bu eğreti [planın] çok zayıf bir çaresi olduğu kötülüğün kısmen tanınması dışında övülecek hemen hemen hiçbir yanı yoktu. Bu şekilde bile aynı yanlış düşüncelerin saldırısına uğradı ve gerçekten iyi bir önlem olarak aynı ilkeler temelinde savunulması gerekti; birkaç parlamento seçiminde benimsenmesinin yanı sıra daha sonra Londra Okul Kurulu seçimlerinde Kümülatif Oy denilen şeyin uygulanması tüm seçmenlerin temsilde nispi paya eşit hak iddiasının salt nazari bir tartışma konusundan pratik bir politika sorununa aksi takdirde olacağından çok daha kısa bir sürede dönüşmesinde etkili oldu. Dikkate değer veya gözle görülür miktarda pratik sonuç kişisel temsil üzerine görüşlerimin bu savunusunun başarı hanesine yazılamaz.

Kadınlar İçin Oy

Reform Tasarısı'na bir değişiklik şeklinde sunduğum ve bir parlamento üyesi olarak icra ettiğim en önemli, belki de gerçekten önemli tek kamu hizmeti olan diğer önergede durum farklıydı: Bu seçme hakkının erkeklerle sınırlandığı şeklinde anlaşılan kelimeleri çıkarmaya ve böylece hane sahibi olarak veya başka şekillerde erkek seçmenlerin sahip olması gereken niteliklere sahip tüm kadınların oy hakkını kabul etmeye yönelik bir önergeydi. Seçme hakkının büyük ölçüde genişletildiği bir zamanda kadınların oy hakkı talebinde bulunmamaları bu haktan tamamen vazgeçmeleri anlamına gelirdi ve konuyla ilgili bir hareket 1866'da oy hakkı için önemli sayıda seçkin kadın tarafından imzalanmış bir dilekçeyi sunduğumda başladı. Ancak öneṛinin kamarada birkaç münferit oydan daha fazlasını alıp alamayacağı henüz belli değildi ve karşı taraftaki konuşmacıların zayıflıklarıyla dikkat çektiği bir tartışmadan sonra önerge lehine kaydedilen oylar toplamda 73'e ulaştığında –ki bu çiftler ve oy sayıcılar[51] ile 80'in üzerine çıktı– genel bir şaşkınlık ve büyük bir yüreklenme yaşandı; [yüreklenme] çok büyüktü çünkü önergeye oy verenlerden biri Mr. Bright'tı, zira daha önce öneriye katılmadığını saklamamıştı ve bu durum sadece tartışmanın onda yarattığı etkiye atfedilebilirdi. Kızım Miss Helen Taylor'a göre oy hakkının kadınları kapsaması için bir cemiyet kurma zamanı gelmişti. Cemiyetin varlığı kızımın girişimi sayesindedir; oluşumu tamamen onun tarafından planlanmıştı ve ilk yıllarında hareketin ruhuydu, ancak hassas sağlığı ve aşırı meşguliyeti yürütme kurulu üyeliğini reddetmesine neden oldu. Seçkin birçok parlamenter, profesör ve başkaları ve ülkenin övünebileceği en ünlü

51 Çiftler önceden anlaşmalı bir şekilde oylamaya katılmayan ve oylamanın sonucunu değiştirmeyen iki karşıt partinin üyeleridir. Oy sayıcılar oylanan önergenin her iki tarafından ikişer olmak üzere toplam dört üyedir.

kadınlardan bazıları cemiyete üye oldu, büyük bir kısmı da doğrudan veya dolaylı olarak kızımın etkisiyle, benim imzamı taşısalar bile katılmaları sağlayan mektupların büyük bir kısmını ve en iyilerinin tümünü o yazdı. İki dikkate değer örnekte, Miss Nightingale ve Miss Mary Carpenter örneğinde bu hanımefendilerin ilk başta öne çıkmakta duydukları isteksizlik (ki bu geçmişteki görüş ayrılıklarından kaynaklanmıyordu) benim tarafımdan imzalanmış olsa da kızım tarafından yazılan çağrılarla aşıldı. Aynı amaç için Manchester, Edinburgh, Birmingham, Bristol ve Glasgow gibi çeşitli yerel merkezlerde dernekler kuruldu ve dava için çok değerli çalışmalar yapan başkaları. Tüm cemiyetler Kadınların Oy Hakkı İçin Ulusal Cemiyet'in şubeleri sıfatını taşır; ancak her birinin kendi yönetim organı vardır ve diğerlerinden tamamen bağımsız olarak hareket eder.

Yazışmalar

Kamarada yürüttüğüm faaliyetlerden hatırlanmaya değer olanların tümünden bahsettiğime inanıyorum. Fakat dökümü tam olsa bile o dönemdeki meşguliyetlerim ve özellikle de yazışmaların aldığı zamana dair yetersiz bir fikir verecektir. Zira parlamentoya seçilmemden yıllar önce yabancı insanlardan sürekli olarak çoğu bana felsefe yazarı olarak seslenen, mantık veya siyasal iktisatla ilgili konularda ya güçlükler ortaya atan ya da düşüncelerini ileten mektuplar alıyordum. Sanırım siyasal iktisatçı olarak bilinen herkes gibi ben de insanların para biriminin hünerli bir şekilde yeniden düzenlenmesi vasıtasıyla genel servete ve mutluluğa giden yolu sürekli olarak göstermeye çalıştıkları tüm sığ teorilerin ve saçma önerilerin alıcısı konumundaydım. Yazarlarda onları düzeltmeye çalışmaya değecek zekâ belirtileri olduğunda yazışmalarımın artması bu tür kişileri çok kısa yanıtlarla geçiştirmemi gerektirene kadar hatala-

rına dikkat çekme zahmetine katlandım. Bununla birlikte aldığım iletilerin birçoğu bunlardan daha fazla dikkate değerdi ve bazılarında yazılarımda gözden kaçmış ayrıntılara dikkat çekiliyordu ki bu sayede onları düzeltebildim. Bu tür yazışmalar üzerine yazdığım konuların çoğalmasıyla birlikte doğal olarak arttı, özellikle de metafizik türden olanlar. Fakat parlamento üyesi olduğumda özel şikâyetlere dair ve bilgi ya da uğraşlarından ne kadar uzak olursa olsun her türlü kamu işiyle ilgili akla gelebilecek her konuda mektuplar almaya başladım. Bu yükü üzerime yükleyenler Westminster'daki seçmenlerim değildi; onlar hizmet etmek için rızam olan anlaşmaya kayda değer bir sadakatle bağlı kaldılar. Gerçekten de zaman zaman bazı saf gençlerden kendilerine küçük bir devlet memuriyeti bulmam için başvuru aldım; fakat bunlar çok azdı ve yazanların ne kadar basit ve cahil olduğu başvuruların hangi parti iktidarda olursa olsun eşit olarak gelmesinden belliydi. Değişmez yanıtım herhangi bir hükümetten ricada bulunmanın seçilirken esas aldığım ilkelere aykırı olduğuydu. Fakat genel olarak ülkede kendi seçmenlerimden daha az sorun yaratan başka bir kesim yoktu. Bununla birlikte genel yazışma yığını ezici bir yük hâline geldi.

O sıralar ve o zamandan beri tüm mektuplarımın (gazetelerde çıkanlar da dâhil) büyük bir kısmı ben değil kızım tarafından yazıldı;[52] ilk başta sadece yardım almadan altından kalkabileceğimden daha büyük bir mektup yığınından kurtulmama yardım etmeye istekliliğinden ötürü, fakat daha sonra yazdığı mektupların benimkilerden daha üstün

52 Özellikle bahse değer bir tanesi Müzmin Suçlular Yasası'na ve genel olarak bir emniyet teşkilatının işlevlerine dairdi ve görüşümü soran özel bir başvuruya yanıt olarak yazılmıştı, fakat daha sonra gazetelerde de çıkmış ve bir ölçüde dikkat çekmişti. Özgün ve değerli düşüncelerle dolu bu mektup tamamen kızıma aitti. Onun araçların amaçlara uydurulmasına ilişkin pratik tasavvurlarını ayırt eden verimlilik ve kabiliyetle rekabet etmeyi asla umamam. [J. S. Mill'in notu.]

olduğunu ve vesilenin zorluğu ve önemiyle orantılı olarak daha çok öyle olduğunu düşündüğüm için. Kendi yazdıklarımı bile son zamanlarda hazırlanmış tüm konuşmalarımı olduğu gibi genel olarak çok geliştirdi; bunların ve yayımlanmış yazılarımın birçok pasajı ve özellikle de en başarılı olanları ona aitti.

Diğer Yazılar

Parlamentodayken yazar olarak çalışmalarım kaçınılmaz olarak tatil dönemleriyle sınırlıydı. Bu süre zarfında (daha önce bahsedilen İrlanda kitapçığının yanı sıra) *Edinburgh Review*'da yayımlanan ve *Tezler ve Tartışmalar*'ın üçüncü cildinde yeniden basılan Platon üzerine denemeyi[53] ve öğrencileri beni rektörlük makamına seçerek onurlandıran St. Andrews Üniversitesi'nde geleneklere uygun olarak verdiğim söylevi yazdım. Bu söylevde liberal bir eğitime özgü çeşitli çalışmalara, bunların fayda ve etkilerine ve etkilerini en faydalı kılmak için izlenmesi gereken yönteme ilişkin içimde yaşam boyu birikmiş birçok düşünce ve kanaati dile getirdim. Hem eski klasik hem yeni bilimsel çalışmaların yüksek eğitim değerini çoğu savunucuları tarafından talep edilenden bile daha güçlü bir zeminde savunan ve onların birbirine rakip olarak düşünülmesine yol açan şeyin sadece her zamanki öğretimin aptalca verimsizliği olduğunda ısrar eden duruşum sanırım sadece ulusal yükseköğrenim kurumlarında ne mutlu ki başlamış olan gelişimi desteklemeyi ve teşvik etmeyi değil, aynı zamanda en yüksek zihinsel eğitimin koşulları üzerine yüksek eğitimli insanlarda bile sıklıkla bulduğumuzdan daha sağlıklı fikirleri yaymayı amaçlamaktaydı.

Bu süre zarfında *İnsan Zihninin Fenomenlerinin Analizi*'nin bir baskısını, bu takdire şayan kitabın öğretilerini bilim ve nazariyattaki son gelişmelere kadar getiren notlarla

53 "Grote's Plato" (Grote'un Platon'u).

birlikte hazırlayıp yayımlayarak felsefeye ve babamın anısına bir görevin yerine getirilmesine başladım (ve parlamentodan ayrıldıktan hemen sonra tamamladım). Bu ortak bir girişimdi: Psikolojiye dair notlar Mr. Bain ve benim tarafımdan aşağı yukarı eşit oranlarda sağlanırken, Mr. Grote felsefe tarihinde arızi olarak ortaya atılan noktalar üzerine bazı değerli katkılarda bulundu, Dr. Andrew Findlater da yazıldığı zamanın kusurlu filolojik bilgisinin kitapta yol açmış olduğu eksiklikleri giderdi. İlk olarak metafizik nazariye akımının deneyim ve çağrışım psikolojisine hayli zıt bir yönde aktığı bir zamanda yayımlanan *Analiz* hak ettiği başarıyı hemen yakalayamamıştı, fakat birçok münferit zihin üzerinde derin bir etki bırakmış ve bu zihinler aracılığıyla şimdi faydalandığımız çağrışım psikolojisi için daha elverişli bir iklim yaratmaya büyük ölçüde katkıda bulunmuştu. Deneyim metafiziğinin bir ders kitabı olarak takdire şayan bir şekilde uyarlanmıştı, şimdiki hâliyle olduğu gibi Mr. Bain'in incelemeleriyle birlikte analitik psikoloji üzerine sistematik eserlerin en başında olması için sadece aynı düşünce okulundaki daha yeni çalışmaların sonuçlarıyla zenginleştirilmesi ve bazı durumlarda düzeltilmesi gerekiyordu.

Parlamentodan Kovulma

1868 sonbaharında Reform Yasası'nı geçiren parlamento feshedildi ve Westminster için yapılan yeni seçimde kovuldum; bu ne benim için ne de seçimden önceki birkaç gün içinde öncesinden daha iyimser olsalar da sanıyorum ki başlıca destekçilerim için sürprizdi. Hiç seçilmemiş olsaydım bu bir açıklama gerektirmezdi; ilginç olan şey ilk defasında seçilmiş olmam ya da o zaman seçildikten sonra yenilmiş olmamdı. Fakat beni yenmek için gösterilen çabalar ikincisinde ilkinden çok daha fazlaydı. Bir kere Tory hükümeti şimdi varoluş mücadelesi veriyordu ve herhan-

gi bir mücadelede başarı onlar için daha önemliydi. Ayrıca Tory hislerine sahip herkes bireysel olarak bana karşı önceki seferden çok daha hırçındı; başlangıçta olumlu ya da kayıtsız olan pek çok kişi yeniden seçilmeme şiddetle karşıydı. Politik yazılarımda demokratik görüşlerdeki zayıf noktaların farkında olduğumu göstermiş olduğumdan bazı Muhafazakârların öyle görünüyor ki bende bir demokrasi muhalifi bulma umudu yok değilmiş; meselenin Muhafazakâr tarafını görebildiğim için onlar gibi başka bir tarafını göremediğimi sandılar. Yine de yazılarımı gerçekten okumuş olsalardı demokrasinin aleyhindeki argümanlarda iyi temellendirilmiş gibi görünen her şeyi tam olarak hesaba kattıktan sonra tereddüt etmeden demokrasi lehine karar verdiğimi ve ona onun ilkesiyle tutarlı ve sakıncalarını önlemek için tasarlanmış kurumların eşlik etmesi gerektiğini tavsiye ettiğimi bilmeleri gerekirdi; bu çarelerin önde gelenlerinden biri Muhafazakârların neredeyse hiçbirinin bana destek vermediği nispi temsildir. Bazı Tory beklentileri belirli koşullar altında birden fazla oy kullanmaya dair ifade ettiğim onay üzerine kurulmuş gibi görünüyor; Mr. Disraeli'nin kendi Reform Tasarısı'na hazırlık olarak kamaraya sunduğu önergelerden birinde yapılan (hiçbir destek bulmadığı için bastırmadığı) bu tür bir önerinin bu konuda yazdıklarımdan kaynaklanmış olabileceği tahmin edilmiştir; ancak eğer öyleyse oy çoğulluğu ayrıcalığının mülkiyete değil eğitime eklenmesine dair açık bir şart koyduğum ve bu durumda bile bunu sadece genel oy hakkı varsayımıyla onayladığım unutulmuştur. Bu tür birden fazla oy kullanmanın mevcut Reform Yasası tarafından tanınan oy hakkı altında nasıl tamamen kabul edilemez olacağı, aksi takdirde bundan şüphe duyabilecek herhangi birine hiçbir seçmene diğerinden daha fazla oy [hakkı] vermeyen yasa altında bile işçi sınıfının seçimlerde sahip olduğu çok düşük ağırlıkla ispatlanır.

Liberal Parti'yi Kızdırma

Böylece Tory menfaati ve birçok muhafazakâr liberal için daha önce olduğumdan çok daha çekilmezken parlamentoda izlediğim yol hiçbir şekilde genel olarak liberallerin beni coşkuyla desteklemesini sağlayacak türden değildi. Göze çarpan öne çıkışlarımın ne kadar büyük bir kısmının Liberal Parti'nin çoğuna ters düştüğüm veya onların çok az önem verdiği meseleler üzerine olduğundan ve tuttuğum yol itibarıyla görüşlerinin bir sözcüsü olarak bana büyük bir değer vermelerini sağlayabilecek vesilelerin ne kadar az olduğundan daha önce bahsetmiştim. Dahası birçok zihinde bana karşı kişisel bir önyargı uyandıran şeyler yapmıştım. Birçoğu Mr. Eyre'e[54] zulüm dedikleri şeyden rencide oldu; Mr. Bradlaugh'nun seçim masrafları için bir bağış göndermem ise daha da büyük bir incinmeye yol açtı. Kendi seçimim esnasında herhangi bir masrafa girmeyi reddettiğimden ve tüm masrafların başkaları tarafından karşılanmasını sağladığımdan seçilmesi arzu edilen adaylar için kaynakların yetersiz olduğu durumlarda bağış yapmak konusunda özel bir yükümlülük altında olduğumu hissettim. Dolayısıyla neredeyse tüm işçi sınıfı adaylarına ve diğerlerinin yanı sıra Mr. Bradlaugh'ya bağış gönderdim. Kendisi işçi sınıfının desteğini almıştı; konuşmasını duymuş olduğum için yetenekli bir insan olduğunu biliyordum; Malthusçuluk ve kişisel temsil gibi iki önemli konuda demokratik partinin hâkim görüşüne güçlü bir şekilde karşı çıkarak kendisinin bir demagogun tersi olduğunu kanıtlamıştı. Bana göre parlamentoda işçi sınıfının demokratik hislerini paylaşırken politik sorunları kendi başlarına değerlendiren ve yaygın muhalefete karşı bireysel inançlarını öne sürme cesaretine sahip bu tip insanlara ihtiyaç vardı ve Mr. Bradlaugh'nun din karşıtı görüşlerinin (her ne kadar bunları ifade etmekte

54 Jamaika'da çıkan kargaşa esnasındaki İngiliz valisi.

aşırıya kaçmış olsa da) onu dışarıda bırakması gerektiğini düşünmüyordum. Ancak onun seçilmesini destekleyerek sadece kendi yeniden seçilme menfaatlerimi göz önünde bulundurma serbestliğine sahip olmama rağmen son derece ihtiyatsız olacak bir şey yapmış oldum ve beklenebileceği gibi Westminster seçmenlerini bana karşı kışkırtmak için bu davranışımdan haklı ve haksız yere mümkün olan azami ölçüde yararlanıldı. İlk seçimde başarılı olduktan sonra ikinci seçimde başarısız olmam Tory rakibimin tarafında olağan maddi ve diğer nüfuzların benim tarafımda hiçbiri kullanılmazken ilkesiz kullanımıyla birlikte bu muhtelif nedenlere bağlanmalıdır. Seçim sonucu belli olur olmaz diğer seçim bölgelerine, özellikle illere aday olmam için üç dört davet aldım; fakat bunlardan masrafsız olsa dahi başarı beklenebilseydi bile kendimi özel yaşama dönmenin rahatlığından mahrum bırakma eğiliminde değildim. Seçmenler tarafından reddedildiğim için aşağılanmış hissetmemi gerektirecek hiçbir nedenim yoktu ve eğer olsaydı bile her türlü kişi ve yerden ve çok belirgin bir düzeyde parlamentodaki Liberal Parti'nin birlikte hareket etmeye alışmış olduğum üyelerinden aldığım çok sayıda üzüntü ifadesi bu duygudan çok daha ağır basmış olacaktı.

Avignon'a Geri Dönüş

O zamandan beri burada anmaya değer çok az şey oldu. Eski uğraşlarıma ve yılda iki kez Londra'nın yakınlarında birkaç hafta veya birkaç ay süren bir ikametle dönüşümlü olarak Güney Avrupa'da kırsal yaşamın keyfini sürmeye geri döndüm. Dergilerde (en çok dostum Mr. Morley'ye ait *Fortnightly Review*'da) çeşitli makaleler yazdım; kamuya açık mahallerde, özellikle Kadınların Oy Hakkı Cemiyeti'nde az sayıda konuşma yaptım; birkaç yıl önce yazılan *Kadınların Köleleştirilmesi*'ni kızım ve benim tarafımdan yapılan bazı

ilavelerle yayımladım ve gelecekteki kitaplar için malzeme hazırlamaya başladım; eğer onları bitirecek kadar yaşarsam haklarında daha ayrıntılı konuşmak için zaman olacaktır. Dolayısıyla bu hatırat şimdilik burada sona erebilir.

Ek[1]

Otobiyografi'nin Helen Taylor Tarafından Yazılan Devamı

Britanya Politik ve Ekonomik Bilimler Kütüphanesi[2] bünyesindeki Mill-Taylor Koleksiyonu'nda bulunan el yazmaları arasında Mill'in (eseri yazmayı bıraktığı yıl olan) 1870'te ve sonraki iki yılda yaşamında geçen olayları anlatan, *Otobiyografi*'nin Helen Taylor tarafından yazılmış iki sayfalık bir taslak devamı mevcuttur. Kuşkusuz başlangıçta bir son not veya ek olarak tasarlanmış taslak muhtemelen yazarın Mill'in nihai hastalığını ve ölümünü tasvir etmeye eli varmadığı veya belki de sadece el yazmasının kopyalanması ve basıma hazır hâle getirilmesinden önce tamamlayamadığı için bitmemiş görünmektedir. Burada sunulan metin iptalleri, yanlış başlangıçları ve el yazmasının bir ilk taslak olduğunu gösteren diğer işaretleri göz ardı eder.

---

1 *Collected Works of John Stuart Mill*, cilt 1, ed. John M. Robson ve Jack Stillinger (Toronto: University of Toronto Press, 1981), s. 625-27. Takdim paragrafı adı geçen editörlere aittir.

2 British Library of Political and Economic Science = LSE (London School of Economics and Political Science) ana kütüphanesi.

Bu hatıratın son kısmı 1869-1870 kışında Avignon'da yazılmıştır. Son paragrafta bahsedilen eserler iki tanedir: Yazarın son ana kadar meşgul olduğu ve bu nedenle eksik bir durumda olan biri sosyalizm üzerinedir ve bitirmiş olduğu, fakat eserlerinin çoğunda yaptığı gibi üzerine daha fazla düşünmek ve rötuş yapmak için beklettiği diğeri de Tanrıcılık üzerinedir. Yaşamının son üç yılı bu daha önemli üretimlere ek olarak tamamen edebî çalışmayla doluydu ve kendisi eğer yaşamı onu tamamlayacak kadar uzamış olsaydı sosyalizm üzerine eserinin en azından temsilî yönetim üzerine olanla aynı düzeyde olacağı görüşündeydi. Tanrıcılık üzerine eserini dünya yargılayabilecektir.[3]

1870 yılının başlarında İngiltere'deydi ve kadınların oy hakkı lehine Hanover Square Rooms'ta düzenlenen bir toplantıda bir konuşma yaptı. Bu Ocak 1871'de Edinburgh'taki bir konuşma dışında bu konuda yaptığı son konuşmaydı. 1870 yılı boyunca *Fortnightly Review* için üç makale yazdı; biri Profesör Cliffe Leslie'nin farklı ülkelerin toprak düzenleri hakkında çalışmaları üzerine; biri Taine'in *De l'Intelligence*[4] eseri üzerine ve biri de "Antlaşma Yükümlülükleri" üzerineydi; ayrıca Kasım 1870'te *Times*'a aynı konuda iki mektup yazdı. Bunlara o sırada İngiltere'yi Rusya'yla bir savaşa sokmak için İngiliz basınının bir bölümünde yükselen bir yaygara yol açmıştı. Böyle bir savaşa karşı iyi bilinen herhangi bir isimde ortaya çıkan ilk protesto olan bu mektuplar başkalarının da öne çıkmasını sağlamış ve uyandırılan savaş heyecanının yatıştırılmasına yardımcı olmuştu.

1871 yılında Toprak Düzeni Reformu Derneği tarafından düzenlenen halka açık bir toplantıda konuşma yaptı ve konuşması daha sonra dernek tarafından yayımlandı. O yıl boyunca Toprak Düzeni konusuyla oldukça meşguldü.

3 "Tanrıcılık" Mill'in ölümünden sonra Helen Taylor tarafından yayımlanan *Din Üzerine Üç Deneme*'de yer almaktadır; bkz. Mill 2017b.

4 *Akıl Üzerine.*

Toprak Düzeni Derneği için bir program ve Açıklayıcı Beyan yazdı;[5] burada kendi reform planını ortaya koydu ve bir bütün olarak toplumun emeğinden doğabilecek toprak değerindeki artışta devletin toplumu temsilen adalete uygun hak talebine dair düşüncesini açıkladı ve aynı zamanda bu değer artışının bir toprak vergisi yoluyla alınmasını önerdi. Sir Henry Maine'in köy toplumları üzerine eseri toprak düzeni meselesini ilgilendirdiğinden o sırada büyük ölçüde ilgisini çekti ve *Fortnightly Review* için bu kitabın Mayıs 1871'de yayımlanan bir incelemesini yazdı. Eski dostu Mr. Grote'un hastalığı ve ölümü, kendi çalışmasını devam ettirmek için en nitelikli kişi olarak gördüğü daha genç ama daha az değerli olmayan bir dostunun tehditkâr hastalığı[6] ve bir aile üyesinin[7] bozulan sağlığı bir araya gelerek bu yılın ilkbahar ve yaz aylarında ruhunu daraltti ve Cornwall, Yorkshire ve İskoçya'da eski bir dostuyla[8] yaptığı birçok botanik gezisinden o kadar az fayda sağladı ki kendi sağlığını kaybetme tehlikesi ortaya çıktı. Ancak İsviçre'de birkaç hafta ve Avignon'da ikamet dağ havasının ve güney ikliminin onun üzerinde nadiren yaratmadığı etkiyi yarattı ve her zamanki sağlığını kazanmış gibi göründü. Profesör Fraser'ın Berkeley'nin *Eserler*'inin yeni baskısıyla aklına gelen Berkeley'nin Yaşamı ve Yazıları üzerine bir makaleyi Kasım 1871'de *Fortnightly Review*'da yayımladı.

1872'nin ilk yarısında esasen *Mantık Sistemi*'nin yeni bir baskısının hazırlanmasıyla meşgul oldu ve buna her zamankinden daha fazla zaman ve emek verdi. O yılın yazı Tirol, Styria, Carinthia, Carniola, Friuli ve Venedik Alpleri'nde geçirildi; sağlık için yaptığı gezintiler sırasında hiçbir edebî

5 *Programme of the Land Tenure Reform Association, with an Explanatory Statement by John Stuart Mill* (Londra: Longmans, Green, Reader ve Dyer, 1871).

6 John Elliot Cairnes (1823-1875).

7 Helen Taylor'ın kendisinin.

8 Alexander Irvine (1793-1873).

çalışma yapmamak onun değişmez âdetiydi. Sonbahar ve kışta Grote'un *Aristoteles*'i üzerine *Fortnightly Review*'nun Ocak 1873 sayısında yayımlanan bir kitap incelemesi ve *Examiner* için Toprak Reformu üzerine (4 ve 11 Ocak 1873'te yayımlanan) iki makale yazdı.

Adlar Dizini

Aldrich, Henry 93
Anglada, Joseph 43
Anson, George 7
Ayrton, Acton Smee 215

Bailey, Samuel 92
Bazard, Amand 126
Beales, Edmond 217-218
Beattie, James 12
Beaver, Philip 7
Berkeley, George 53, 239
Black, John 68-69, 79
Blackstone, William 49
Bougainville, Louis Antoine de 7
Bowring, John 70-71, 73-74, 79, 99
Bradlaugh, Charles 234
Bright, John 203, 216, 219, 228
Brooke, Henry 7
Brougham, Henry 70, 95, 147, 197
Brown, Thomas 53, 201
Buller, Charles 79, 97, 146, 148, 163
Bulwer, Edward 96, 149
Burdett, Francis 76
Burke, Thomas F. 219
Burnet, Gilbert 6
Burns, Robert 12
Butler, Joseph 29-30
Byron, Lord 111-112, 114, 118

Cairnes, John Elliott 201, 204
Campbell, Thomas 13
Canning, George 76, 90
Cazotte, Jacques 7
Carlyle, Thomas 100, 108, 116, 118, 122, 125, 131-133, 155, 161, 163, 185
Chadwick, Edwin 225
Christie, William Dougal 225
Cobbett, William 75
Cockburn, Alexander 97, 223
Coleridge, Samuel Taylor 97, 103, 107, 116-118, 122-123, 164-165, 185
Collins, David 7
Comte, Auguste 125-126, 157-160, 169, 208-209
Condorcet, Marquis de 86
Cook, James 7
Coulson, Walter 67, 90
Courier, Paul Louis 89
Cowper, William 12-13

Dickson, Lothian Sheffield 218
Disraeli, Benjamin 193, 217, 225, 227, 233
Drake, Francis 7
Dryden, John 12
Duffy, Charles Gavan 210
Dumont, Étienne 49-51, 87-88
Du Trieu, Philippe 93

Edgeworth, Maria 7, 42
Ellis, William 61, 74, 92, 95
Enfantin, Barthélemy Prosper 126
Eyre, Edward John 223, 234

Fawcett, Henry 226
Ferguson, Adam 10
Fielding, Henry 89
Fonblanque, Albany 69, 74, 79, 96, 131, 149
Fordyce, George 42
Fortescue, Chichester 222
Fox, Charles James 128, 149

Fraser, Alexander Campbell 239
Friedrich II 6

Gallatin, Albert 90
Garrison, William Lloyd 201
Gergonne, Joseph Diez 43
Gibbon, Edward 5
Gladstone, William 76, 214, 217, 219, 221
Goldsmith, Oliver 12, 89
Graham, George 61, 74, 92-93
Gray, Thomas 12
Grote, George 55-56, 69, 74, 91-93, 146, 232, 239-240

Hadfield, George 216
Hamilton, James 91
Hamilton, William 204-205, 207-208
Hare, Thomas 116, 194-195, 227
Hartley, David 52, 80, 93, 151
Hawkesworth, John 7
Hayward, Abraham 97
Helvétius, Claude Adrien 52
Hickson, William Edward 165
Hooke, Nathaniel 6, 9-10
Horner, Francis 95
Hughes, Thomas 203
Hume, David 5-6, 53
Hume, Joseph 41, 69, 76, 147
Huskisson, William 76

Joyce, Jeremiah 13

Lafayette, Marquis de 130
Langhorne, John 6
Lenthéric, Jacques 43
Locke, John 52, 151
Longman, Thomas Norton 73, 209
Longman, William 73, 209
Lorimer, James 196
Lowe, Robert 46, 216
Lucas, Frederick 210
Ludlow, John 203

Macaulay, Thomas Babington 58, 95-96, 119-120, 122
Mackintosh, James 55, 152
Maguire, John Francis 221
Malthus, Thomas 80, 234
Marmontel, Jean François 107
Marshall, John 89
Marshall, James Garth 193
Maurice, Frederick 97, 116-118
McLaren, Duncan 216
McCrie, Thomas 6
McCulloch, John Ramsay 74, 76, 95-96
Millar, John 6
Milton, John 12, 91
Mingault, Claude 8
Mitford, William 9, 74
Moore, Thomas 85
Morley, John 235
Mosheim, Johann Lorenz von 6
Murray, John 169

Nightingale, Florence 229
Niebuhr, Barthold Georg 10

O'Connell, Daniel 147
Odger, George 213
Owen, Robert 94-95, 127, 130

Paley, William 151
Paoli, Pasquale 6
Parker, John William 169
Peel, Robert 76
Pestalozzi, Johann Heinrich 191
Pope, Alexander 8, 11, 86
Potter, Thomas Bayley 216
Praed, Winthrop Mackworth 96
Prescott, William 91-92
Priestley, Joseph 93
Provençal, Jean-Michel 43
Pulling, Alexander 225

Reid, Thomas 53, 205
Ricardo, David 20-21, 40, 55, 67, 69, 76, 92
Robertson, John 155
Robertson, William 5
Roebuck, Arthur 61, 74, 92, 94-95, 97, 114-116, 146-147

Rollin, Charles 6
Romilly, Edward 58, 79, 90, 96-97, 146
Rutty, John 6

Say, Jean-Baptiste 45
Scott, Walter 12-13, 99, 112
Sedgwick, Adam 151
Sewell, Willem 6
Shee, William 97
Southern, Henry 73, 99
Spenser, Edmund 12
Sterling, John 97, 114, 116-117, 155
Strutt, Edward 58, 79, 90, 146

Taine, Hippolyte 238
Thirlwall, Connop 95-96
Thomson, James 12-13
Thomson, Thomas 121
Tocqueville, Alexis de 144-146, 152
Tooke, William Eyton 61, 74, 76, 79, 116
Torrens, Robert 67
Turgot, Anne Robert Jacques 87

Walpole, Spencer 218
Wakefield, Edward Gibbon 163
Wallace, William 14
Warburton, Henry 146
Warren, Josiah 192
Watson, Robert 5-6, 10
Weber, Carl Maria 110-111
Whately, Richard 93, 136, 169
Whewell, William 156, 168-169
Wordsworth, William 111-114, 118

John Stuart Mill (1806-1873): İngiliz düşünür, iktisatçı ve siyaset adamı. Babası James Mill tarafından evde eğitildi. Hukuk bilimci John Austin'den dersler aldı. Bir süre Montpellier'de Faculté des Sciences'ta kış kurslarına katıldı, Oxford ve Cambridge'e girmek için şart koşulan dinsel yemine babası ve kendisi itiraz ettiği için üniversiteye gitmedi. İlk yazıları 1822'de Traveller *gazetesinde çıktı. 1823'de Doğu Hindistan Şirketi'nde kâtip olarak işe başladı. 1831'de* Çağın Ruhu *adlı ilk eseri yayımlandı. 1865'te liberal üye olarak parlamentoya girdi. İşçi sınıfının haklarını destekledi ve kadınların oy hakkı için mücadele etti. Başlıca eserleri* Bir Mantık Sistemi, Siyasal İktisadın İlkeleri, Özgürlük Üzerine, Parlamento Reformu Üzerine Düşünceler, Temsili Yönetim Üzerine Düşünceler, Faydacılık *ve* Kadınların Köleleştirilmesi*'dir.* Otobiyografi *ve* Sosyalizm Üzerine Bölümler *ölümünden sonra üvey kızı Helen Taylor'ın çabalarıyla yayımlandı. Mill* Otobiyografi*'de çocukluğundan, aldığı eğitimden, Harriet Taylor ile evliliğinden, parlamentodaki günlerinden söz ederken, aynı zamanda eğitim, edebiyat, felsefe, din, siyaset ve iktisada dair görüş ve eleştirilerini de aktarır.*

Özgüç Orhan (1973): Elazığ'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini İzmir'de, liseyi İstanbul'da Kuleli Askeri Lisesi'nde tamamladı. Lisans derecesini 1998'de Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler'den, yüksek lisans derecesini 1999'da çevre siyaseti alanında Keele Üniversitesi'nden ve doktora derecesini 2007'de siyaset felsefesi alanında Maryland Üniversitesi'nden aldı. 2008-2016 yılları arasında Fatih Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler ile Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi bölümlerinde öğretim üyesi olarak ders verdi. Çevirileri arasında John Stuart Mill'in Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler*'i ve* Din Üzerine Üç Deneme*'si, Aristoteles'in* Politika*'sı ve Erwin Rohde'nin* Psykhe*'si bulunmaktadır.*

9 786254 056628

THG 802717 TEY

20 TL